

Kras

OKROGLA

APRIL-MAJ 1999 št. 32-33

cena 800 SIT

MIZANJE

ISSN 1318-3257
Poština plačana pri pošti 1102 Ljubljana

ZAKAJ IZGINEVA KRAŠKA AVTENTIČNA ARHITEKTURA?

HIT

Hoteli Igralnice Turizem

mobitel

SLOVENSKI OPERATOR XMIT & GSM

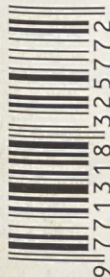
PETROL

Slovenska naftna družba

Revija Kras podpirajo

V NJENIH PRIZADEVANJIH
ZA OHRANITEV NAŠE NARAVNE
IN KULTURNE DEDIŠČINE

ISSN 1318-3257

9 771318 325772

DELOtiskarna

*Dunajska 5
1509 Ljubljana*

*Tel.: +386 61 314 346
17 56 800, 17 56 801
Fax: +386 61 302 658*

i-Net Banka

Z **i-Net Banko** gradimo novo, prijazno pot v Vaši smeri.

Namesto zamudnega tekanja po običajnih bančnih opravkih si še danes zagotovite pregled nad računi, posli, pogodbami in poslovanjem s kartico Activa-Eurocard/MasterCard. Opazujte svojo premoženjsko bilanco, hitro in enostavno naročajte različne storitve...in zakaj ne bi bili še predčasno obveščeni o poteku pogodb, veljavnosti kartic in takoj obveščeni o spremembah na izbranih računih?

Naprimero o prispelem prilivu. Prek Vašega osebnega računalnika in celo GSM telefona!

www.banka-koper.si

Z
miško
smo
si
bližji!

K Banka Koper

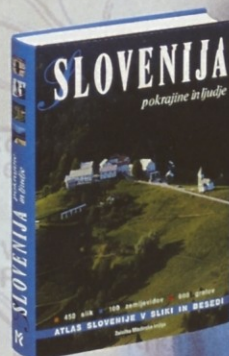
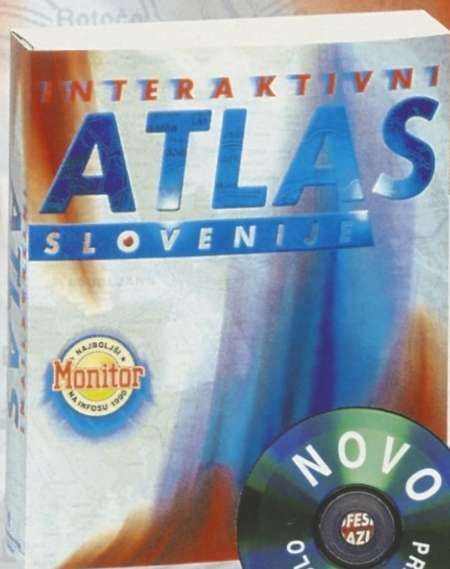
INTERAKTIVNI ATLAS SLOVENIJE

**ZA VSE, KI POTUJETE ALI DELATE
PO SLOVENIJI, JO PROUČUJETE
ALI RAZISKUJETE.
NAREDITE TO LAŽJE, HITREJE IN
BOLJ PRIJETNO.**

**SLOVENIJA NA ZEMLJEVIDIH,
V SLIKAH IN BESEDI**

Velikanski elektronski zemljevid s
povezavami vam omogoča:

- da izbirate med tremi vrstami zemljevidov in barvnimi kombinacijami
- da takoj najdete svoj kraj, goro, reko...
- da hkrati spoznate in si ogledate kulturne in naravne znamenitosti izbranih krajev in območij
- da sami označujete točke in merite razdalje
- da dodajate lastne zapiske in opombe
- da se povežete s stranmi interneta, npr. telefonskim imenikom
- da posebej zase natisnete vse, kar potrebujete
- da se priključite na satelitsko navigacijo GPS in spremljate svoje premikanje (profesionalni uporabniki)
- da poiščete občine, naselja, ulice in hišne številke iz uradnih evidenc (profesionalni uporabniki)

- **MERILO 1:50.000**
- **44.000 INFORMACIJSKIH TOČK**
- **1.500 FOTOGRAFIJ IN TILISOV**
- **1.900 NAJZANIMIVEJŠIH TOČK V SLIKI IN BESEDI**
- **44 MESTNIH NAČRTOV (1:12.500)**

Vsak registriran uporabnik dobi obširen priročnik in svojo registracijsko številko za dostop do posebnih strani na internetu z vrsto dodatnih prednosti.

Cena osebne različice: **9.990 SIT**
Cena profesionalne različice: **19.990 SIT**

**PRIHRANITE
2.000 SIT**

**Za kupce cederoma knjiga
SLOVENIJA - POKRAJINE IN LJUDJE
samo 18.900 SIT**

Naročanje:

www.mkz-lj.si

080 12 05 (brezplačen klic)

061/ 125 28 26 (24 ur na dan)

Slika na naslovnici:
Zgledno obnovljena kraška domačija
Fotografija: L. Lisjak

Vseбина

APRIL-MAJ 1999, ŠT. 32-33

Kras, revija o Krasu in krasu, izdaja podjetje MediaCarso, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana - Telefon: +386-61/121-46-95, +386-61/121-46-90; fax: +386-61-121-46-95 - E-mail: mediacarso@eunet.si - Glavni urednik: Lev Lisjak - Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj - Naslov: uredništvo revije Kras, p.p. 17, 6223 Komen; telefon: +386-67/78-434 - Maloprodajna cena 800 SIT, 5,50 evra, 6,25 \$, 9,50 DEM in 7.500 Lit.; naročnina za šest zaporednih izdaj s pošto dostavo na naročnikov naslov v Sloveniji 4.000,00 SIT, s pošto dostavo na naročnikov naslov v tujini 6.000,00 SIT, 33,00 evrov, 36,00 \$, 62,00 DEM ali 60.000 Lit - Žiro račun: 50100-601-0280714 - Devizni račun pri NLB, podružnici Center: 900-27620-91455/0 - Tisk: Delo-Tiskarna, Ljubljana - Fotografije: Fotoagencija MediaCarso - Nenaročenih rokopisov in fotografij uredništvo ne vrača - Brez izdajateljevega pisnega dovoljenja ponatis ali kakršno koli povzemanje objavljenih prispevkov iz revije Kras ni dovoljeno - Po mnenju Urada vlade R Slovenije za informiranje št. 23/142-92 od 27.5.1993 sodi revija Kras s prilogami med proizvode informativne narave, za katere se plačuje davek od prometa proizvodov po 5-odstotni stopnji - Mednarodna standardna serijska številka: ISSN 1318-3257 Organizacija tiska: K Korotan Ljubljana d.o.o.

Igor Bavčar	ZDRUŽUJOČI EVROPI LAHKO PONUDIMO OKOLJE, KAKRŠNO SAMA UŽIVA LE ŠE REDKOKJE	5
Agencija Kras	Z IZGUBO "KRAŠKE" ARHITEKTURE BI IZGUBILI TUDI KRAS	10
Mag. Milan Božič	ZABAVIŠČE IN DIRKALIŠČE - ZARES BIZARNI IDEJI O SPREMEMBI KRASA	11
Miroslav Klun	KRAS JE DEJANSKO OBČUTLJIVO OBMOČJE...	12
Uredništvo	APEL VLADI IN PARLAMENTU	15
Dr. Peter Fister	ALI IZGINEVA AVTENTIČNA KRAŠKA ARHITEKTURA?	17
Dr. Živa Deu	VKLJUČEVANJE TRADICIONALNEGA STAVBARSTVA V UREJANJE NASELIJ POMENI PRENAŠANJE NJEGOVH KAKOVOSTI V NOVO OBLIKOVANJE STAVB IN NASELIJ	21
Dr. Naško Križnar	ZAKAJ "IZGINEVA" KRAŠKA AVTENTIČNA ARHITEKTURA?	27
Jadran Sterle	KDO PREBIVA V HIŠI BITI?	30
Zofija Klemen Krek	DRŽAVE TEKMUJEJO ZA VPIS V UNESCOVO DEDIŠČINO	31
Tinca Vidmar	ZAŠČITA KRASA KOT TERITORIJA	34
Iva Šubelj-Kramar	PRIZADEVANJA GRADBENEGA CENTRA ZA OBNAVLJANJE IN OHRANJANJE KRAŠKE ARHITEKTURE	36
Janez Koželj	LOGIKA TRADICIONALNE GRADNJE IZHAJA IZ RACIONALNOSTI IN JE RACIONALNA ŠE DANES	38
Zvezda Delak-Koželj	NEPREMIČNA ETNOLOŠKA DEDIŠČINA NA KRASU IN PROBLEMI NJENEGA VARSTVA	40
Dr. Branka Berce-Bratko	CELOSTEN RAZVOJ PROSTORA MORA BITI NAČRTOVAN IN SONARAVEN	44
Peter Gabrijelčič	KRAS POSTAJA VELIKO VRTNO ZALEDJJE VSE TJA DO MILANA...	47
Franc Vardjan	NESKLADJE MED UPRAVNIMI POSTOPKI IN VARSTVENIMI ZAHTEVAMI	48
Dr. Franc Rihtar	DOLŽNOST PREBIVALCEV JE NEGOVATI NASELBINSKI PROSTOR	50
Dr. Savin Jogan	KAJ PONUJA NOVI ZAKON O VARSTVU KULTURNE DEDIŠČINE?	52
Dr. Savin Jogan	TRI REPLIKE	53
Mag. Ljubo Lah	PRENOVA STAVBNE DEDIŠČINE V RAZVOJU KRASA SI MORA IZBORITI PRILOŽNOST	54
Dušan Rebolj	Z DAVČNIMI OLAJŠAVAMI OHRANJATI ARHITEKTURNO DEDIŠČINO	60
Dr. Darko Likar	OHRANITI PRIVLAČNOST KRASA IN ODPRAVITI VZROKE, KI KRAS RAZJEDAJO	61
Črtomir Pečar	PRISLUHNI LI SMO LJUDEM IN JIM POMAGAMO	64
Dr. Nataša Štupar Šumi	CIVILIZACIJSKO NEZREL, BARBARSKI ODNOS DO GRAJSKIH RUŠEVIN	66
Dr. Peter Habič	KAJ SPLOH HOČEMO S KRASOM?	68
Mag. Gojko Zupan	REVIJA KRAS NAJ ORGANIZIRA ŠE KAKŠEN POSVET!	69
Vladimir Mljač	V OBSTOJEČO STAVBNO DEDIŠČINO NI MOŽEN VSAKRŠEN POSEG	70
Anja Muck-Župan	KRAS KOT VRAČANJE K MIRU	72
Renato Ferrari	MURVA FABIANJEVIH - PRI SVETEM GREGORJU	74

Uvodnik VREDNOST KRAŠKEGA PROSTORA

Enajstega decembra 1998 so se zbrali v Lipici za okroglo mizo revije Kras in Fakultete za arhitekturo v Ljubljani strokovnjaki, državni uradniki in funkcionarji ter lastniki stavbne dediščine s Krasa. Govorili so o vzrokih, zaradi katerih izgineva kraška avtentična arhitektura in zaradi katerih se spreminja tudi tipična kraška kulturna krajina. Opozorili so, kaj je treba storiti, da se to zaustavi, kajti z izginotjem 'kraške' arhitekture bi izgubili tudi Kras.

Vse, kar so za omizjem povedali uvodni poročevalci in razpravljalci in za kar se zavzemajo, da je treba storiti, če hočemo ohraniti tipičnost kraške krajine in kraške stavbne dediščine, je z njihovim soglasjem in z njihovo avtorizacijo predstavljeno v tej izdaji revije Kras.

Izdajatelji revije, njeni somišljeniki in udeleženci okrogle mize "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?" spremljamo to izdajo na pot med bralce doma in v zamejstvu z željo, naj njeno branje prispeva k razumevanju pomena kraškega izvirnega stavbarstva za identiteto pokrajine Kras in k oblikovanju takšnega odnosa do kraške stavbne dediščine, ki jo bo cenil, ohranjal in varoval.

Z vsakim obnovitvenim ali prenovitvenim prispevkom in z vsako gradnjo, ki ohranjajo ali uporabljajo prvine avtentične kraške arhitekture in ki se skladajo s prostorom, se ohranja tudi kraška kulturna krajina in z njo edinstvena podoba Krasa. To pa pomeni tudi v čisto tržnem smislu povečevanje vrednosti kraškega prostora - od zemljišč in zgradb do naselij, mest in pokrajine Kras!

Uredništvo

Telefoni

revije Kras:

061/121-46-95

061/121-46-90

067/78-434

Fax:

061/121-46-95

Odgovorna

urednica

061/125-14-22

Pogovor z Igorjem Bavčarjem,
ministrom za evropske zadeve

POGOVOR

ZDRUŽUJOČI EVROPI LAHKO PONUDIMO OKOLJE, KAKRŠNO SAMA UŽIVA LE ŠE REDKOKJE

Dušan Rebolj

“**P**o nekem srečnem naključju sem Primorec, ne morem pa ravno reči, da sem Kraševac. Moja mama je namreč doma iz Lokev nad Novo Gorico, med tem ko je oče iz Vipavske doline”, pravi minister za evropske zadeve Igor Bavčar in s posebnim poudarkom dodaja: “Sem pa doma s prostora, ki ga nedvomno tudi zadevajo številne teme, s katerimi se ukvarjate izdajatelji revije Kras. In ko mi nekdo reče kras, pa naj misli s tem na pokrajino Kras ali na kraške značilnosti in posebnosti velikega dela Slovenije, je to nekaj, kar v meni vzbudi posebno pozitivno emocijo!

Pojma Kras in kras me povezujeta z mojimi koreninami, s sorodniki, z okoljem, kjer sem preživel otroštvo, in s prostorom, ki mi veliko pomeni za moj prosti čas. Kljub temu, da ga imam malo, ga zelo rad preživljam prav na krasu. Zlasti z muharjenjem na nekaj kraških vodah, ki so prav s stališča ribištva nekaj posebnega. Tudi zaradi entomologije ali žužkoslovja! Sem namreč med tistimi, ki se konjičarsko zelo zavzeto ukvarjamo z nekaterimi vrstami žuželk, kot so epfemera, trihopthere, ločnice, enodnevnice itn., ker me fascinirajo. So ribja hrana, ribiči - muharji pa z njihovimi umetnimi nadomestki premamljamo v športnem ribolovu ribji živelj, da se nam pusti ujeti... Veste, te žuželke so povezane s krasom in s kraškimi vodami. So jih izjemno bogate in so prava zakladnica življenja. Vsak ovinek Planinskega polja ima,

recimo, svoje druge prebivalce; odvisno pač od sestave in oblikovanosti tal, od tamkajšnjega rastlinja, pa tudi od količine vode v različnih letnih obdobjih. To velja tudi za žuželke!

Vidite, tudi zato, kadar izgovorim besedo “kras”, doživljam različne prijetne asociacije!

Zadnje čase, ko se naša mlada država trudi za kvalificiran vstop v Evropsko unijo, je v javnih medijih in nasploh v javnosti - kot pred slovenskimi osamosvojitvenimi dogodki - minister za evropske zadeve Igor Bacčar spet zelo izpostavljen politik. Za objavo pogovora v reviji Kras smo ga pridobili, ker smo želeli bralcem predočiti njegovo videnje, kaj lahko združeni Evropi pomeni pokrajina Kras in kraškost Slovenije. Pa tudi kot uvod v to izdajo, ki je namenjena kraški avtentični arhitekturi in njenemu deležu v ustvarjanju podobe Krasa.

“Identitetna razpoznavnost kraške arhitekture je”, kakor ugotavlja prof. dr. Peter Fister z ljubljanske Fakultete za arhitekturo v svojem uvodnem prispevku za okroglo mizo revije Kras o kraški avtentični arhitekturi, “še vedno najznačilnejša sestavina obraza kraške krajine”. In pogovor z ministrom za evropske zadeve Igorjem Bavčarjem razkriva najširše, evropske razsežnosti Fistrovega sklepne priporočila, ki se obrača tudi k bralcem revije Kras: Poskrbeti moramo, da razpoznavne kraške arhitekture ne bo zamenjalo neznačilno in nekvalitetno stavbarstvo, saj bi s tem ne izgubili le “kraške” arhitekture, ampak bi izgubili tudi Kras!

Zakaj in v čem je sicer majhna Slovenija kot samostojna država in del srednjeevropskega prostora pomembna in zanimiva za Evropsko unijo?

To, kar bom zdaj povedal, praktično nisem rekel še nikjer, ker se - ob tej prevladujoči komercializaciji našega življenja in ob vsakdanjem prizadevanju v vladi, da bi našli poti, po katerih naj bi ljudje lažje živeli in delali - tega premalo zavedamo... Dejstvo je namreč, da je Slovenija, če pogledamo njene pokrajine, njene naravne danosti, za Evropo veliko bolj zanimiva zaradi teh naravnih posebnosti kakor pa v kakšnem njenem proizvodnem, lukrativnem ali dobičkonosnem smislu. Žal pa je ta čas v Sloveniji zelo močna politična reprezentiranost njene predvsem ruralnega, podeželskega dela, ki vidi v lastnini, v teh naravnih danostih, zgolj priložnost za njihovo grobo ekonomsko izkoriščanje.

Če boste danes nekoga v Evropi, ki spoštuje načela okolju prijaznega, sonaravnega gospodarjenja, vprašali, v čem je ta novum, ki ga s seboj prinaša Slovenija, bo zagotovo dejal, da so to, recimo, gozdovi od Nanosa do Kočevja, da je to habitat, kakršnega danes Evropa nima več, in ki je ohranjen do takšne mere, da dobesedno kliče po uvrstitvi v Unescovo svetovno dediščino. Tudi Kras je, kljub vsem opustošenjem, ki smo jim bili in smo jim še vedno priče, območje, ki ga je prav tako treba uvrstiti v to dediščino. In prej ali slej se bo zgodilo, da se bo delež projektov in skrbi za to okolje in navsezadnje tudi neka nagrada za vse vas, ki si že sedaj prizadevate za uveljavitev naravi prijaznih gospodarskih dejavnosti, za ohranjanje naravne in kulturne dediščine, vendarle prevesila v vašo korist. Glede tega sem optimist!

Evropska unija je, s tega stališča, dobrodošla! S seboj prinaša nove vrednote. V načelih, ki jih uveljavlja, nas opozarja na kakovost prostora, na katerem živimo, in kako živimo. Kakovost življenja v Sloveniji je prav s stališča izjemnega bogastva naših naravnih danosti nekaj, kar nas - ker se pač vsak dan soočamo s tem, ne impresionira več do takšne mere, kot impresionira nekoga, ki se s tem srečuje prvič.

To poznam dobro tudi zato, ker popiram več projektov. Tako, recimo, sodelujem s prof. dr. Mihom Adamičem v projektu monitoringa ali spremljanja jelenjadi pri nas, s katerim poskušamo priti tudi do odgovorov na vprašanje o prisotnosti volka in risa ter drugih velikih plenilcev pri nas kot v enem izmed zadnjih evropskih bazenov ohranjenega habitata velikih zveri v Evropi. In dobro tudi vem, kaj to pomeni, na primer, za gojenje drobnice na Krasu ali za razumevanje kraškega gozda in njegovih površin v njegovi ekonomski funkciji, ki jo stroka uvršča šele na osmo ali celo deveto mesto med vsemi drugimi funkcijami gozda.

Reči torej hočem, da se prav dobro zavedam vseh že nastalih in še ne izraženih konfliktov!

S čim se bomo Slovenci in Slovenija sploh mogli uveljaviti v združujoči se Evropi in kaj s Krasa in z značilnih

kraških predelov Slovenije bi zares mogli oziroma bomo lahko enakovredno ponudili Evropi v tržnem smislu?

V združujoči se Evropi Slovenci lahko računamo, da ji bomo ponudili kulturno krajino in posebno lepo, razpoznavno arhitekturo, kar sama uživa le še na redkih območjih. S tega stališča pa izražam tudi malce egoistična čustva in ob teh danostih tudi upanje, da tržni učinek te naše ponudbe vendarle ne bo tako uspešen, da bi zaradi tega morali nekoč trpeti kakšne oblike množičnega turizma, ker možnosti za tak turizem tod preprosto ni!

Spominjam se nekaterih svojih grenkih izkušenj s Cerkniškim jezerom, ki je gotovo eden izmed fenomenov našega krasa. Mislim na poskuse, da bi iz njega naredili akumulacijsko jezero, pa na zacementiranje požiralnikov itn. In srčno upam, da kaj takega nikomur več ne bo prišlo na misel. Predstavljam pa si po drugi strani, da lahko veliko dosežemo z neko drugačno, posebno vrsto turizma, ki ga že marsikje prakticirajo. Mislim na tako imenovani individualni in raziskovalni turizem... Spominjam se primera, kako smo pred leti poskušali, da bi prišel v Slovenijo nek pomemben funkcionar Mednarodnega denarnega sklada (IMF), a nam ni uspelo. Pa sem nekega dne v svoji knjižnici, ko sem zvedel, da je tako zelo zaželeni funkcionar navdušen ornitolog, ljubitelj in opazovalec ptic, poiskal knjigo Iztoka Geistra o pticah pri nas in jo poslal na njegov naslov. Bilo je kot zadetek v polno! Čez mesec je gospod prišel; dva dni se je pogovarjal z nami v Ljubljani, potem pa je štiri dni prebil na Cerkniškem jezeru s svojimi teledetekti in snemalnimi pripomočki, ker ga je to pritegnilo.

Zato, s tega stališča gledano, pričakujem, če bomo znali vse dobro pripraviti in izpeljati, da nam bo Evropska unija pri ohranjanju naših izjemnih naravnih danosti lahko veliko pomagala. Pričakujem, da bomo konceptom različnih parkov kot zavarovanih območij Slovenije, ki ga razvija s svojimi strokovnjaki kolega minister dr. Pavel Gantar, in s pomočjo že sedaj v tej smeri delujočih mnogih zunanjih institucij, ki, na primer, pomagajo pri zagotovitvi vsega potrebnega za razglasitev Kočevskega par-

Planinsko polje in tudi jezero...
Fotografija je iz knjige Staneta Staniča "Slovenija"

ka in Snežniškega parka, vendarle začeli uveljavljati drugačne vrednote. Mislim na vrednote, ki dajejo prednosti prav temu, za kar se zavzimate tudi izdajatelj revije Kras.

Takšno predstavljanje postavlja pred nas nekakšno ogledalo, ki ga do sedaj nismo bili vajeni. V njem se lahko vidimo oziroma se moramo videti, kako smo v ihti spremembe političnega in družbenega sistema, ki je sicer dobrodošla, pozabljali, da vse to s seboj prinaša nek nov način odnosa do narave in do naše dediščine. Da je naša dolžnost naravne vrednote ter naravno in kulturno dediščino svojega prostora ne samo prenašati od preteklih rodov rodovom, ki prihajajo, ampak - kakor je to rekel indijanski poglavar Sedeči bik, da smo si vse to pravzaprav od svojih prednikov le izposodi-

li, pa smo zato dolžni nepoškodovano predati rodovom, ki prihajajo.

Evropska unija pomaga državam, ki se ji pridružujejo, na različne načine. Ob Phare programih se začenja čas tako imenovanih strukturnih skladov za premostitev neenakomerne razvitosti držav in pokrajin. Kaj si v tem smislu lahko v naslednjih letih obeta Slovenija in kaj z njo Kras oziroma kraški svet, ki je v gospodarskem in socialnem smislu zagotovo manj razvit?

Za kraški svet si resnično obetam odslej naprej v različnih režijah - ne samo z začenjajočimi se predstrukturnimi skladi, ISPA in SAPARD - čisto formalne možnosti, da tudi tisti del Evrope, ki tega še ne pozna,

opozorimo na njegov obstoj. Začeti moramo s programi, ki smo jih svoj čas uspeli uresničiti bolj ali manj zaradi redkih posameznikov, ki so na tem področju uresničevali neke svoje afinitete in kar je bilo videti, kot da je to stvar nekakšnega zanesenjaštva. Spominim naj samo na dr. Franceta Habeta, kako je z drugimi krasoslovci oral ledino v kraških raziskovanjih in bil sicer vedno - tudi zaradi svoje simpatične in dobrodušne pojave - deležen velikih simpatij, toda vse to se ni in ni odrazilo na ravni državnega odločanja. Zdaj pa to bo! Hočeš - nočeš!

Načela Evropske unije o regionalni pomoči, ki se začenjajo uveljavljati, prinašajo tisto novost, ki jo v slovenski kulturi birokratskega državnega odločanja ne poznamo. To je nek način horizontalnega usklajevanja različnih momentov za spodbujanje razvoja. Do sedaj smo imeli več ali manj sistem, v katerem so ministri, ločeno drug od drugega, financirali to, ono, tretje, ne da bi pred tem poskušali položiti projekte na mizo in skupaj odgovoriti na vprašanje, kako bo, na primer, podpora tej kmetiji delovala na siceršnje okolje; ali bo, na primer, zagotavljala sonaravno proizvodnjo oziroma pridelavo, ali bo zagotavljala sonaraven razvoj prostora, ali bo ohranjala okolje neonesnaženo itn. Regionalna načela, ki jih sedaj uveljavljamo, namreč taka in podobna vprašanja postavljajo med železna pravila načrtovanja. In v zvezi s tem upam, da jih bomo znali s pridom izkoristiti!

Na nek način bomo s tem tudi legalizirali imena ljudi, na katera pogosto pozabljamo, da so med nami, in ki imajo marsikaj pokazati, saj imajo za seboj ne le biografijo ampak tudi bibliografijo in reference in tudi nekaj pomenijo v evropskem prostoru. Poznam jih nekaj in vem, da je to izjemno pomembno.

V mnogih stikih z ljudmi, ki prihajajo v Slovenijo, opažam njihovo fasciniranost z našim prostorom. Pa ne samo zaradi narave oziroma z njo, ki je po mojem mnenju še ohranjena do tiste mere, ki onemogoča na njej narediti kakšno nepopravljivo škodo, in ki vendarle omogoča sanirati tisto, kar je bilo v preteklosti narejeno narobe. Vse skupaj fascinira tudi, kar mi pogosto pozabljamo, in je del kakovosti življenja pri nas.

Na slovenskem prostoru - to vem iz lastne izkušnje - je mogoče v nekem realnem, stvarnem času, če hočete v enem delavniku, mislim v samo enem dnevu, doživeti toliko takega, kar je nekomu v Evropi omogočeno komaj v nekaj tednih. Za tisto, kar lahko doživite in vidite v Sloveniji po eni uri vožnje iz Ljubljane v katerokoli smer; mora Evropejec vzeti dopust! Mi se ne zavedamo, kako je ta kakovost življenja drugod vse bolj redka danost; da je ta kakovost življenja nekaj, kar drugod cenijo vse bolj.

Kje pa imajo drugod tako blizu, takorekoč pri roki prostor, če gledam s svojega ozkega muharskega stališča, kakršnega predstavljata reki Krka in Soča? Nikjer drugod na svetu! V Ameriki morate sesti v letalo in za dva dni odpotovati daleč gor na sever ali v Kanado, da boste doživeli nekaj tega, kar nudita ti dve naši reki. In da ne naštetem še mnogih drugih takih in podobnih prednosti! V poldrugi uri vožnje z avtom iz Ljubljane ste lahko dobesedno sredi kočevskega pragozda, med vrtačami na Krasu ali v kraškem podzemlju, ob tolmunih Soče in kjerkoli drugod v Sloveniji, da uživate njene naravne danosti in človekove stvaritve. Zato trdim, da postaja ta del kakovosti življenja, če ga bomo znali ohraniti - skupaj z ljudmi, kot pravite, ki tod bivajo in ki bi od ponudbe te kakovosti in sonaravnega razvoja lahko dobro živeli - z našim vstopanjem v Evropsko zvezo vse bolj pomemben in donosen.

V mnogih stikih z ljudmi, ki prihajajo v Slovenijo, opažam njihovo fasciniranost z našim prostorom. Pa ne samo zaradi narave oziroma z njo, ki je po mojem mnenju še ohranjena do tiste mere, ki onemogoča na njej narediti kakšno nepopravljivo škodo, in ki vendarle omogoča sanirati tisto, kar je bilo v preteklosti narejeno narobe. Vse skupaj fascinira tudi, kar mi pogosto pozabljamo, in je del kakovosti življenja pri nas. Na slovenskem prostoru - to vem iz lastne izkušnje - je mogoče v nekem realnem, stvarnem času, če hočete v enem delavniku, mislim v samo enem dnevu, doživeti toliko takega, kar je nekomu v Evropi omogočeno komaj v nekaj tednih. Za tisto, kar lahko doživite in vidite v Sloveniji po eni uri vožnje iz Ljubljane v katerokoli smer; mora Evropejec vzeti dopust! Mi se ne zavedamo, kako je ta kakovost življenja drugod vse bolj redka danost; da je ta kakovost življenja nekaj, kar drugod cenijo vse bolj.

In vse to ni prav nobeno odkritje našega časa! Nedavno sem malce botroval izdaji knjige, prevodu dnevnika upravljalca snežniškega posestva Schönbrun. Prevedel ga je moj prijatelj Jože Sterle, ki je vodja postojnske območne enote Zavoda za gozdove Slovenije. Mene je prevzelo, kako nekdanji upravljalet pred sto leti piše o gospodarjenju z gozdovi, kako se je lotil dela na posestvu, kako so mu kmetje na Mašunu požgali hišo, ker so njegovo upravljanje razumeli kot neposreden napad na svoje pravice do povsem prostega in nestrokovnega izkoriščanja gozdov. Predvsem pa je zanimivo, kako so takratni gospodarji tega prostora dojemali sožitje med gozdom, ki so ga izkoriščali in hkrati ohranjali, kako so ponovno naselili jelenjad na Snežniškem z oboro ali ogrado, ker je popolnoma izginila, in čez čas začeli uvajati lov kot način ustvarjanja ravnovesja v naravi... Knjiga odkriva, kako so že v prejšnjem stoletju izkazovali zelo prentanjen občutek, že skoraj intuicijo, da je treba za uspešen gozd ohranjati njegov celoten kapital, medtem ko se zdaj v pogovorih o lovu in lovstvu ter o poseganju v gozd srečujem na eni strani z nekakšno željo po popolni konservaciji tega sistema in na drugi strani z željo po radikalnem posegu v to populacijo, češ da jelenjad in veliki plenilci škodujejo kmetijskim ter drugim ambicijam. Fasciniral me je zlasti občutek schönbronskega gospodarja za nekakšno simbiozo vseh ele-

mentov v naravi... Zato me veseli prizadevanje kolegov v okvirih ministrstva za okolje in prostor, ki se zelo zavzemajo za ohranjanje take simbioze, za kakršno se je zavzemal schönbrunski gospodar, za varovanjem virov pitne vode, za skrbno in ločeno zbiranje odpadkov, za njihovo reciklažo, itn.

Evropa postaja vse bolj občutljiva za ohranjanje narave in naravnih virov, ki so pogoj za življenje, pa tudi na ohranjanje naravne in kulturne dediščine, ki ji dajejo njeno svojstveno avtentičnost. Kako se bomo morali obnašati, na primer, do virov pitne vode, do odlaganja odpadkov, do uporabe škodljivih kemičnih sredstev v kmetijstvu, do okolju škodljivih gospodarskih dejavnosti?

Zanimiva izkušnja, ki je malo poznana, je, da smo v tistem delu pogajalskih izhodišč, v katerih govorimo o prostem pretoku blaga, zahtevali izjemo od pravil Evropske unije v točki o uporabi kemičnih sredstev, saj je naša zakonodaja prav z obrazložitvijo, da je 44 odstotnega slovenskega ozemlja kraškega, bistveno strožja od

evropske. Uveljaviti želimo tudi določena načela za strožje obravnavanje določenih pesticidov in drugih kemičnih sestavin, kot je to v Evropski uniji. In v dosedanjih pogovorih samo videli, da nas Evropska unija razume.

Pri skrbi za ohranitev čistosti voda vidim nemoč inšpekcijskih služb in tudi čisto politično botrovanje določenim projektom, ki s skrbjo za čistost okolja nimajo nič skupnega. Prav na Krasu oziroma kraških območjih vidim težave v prevozi nevarnih snovi, saj se prav malo, kljub zelo strogi zakonodaji, spoštuje zakone pri prevozu nafte.

Mislim, da bomo morali v zvezi z varovanjem naravnih virov še veliko storiti. In po mojem mnenju prinaša Evropska unija na tem področju večji red. Tudi z različnimi izobraževalnimi kampanjami za spreminjanje odnosa do varovanja narave. Počasi, upam, bo prodrla zavest, kako je varovanje okolja nekaj, za kar bodo spodbude neposredno z denarjem in posredno z boljšim uveljavljanjem izdelkov.

In če pogledamo naše kmetijstvo, kje je njegova stvarna možnost? V masovni proizvodnji prav gotovo ne! Kmetijski pre-

sežki v Evropi že sedaj, na žalost, končujejo na smetiščih. Možnost pa je v sonaravnem kmetijstvu, ki je prijazno okolju, ki temelji na biološki pridelavi hrane. Vse več ljudi se namreč odloča za prehranjevanje s prav takšno hrano. Zato vam svetujem za enega izmed prihodnjih sobesednikov za revijo Kras direktorja Kmetijskega inštituta Slovenije Emila Erjavca, ki je pri nas zagotovo med največjimi poznavalci kmetijske politike Evrope in ki sem ga zato pritegnil v skupino za poganja z Evropsko unijo. Skupaj z državnim sekretarjem za kmetijstvo Francem Butom kreirata, po mojem mnenju, izjemno zanimiv koncept agrarne reforme pri nas, ki ima v sami osnovi izpostavljena sonaravna in okoljevarstvena načela. Mislim, da bi bila za vas prava in kvalificirana sogovornika!

Radi bi zvedeli za vaše mnenje o tem, kako se v Sloveniji nasploh seznanja javnost o pomoči Evropske unije in Sveta Evrope Sloveniji pri njenem vstopanju v zvezo in kako ocenjujete populariziranje, napovedovanje, razpisovanje in uresničevanje Phare projektov na Slovenskem v reviji Kras?

Slovensko javnost se vse bolj in celoviteje seznanja o pomoči Evrope Sloveniji pri njenem vstopanju v Evropsko unijo. Tudi naša Služba za evropske zadeve nameinja temu, ob skrbi vladnega Urada za informiranje, posebno skrb.

Poznam in spremljam prizadevanja revije Kras in njenih izdajateljev ter tudi vašo prakso, da predstavljate in popularizirate Pharove projekte! Mislim, da je to zelo dobro in izjemno koristno. Po mojem mnenju pa se bo treba s tem usmeriti tudi na prostor, ki sedaj še ne uživa Pharovih sredstev. Mislim na Hrvaško, s katero Slovenija meji na pomembnem delu kraškega sveta. Da bi temu obmejnemu prostoru in njegovemu prebivalstvu dali neko perspektivo, smo Hrvaški predlagali ustrezno sodelovanje in našo pomoč pri pridobivanju sredstev za Phare projekte. Zaradi političnih razlogov namreč naša soseda nima odnosov z Evropsko unijo in je iz njenih pomoči popolnoma izključena. Mi pa imamo o tem že izkušnje. Če bomo pomagali Hrvaški, bomo pomagali posredno tudi sebi, saj razvoj obmejnega območja na eni strani meje spodbuja razvoj obmejnega območja na drugi strani državne meje.

Populariziranje vseh projektov iz sredstev Evropske unije in Sveta Evrope je zelo pomembno in koristno, zato pričakujem, da se bo še poglobilo sodelovanje revije Kras z našo regionalno pisarno za čezmejno sodelovanje v Štanjelu, ki jo vodi Tatjana Rennerjeva. V naših službah pa vam bodo nudili vse potrebno dr. Arijana Benko, mag. Andreja Jerina, ki vodi sektor, in državni sekretar dr. Rado Genorio! In mislim, da bomo v teh evropskih financiranjih zagotovili tudi za revijo Kras del potrebnih sredstev, da bo mogla redno, sproti in celovito predstavljati, kaj vse je treba storiti za kraški in s tem tudi za slovenski prostor, da Slovenija kot pridružena članica kar najbolj pripravljena vstopi v Evropsko unijo in kako nam Evropska unija in Svet Evrope pri tem pomagata!

Zakaj izgineva
kraška avtentična arhitektura?

Z izgubo "KRAŠKE" ARHITEKTURE BI IZGUBILI TUDI KRAS

Agencija Kras

"Z izgubo 'kraške' arhitekture bi izgubili tudi Kras" je sklepna misel prof. dr. Petra Fistra, ki smo jo slišali na koncu njegovega uvodnega poročila za okroglo mizo revije Kras "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?" V hotelu Maestoso v Lipici na Krasu so 11. decembra 1998 namreč odgovarjali na to izhodiščno vprašanje omizja strokovnjaki, uradniki državne uprave, lastniki objektov in investitorji ter izvajalci gradbenih in prenovitvenih del - graditelji.

Omizje je strokovno pomagala pripraviti Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Pogovor je potekal pod strokovnim vodstvom prorektorja ljubljanske Univerze prof. dr. Petra Fistra s Fakultete za arhitekturo. Pokrovitelji okrogle mize pa so bili Slovenska komisija za Unesco, Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za okolje in prostor, delniške družbe Aerodrom Ljubljana, HIT Nova Gorica, Mobitel Ljubljana in Petrol Ljubljana ter občini Divača in Miren-Kostanjevica.

V 31. številki revije Kras (februar 1999) smo sicer že predstavili razloge za okroglo mizo v Lipici, njene uvodničarje in razpravljalce ter sklepne ugotovitve, ki jih je povzel prof. dr. Peter Fister. Ker pa je povečana naklada te, 32.-33. številke revije Kras namenjena tudi številnim bralcem, ki revije redno ne kupujejo ali nanjo niso naročeni, ponavljamo razloge, zaradi katerih smo se izdajatelj revije Kras odločili za organizacijo okrogle mize z naslovom "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura". Ponavljamo tudi vprašanja, ki so prevečala uvodna poročila in razprave udeležencev omizja, predstavljamo pa še pozdravna nagovora, uvodna poročila in poročevalce, razpravljalce ter abecedni seznam udeležencev omizja, narejen po prisotnostnem seznamu. Sklepne ugotovitve okrogle mize, ki jih je povzel med razpravo prof. dr. Peter Fister, so objavljene v sestavku "Apel vladi in parlamentu" na 15. strani. Vsa avtorizirana uvodna sporočila in vse avtorizirane razprave pa so objavljene v tej izdaji revije v zaporedju, v kakršnem so jih udeleženci povedali...

Zakaj okrogla miza?

Kras je s svojim prevotljenim podzemljem in z značilnimi kraškimi pojavi izjemen naravni spomenik. S svojo tipično kulturno krajino, ki jo odlikujejo poleg vrtač, brezen, dolin, udornih dolin in vhodov v več kot tisoč jam tudi človekovi posegi v na-

ravo - z obdelanimi površinami in varovalnimi kamnitimi ogradami, zidovi in s kamnitimi hišami, z borjači, gospodarskimi poslopji, znamenji ter gradbenimi elementi in s predmeti iz klesanega in delno obdelanega kamna, žgane gline, lesa, železa itn. - pa je Kras tudi na svojem površju izjemen naravni in kulturni spomenik. S svojo še dokaj

neokrnjeno naravo, s še ne preveliko urbanizacijo in z relativno redko poseljenostjo vzbuja vse večje občudovanje in zanimanje domače in tuje javnosti ter obeta - tudi po načrtovani razglasitvi njegovih predelov za zavarovana območja - izjemne možnosti za razvoj in uveljavitev številnih okolje neobremenjujočih gospodarskih dejavnosti, zlasti tako imenovanega aktivnega in raziskovalnega turizma.

Izdajatelj revije Kras s širokim krogom sodelavcev in z njenimi somišljeniki so želeli s pogovorom za omizjem v Lipici in z objavo vsega povedanega za tem omizjem v tej številki revije Kras prispevati pomemben delež k uresničevanju zamisli, naj bi Kras kot bodoče zavarovano območje Slovenije postal s svojimi naravnimi in kulturnimi posebnostmi eden izmed parkov Evrope. Parkov evropskega prostora v sodobnem smislu razumevanja tega pojma. Torej prostora, ki naj bi s svojimi posebnostmi in s svojo še dokaj neokrnjeno naravo omogočal človeku rekreacijo in ustvarjalen oddih v vse bolj urbaniziranem in stresnem prostoru združujoče se Evrope. Tudi s svojo enkratno in urejeno kulturno krajino ter s kraško avtentično arhitekturo, ki to kulturno krajino soustvarja ter hkrati sooblikuje podobo Krasa.

Kakor so v uredništvu revije Kras in njegovi strokovni svetovalci s Fakultete za arhitekturo pričakovali, je več kot štiri ure trajajoči pogovor od uvodnih poročevalcev do zadnjega razpravljalca in sklepnih ugotovitev prof. dr. Petra Fistra utemeljil odločno zahtevo, da je treba na vseh ravneh delovanja družbe storiti vse za ohranitev kraške avtentične arhitekture. Zbrani strokovnjaki raznih strok, upravni delavci lokalne samouprave in državnih organov, lastniki in upravljalci objektov oziroma nepremičnin, ki so dijo v kraško avtentično arhitekturo in ki

soustvarjajo kraško kulturno krajino ter izvajalci gradbenih in prenovitvenih del so predvsem odgovorili - vsak s svojega funkcionalnega zornega kota - na naslednjih sedem vprašanj okrogle mize.

Sedem vprašanj okrogle mize

1.

Kaj je značilno za kraško avtentično arhitekturo kot eno izmed temeljnih prvin podobe Krasa in njegove kulturne krajine?

2.

Kakšna kraška avtentična naselja, jedra naselij, zgradbe in druge objekte je vredno ohranjati in zato obnavljati, prenavljati ali nanovo graditi, zakaj in za kakšne namene?

3.

Kako obnavljanje in ohranjanje kraške avtentične arhitekture urejajo sedaj veljavni zakoni in podzakonski predpisi?

4.

Kakšne so dolžnosti in odgovornosti za obnavljanje in ohranjanje kraške avtentične arhitekture ter njenih lastnikov ali upravljalcev - investitorjev, projektantov, upravnih organov ter opravljalcev (izvajalcev) prenovitvenih in gradbenih del? Kakšna je pri tem odgovornost države in njenih ustanov?

5.

Kakšne so izkušnje investitorjev, projektantov, upravnih organov ter opravljalcev (izvajalcev) prenovitvenih in gradbenih del v njihovih prizadevanjih za obnavljanje in ohranjanje kraške avtentične arhitekture?

7.

Kako naj bi zaradi nacionalnih interesov država tudi gmotno spodbujala prenovu in ohranjanje kraške avtentične arhitekture? Katere zakone in podzakonske akte v ta namen še sprejeti oziroma katere veljavne predpise in podzakonske akte dopolniti?

OKROGLA MIZA

Uvodna poročila in opozorila...

Pogovor so začeli z uvodnimi sporočili udeležencev omizja o načinu in trajanju pogovora, ki so ga snemali na magnetofonski trak in ki ga je v celoti snemala TV Slovenija za uredništvo izobraževalnih oddaj.

Omizje sta pozdravila direktor Kobilarne Lipica mag. Milan Božič in župan občine Sežana Miroslav Klun.

Pozdravni nagovor direktorja Kobilarne Lipica mag. Milana Božiča:

ZABAVIŠČE IN DIRKALIŠČE - ZARES BIZARNI IDEJI O SPREMEMBI KRASA!

"Kobilarna Lipica je počaščena, da vas lahko gosti na tem zgodovinskem prostoru, kjer je bila pred več kot štiristo leti ustanovljena kobilarna za lipicance. Osebo me izredno veseli skrb organizatorjev okrogle mize in vas, ki ste se zbrali tukaj, za naš Kras. V zadnjem času namreč slišimo za nekaj res bizarnih idej o spremembi Krasa, po katerih naj bi v tretjem tisočletju postal nekakšno zabavišče, dirkališče in še kaj podobnega. Kobilarna Lipica si namreč močno prizadeva ohraniti ta del Krasa ne le z vzrejo in šolanjem lipicancev ampak tudi s tem, da podpira okoliške kmete in njihovo osnovno dejavnost, ki pomaga vsaj delno ohranjati tukajšnjo tipično kraško kulturno krajino. Kolikor je to, seveda, mogoče..."

Lepo vas pozdravljam in vam želim ustvarjalnih sklepov te okrogle mize, seveda pa tudi, da bi njeni sklepi vplivali na našo oblast oziroma na tiste, ki bodo odločali o usodi Krasa!"

Pozdravni nagovor
župana Občine Sežana
Miroslava Kluna:

KRAS JE DEJANSKO OBČUTLJIVO PODROČJE...

"Lepo pozdravljeni v imenu Občine Sežana in v mojem imenu!"

Kras je dejansko občutljivo področje in Kraševci, ki živimo na njem, se tega zelo dobro zavedamo. Pričakujemo pa tudi, da se bodo stvari, ki se bodo odvijale in ki se bodo na tem Krasu dogajale, dogajale z vednostjo in, seveda, s soglasjem teh Kraševcev, ki tukaj živijo. Prvič kot župan in drugič v imenu javnosti in Kraševcev moram povedati, da ne bomo dovolili, da bi kdorkoli odločal o naši usodi brez nas!

Mislím, da so tudi ideje o Kraškem regijskem parku dobre in pozitivne, vendar so bile v Poročevalcu (Državnega zbora R Slovenije - op. uredništva) nekatere stvari opisane, pojasnjene in narisane brez kakršne koli vednosti kogar koli s Krasa. In mislim, da so take stvari zelo delikatne. In ne bi želel, da Kraševci postanemo rezervat nekih indijancev zato, da se bo, ne vem kaj okrog tega dogajalo.

Sliši se marsikaj... Tudi o dirkališču je bilo kar precej prahu, pa o kolesarskih poteh! Vemo, da so se tudi tukaj stvari dogajale mimo nas in da so sedaj pritožbe lovcev in nekaterih drugih, ker sploh niso bili vprašani oziroma obveščeni o teh zadevah. Zato mislim, da se v bodoče take stvari ne bi smele dogajati, kakor sem že rekel, brez vednosti tistih, ki tukaj živimo.

Morda sem se tega že na začetku lotil malo preostro - žal se moram opravičiti, ker ne bom ostal ves dan z vami, da bi lahko debatiral o tistem, kar boste zagotovo govorili - a čutil sem dolžnost, kakršno so mi jo naložili tudi tisti, ki me opozarjajo na to, naj jasno povem, kako razmišljamo Kraševci in kaj Kraševci čutimo ob vsem tem...

Strinjamo se, da je Kraški regijski park lahko, vendar moramo točno vedeti, kaj bo ta park prinesel Kraševcem in kaj nam bo vzel. Zato mislim, da je to zelo odgovorna naloga; tudi vseh tistih, ki danes sedite tukaj, da boste v svojih krogih povedali, kaj Kraševci o tem mislimo. Kraševci namreč želimo v dvajsetem stoletju živeti kot Kraševci v 20. stoletju. Za kozarček vina bomo vedno imeli, karkoli se bo zgodilo, mi je včeraj nekdo rekel. Toda to je v 20. stoletju za nas, Kraševce, premalo!

Hvala lepa!

Pogovor za omizjem je začel prorektor Univerze v Ljubljani **prof. dr. Peter Fister** s Fakultete za arhitekturo z referatom

Ali izgineva avtentična kraška arhitektura? Besedilo njegovega referata in besedila referatov še štirih izmed sedmih uvodničarjev so udeležencem razdelili v posebni brošuri, v kateri so ponovili razloge za organizacijo okrogle mize, izhodiščna vprašanja omizju, scenarij pogovora ter abecedni seznam vseh povabljenih in pri-glašanih udeležencev pogovora. **Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?** je bil referat svetovalke vlade v Uradu RS za prostorsko planiranje **dr. Žive Deu**. Svoje diskusijske teze **Zakaj (izgineva) kraška avtentična arhitektura?** je razvil in utemeljil docent **dr. Naško Križnar**, raziskovalec v Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Novinar v izobraževalnem programu TV Slovenija **Jadran Sterle** je v referatu **Kdo prebiva v hiši biti?** odgovoril na filozofsko vprašanje, kako se izkazuje kulturna identiteta prebivalca Krasa, ki ga določajo razločevalni procesi, kakršne je izoblikoval Kraševcem sam. **O odnosu Organizacije Združenih narodov za prosveto, znanost in kulturo (UNESCO) do ohranjanja naravnih in kulturnih spomenikov in v tem smislu tudi do zavarovanja Krasa ter ohranjanja kraške avtentične arhitekture** je spregovorila generalna sekretarka Unescove komisije za Slovenijo **Zofija Klemen-Krek**.

Zaradi službene zadržanosti direktorice sektorja za pravne posle **Tince Vidmar** njenega napisanega uvodnega referata **Zaščita Krasa kot teritorija** in zaradi službene zadržanosti uvodničarke **Ive Šubelj-Kramar** iz Gradbenega centra ZRMK - Gradbenega inštituta njenega napisanega referata **Prizadevanja gradbenega centra Slovenije za obnavljanje in ohranjanje kraške avtentične arhitekture** za okroglo mizo nismo slišali, so pa oba referata prejeli udeleženci pred pričetkom omizja v brošuri.

Šestnajst razpravljalcev in dve pisni razpravi

V pogovoru za omizjem je sodelovalo 16 razpravljalcev in sicer (našteti so v abecednem zaporedju, ne v zaporedju sode-

lovanja v razpravi - op. ur.): raziskovalka v raziskovalnem sektorju Državnega zbora RS **dr. Branka Bratko-Berce**, prodekan Univerze v Ljubljani **prof. dr. Peter Fister** s Fakultete za arhitekturo, redni profesor na Fakulteti za arhitekturo **Peter Gabrijelčič**, krasoslovec **prof. dr. Peter Habič** iz Postojne, svetovalec vlade v Upravi RS za kulturno dediščino **dr. Savin Jogan**, redni profe-

Udeleženci okrogle mize

Iz prisotnostnega preglednika, ki so ga podpisali udeleženci okrogle mize "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura", je razvidno, da se je zbralo za omizjem 51 udeležencev.

Eda Belingar, univ.dipl.etn., Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica, Nova Gorica

Majda Fister, univ.dipl.etnologinja, Ljubljana

Dr. Peter Fister, univ.dipl.inž.arh., prorektor Univerze v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana

Božo Flajšman, univ.dipl.pedagog, predsednik Ekološkega foruma LDS, Ljubljana

Peter Gabrijelčič, univ.dipl.inž.arh., redni profesor na Fakulteti za arhitekturo, Ljubljana

Vodstvo okrogle mize - z desne na levo: dr. Naško Križnar, Zofija Klemen-Krek, prof. dr. Peter Fister, dr. Živa Deu, Dušan Rebolj in Ida Vodopivec-Rebolj

sor na Fakulteti za arhitekturo **Janez Koželj**, svetovalec vlade v Upravi RS za kulturno dediščino **Zvezda Delak-Koželj**, asistenta na Fakulteti za arhitekturo **mag. Ljubob Lah** in **dr. Darko Likar**, vodja službe za prostorsko načrtovanje v Javnem zavodu park Škocjanske jame **Črtomir Pečar**, **prof. mag. Alessio Prinčič** iz Vidma, redni profesor na Fakulteti za arhitekturo **dr. France Rihtar**, **dr. Nataša Štopar-Šumi** iz Ljubljane, republiški inšpektor za kulturno dediščino **Franc Vardjan** in pomočnik direktorja v Upravi RS za kulturno dediščino **Gojko Zupan**. Pisni prispevea k razpravi je predložil vodja Oddelka za okolje in prostor v Upravnih enoti Sežana **Vladimir Mljač**.

Ivan Bartolato, vodja prodaje, Podjetje za predelavo kamna Marmor, d.d., Sežana
Mag. Milan Božič, univ.dr.vet.med., direktor Kobilarne Lipica

Tomaž Brate, univ.dipl.inž.arh., svetovalec ministra za vizualne komunikacije, Ministrstvo za kulturo, Ljubljana

Dr. Branka Berce-Bratko, univ.dipl.inž.arh., Raziskovalni sektor Državnega zbora RS, Ljubljana

Maja Štembal-Capuder, univ.dipl.inž.arh., vodja kamnoseškega programa, Srednja gradbena in ekonomska šola, Ljubljana

Irena Cunja, novinarka, Radio Koper/Capodistria, Koper

Dr. Živa Deu, univ.dipl.inž.arh., svetovalec vlade, Urad RS za prostorsko planiranje

Dušan Grča, novinar časnika Delo, Koper

Dr. Peter Habič, univ.dipl.geogr., Postojna
Franko Iulita, univ.inž., direktor Komunalno stanovanjskega podjetja Sežana

Primož Javornik, univ.dipl.inž.arh., Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Ljubljana

Dr. Savin Jogan, univ.dipl.prav., svetovalec vlade, Uprava RS za kulturno dediščino, Ljubljana

Dušanka Jurman-Šukalo, univ.dipl.inž.gr., vodja tržnih dejavnosti, Komunalno stanovanjsko podjetje Sežana

Irena Keršič, univ.dipl. etn., Slovenski etnološki muzej, Ljubljana

Zofija Klemen-Krek, univ.dipl.polit., generalna sekretarka Slovenske komisije za Unesco, Ljubljana

Pogled v dvorano hotela Maestoso Kobilarne Lipica, kjer je bila okrogla miza

Miroslav Klun, podjetnik, župan Občine Sežana

Janez Koželj, univ.dipl.inž.arh., redni profesor na Fakulteti za arhitekturo, Ljubljana
Zvezda Delak-Koželj, univ.dipl. etn. in umet.zgod., svetovalka direktorja Uprave RS za kulturno dediščino, Ljubljana

Dr. Andrej Kranjc, univ.dipl.geogr., dopisni član SAZU, znanstveni svetnik v Inštitutu za raziskovanje krasa ZRC SAZU, Postojna

Dr. Naško Križnar, univ.dipl.etn. in arh., raziskovalec, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana

Mag. Ljubo Lah, univ.dipl.inž.arh., asistent na Fakulteti za arhitekturo, Ljubljana

Dr. Darko Likar, univ.dipl.inž.arh., asistent na Fakulteti za arhitekturo, Ljubljana

Lev Lisjak, dipl.gr.oblik., glavni urednik revije Kras, Mediacarso, d.o.o., Ljubljana

Vojko Mahnič, župan Občine Hrpelje-Kozina

Milena Marega, univ.dipl.inž.kraj.arh., direktorica Regionalnega centra za okolje za Srednjo in Vzhodno Evropo, Ljubljana

Matej Mljac, sodelavec časnika Primorske novice, Koper

Vladimir Mljac, univ.dipl.inž., vodja Oddelka za okolje in prostor, Sežana

Črtomir Pečar, vodja službe za prostorsko načrtovanje, Javni zavod Park Škocjanske jame, Škocjan

Vesna Potočar, novinarka TV Koper/Capodistria, Koper

Jaka Prihoda, univ.dipl.inž.gr., svetovalec vlade, Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana

Alessio Prinčič, dipl.inž.arh., profesor, Udine

Dušan Rebolj, publicist, izdajatelj revije Kras, direktor Mediacarso, d.o.o., Ljubljana
Ida Vodopivec-Rebolj, odg. urednica revije Kras, Mediacarso, d.o.o., Ljubljana

Dr. France Rihtar, univ.dipl.inž.arh., redni profesor na Fakulteti za arhitekturo, Ljubljana

Ciril Segulin, univ.dipl.inž., direktor Podjetja za predelavo kamna Marmor, d.d., Sežana

Elena Simeonov, univ.dipl.inž.arh., vodja restavratorskega programa, Srednja gradbena in ekonomska šola, Ljubljana

Jadran Sterle, univ.dipl.filozof, novinar v izobraževalnem uredništvu TV Slovenija, Ljubljana

Dr. Nataša Štupar-Šumi, univ.dipl.inž.arh., Ljubljana

Ethin Tavčar, univ.dipl.inž.kraj.arh., vodja Urada Občine Sežana za urbanistično načrtovanje, Sežana

Dr. Julij Titl, izr.univ.prof.zgod., Koper
Katjuša Trampuš, sodelavka Radia Robin, Nova Gorica

Franc Vardjan, univ.dipl.inž.arh., republiški inšpektor za kulturno dediščino, Uprava RS za kulturno dediščino, Ljubljana

Rajko Vojtkovszky, univ.dr.vet.med., župan Občine Divača

Neva Zajc, novinarka Radia Koper/Capodistria

Gojko Zupan, univ.dipl.um.zgod., pomočnik direktorja, Uprava RS za kulturno dediščino, Ljubljana

Boris Živec, zidarski mojster, Veliki Dol

Sklepne ugotovitve udeležencev okrogle mize
v Lipici 11. decembra 1998

OKROGLA MIZA

APEL VLADI IN PARLAMENTU

Uredništvo

Po številnih različnih mnenjih ter navedenih, dokazanih, navrnjenih in še kako drugače predstavljenih problemih o kraškem prostoru je bila po ugotovitvah prof. dr. Petra Fistra, ki je vodil pogovor za omizjem "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?", zahtevna naloga vse povedano strniti v ključne misli. Za oblikovanje ključnih misli okrogle mize je zbral in uredil med pogovorom največkrat in najbolj argumentirano poudarjene ugotovitve in predloge. Vse brez kakršne koli utvare, kot je rekel, da bi zmogel stvarno povzeti vse povedano in poudarjeno kot najbolj pomembno. Kajti vse to bo lahko prišlo na dan šele sedaj, ko prihaja v branje ta, posebna izdaja revije Kras, ki nudi celoten prepis vsega, kar so udeleženci omizja govorili in povedali. Skicirane misli je prof. dr. Peter Fister zbral in uredil v sedem ključnih točk.

Vsi drobni problemi, o katerih v pogovoru za okroglo mizo revije Kras - žal - ni bilo časa govoriti, naj bodo predmet nadaljnjega obravnavanja predlaganih nadaljevanj takšnih srečanj. Morebiti tudi v drugih skupinah, v drugačnih sestavah, in morda z bolj konkretnimi izhodišči. To bi, namreč, pomenilo velike možnosti, da vse skupaj preraste v nekakšno gibanje in v javen apel... Za okroglo mizo "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?" izoblikovani in med njenimi udeleženci potrjeni apel je sicer le načelen, ki pa zagotovo združuje širok strokovni krog. Morda največ tistih ljudi v strokah, ki so si enotni o nekem določenem cilju, a žal ne združuje tudi tistih v njih, ki razmišljajo drugače, čeprav so si bili udeleženci pogovora 11. decembra 1998 v Lipici vsi dokaj enotni.

Udeleženci okrogle mize "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?" soglašajo z naslednjimi mislimi, ki jih je predlagal prof. dr. Peter Fister, in nanje po objavi v 31. številki revije Kras kot predlog sklepnih ugotovitev okrogle mize 11. decembra 1998 v Lipici niso imeli dopolnilnih ali spreminjevalnih predlogov:

1.

Največkrat je bila posebej poudarjena potreba po celovitem obravnavanju tega prostora, to je Krasa, in potreba po njegovem celovitem dokumentiranju, raziskovanju, spremljanju - torej po tako imenovanem monitoringu. Morda celo z ustanovitvijo nekakšnega enotnega, večdisciplinarnega dokumentacijskega centra za to območje.

2.

Ta prostor in stroko je treba na nek način usposobiti za dosego dokaj jasno izraženih ciljev v zvezi s Krasom. Zato je treba v vse vzgojne programe - od osnovne šole do najviš-

Pogled na omizje revije Kras in Fakultete za arhitekturo 11. decembra 1998 v Lipici, ki je izoblikovalo svoje poglede do vzrokov, zaradi katerih izgineva kraška avtentična arhitektura ter predlagalo, kaj storiti, da se Kras ohrani.

OKROGLA MIZA

Veliko upanje vzbujajo uspesni primeri obnovljenih hiš, ki so ohranile tradicionalno podobo, ne da bi se s tem poslabšali pogoji za udobno bivanje.

Primer zgledne obnovitve kraške domačije, ki so jo lastniki uspeli rešiti pred izginotjem in si v njej uredili sodobno domovanje
- Fotografija Lev

jih strokovnih in podiplomskih programov – vgraditi ne le Kras ampak več delov Slovenije z enakimi problemi, kakršne je ugotovilo omizje revije Kras. Že z nekaj takimi sestavinami v vzgoji ali v dodatnem izobraževanju bomo sposobni Kras pravilno razumeti in ga obravnavati in bomo znali ob naših specifičnostih uporabiti tudi tujo prakso za doseg zastavljenega cilja. Ta cilj pa je ohranitev Krasa.

3.

Za Kras moramo imeti celovito in podrobno vizijo o njegovi bodočnosti. In v eni izmed vizij o bodočnosti je predlagano, naj se Kras kot biosferni rezervat, kot krajinski park in integralno zavarovano območje zavaruje na ravni Unesca ali na kakršni drugi formalni ravni in naj se mu s tem zagotovi ustrezne dodatne razvojne možnosti.

4.

Za reševanje in urejanje splošnih in posameznikovih problemov v zvezi z ohranjanjem Krasa sta pomembni pomoč stroke in pomoč oblasti, to je pomoč strokovnih inštitucij in posameznikov ter pomoč države, občine. Možni so različni sistemi strokovnih skupin, ki naj pomagajo prebivalcem in izvajalcem gradbenih ter prenovitvenih del, pa tudi tako imenovani "bosonogi" arhitekti in drugi strokovnjaki, ki bodo prebivalcem tega prostora na kraju samem svetovali ter pomagali prenavljati in graditi ter hkrati ohranjati Kras, kakor se že dogaja v parku Škocjanske jame. Nujno je treba uvesti tudi različne davčne olajšave in finančne spodbude države ter lokalnih skupnosti za prenovitelje in graditelje, ki ohranjajo Kras in njegovo avtentično podobo.

5.

Večkrat ponovljeni in zelo utemeljeni so bili pozivi za čim hitrejšo pripravo in sprejetje čim bolj ustreznih zakonov, strokovnih meril, strokovnih normativov in drugega na državni in na lokalni ravni. To pa je mogoče narediti le na osnovi zadostnega znanja o tem prostoru in dovolj jasnih ciljev, kaj želimo doseči s tem prostorom.

6.

Zelo pomembna, kar izhodiščna, je tudi zahteva, naj se v celoten splet dogajanja na Krasu za njegovo ohranitev ustvarjalno vključi tako imenovani "prostor", to so prebivalci, skupnosti in občine. Vključeni morajo biti in sodelovati vseskozi, od določanja ciljev in kriterijev, dogovorov in sooblikovanja zakonskih določil do uresničitve dejanj za obvarovanja Krasa. Velikokrat poudarjene civilne iniciative in vse drugo ne bo obrodilo sadov, če ne bo neposrednega sodelovanja ljudi, ki bivajo na Krasu. To je tudi eno izmed pravil, povzetih ne le po mednarodnih ampak tudi po domačih izhodiščih za delovanje v prostoru.

7.

Upoštevati je treba tudi nekaj zelo določnih pobud za reševanje posameznih problemov. Od pobud za nadaljevanje pogovora za okroglo mizo revije Kras s povsem konkretnimi temami o ohranjanju Krasa in njegove avtentične arhitekture do reševanja konkretnih problemov samih, ki za omizjem sicer niso bili izpostavljeni, v izluščanju ključnih problemov pa zadevajo slovenski globalni cilj, to je ohranitev Krasa. Zato naj temu pozivu, manifestu ali peticiji vladi R

Slovenije in Državnemu zboru sledi še seznam najbolj perečih problemov in vprašanj, ki se jih je treba odločno lotiti, jih odpraviti in razrešiti.

Med pripravljalci in organizatorji okrogle mize "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura" se je med urejanjem te, 32. številke revije Kras, ki predstavlja vse povedano za tem omizjem, izoblikovalo soglasno stališče: Sklepne ugotovitve omizja, opremljene s podpisi njegovih udeležencev, naj se predloži - skupaj s seznamom najbolj perečih problemov in predlogov za njihovo odpravo v zvezi s Krasom in z izginevanjem njegove avtentične arhitekture - v obravnavo in odločanje Vladi Republike Slovenije ter Državnemu zboru Republike Slovenije.

Zato revija Kras vabi vse udeležence okrogle mize "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?", naj čim prej s kratkim pisnim sporočilom in s svojim podpisom sporočijo uredništvu revije Kras - Mediacarso, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana, fax: 061/121-46-95, E-mail: mediacarso@eunet.si svoje soglasje s takšno namero revije Kras!

Vedno aktualno vprašanje:

REFERAT

ALI IZGINEVA AVTENTIČNA KRAŠKA ARHITEKTURA?

Peter Fister

Kadar govorimo o Krasu (z veliko začetnico, kar pomeni povsem določeno pokrajino, v kateri se narava in človek srečujeta ustvarjalno in uničevalno), se vedno znova zatekamo k skrajnostim. Že Valvazor je zapisal, da je to dežela kamna in suše, kjer so lepote skrite pod zemljo, ki pa daje najboljša vina - in da je to po njegovem vzrok, da je prav na Krasu mnogo velikih in lepih vasi. Njegovo slikovito opisano spoznanje o povezanosti narave in človekove ustvarjalnosti pa je izhodišče tudi tokrat zastavljene- mu vprašanju: "Zakaj izgineva avtentična kraška arhitektura?", ki ga želim spremeniti v vprašanje: Ali izgineva avtentična kraška arhitektura?

Uvodni razmislek

Preden bi bilo modro začeti odgovarjati na zastavljena vprašanja, je vendarle treba spomniti, da se z dilemo o hvali kraške arhitekture na eni strani in o njeni graji na drugi srečujemo kar pogosto. Kot značilen vzorec naj služi podoben "posvet" arhitektov, konzervatorjev in drugih strokovnjakov leta 1984 z naslovom "Zaton kraške arhitekture", našli pa bi še druge sorodne in skoraj vedno provokativne naslove posvetov, razprav, člankov itn. A nikdar doslej ni bilo pravega odgovora, ali res grozi nevarnost, da bi izgubili "kraško" arhitekturo kot neločljivo sestavino Krasa, ali pa je to le opomin pred

možno nevarnostjo. Če želimo najti pravi odgovor za pravi čas, je seveda treba znanje in mnenja o Krasu in "kraški" arhitekturi vedno znova osvežiti in jim dati vedno nove vrednosti - tak rezultat pričakujem tudi od tokratnega posveta.

Še nekaj je značilnega za podobna srečanja ali njim sorodne aktivnosti. Vedno znova so namreč na prelomnicah, ko se pojavi ali možnost, da kraško enkratnost resnično začnemo ceniti in jo zato tudi ohranjati, ali pa nevarnost, da bo zaradi nekaterih širših pojavov prišlo do njenega uničenja. V letu 1984 smo, na primer, sprejemali novo zakonodajo o prostoru, danes sprejemamo novo zakonodajo ne le o prostoru in o varo-

Sveto, del še dokaj avtentičnega vaškega jedra okrog sv. Tilna

REFERAT

vanju naravne in kulturne dediščine, ampak poskušamo hkrati celoten sklop odnosov med človekom in okoljem uravnotežiti z evropskimi kriteriji - ob njih pa se seveda bojimo izgube svoje identitete in se poskušamo varovati tudi z "zaščitnimi" ukrepi (zakoni...). Te spremembe, ki vedno zbudijo občutek ogroženosti, upravičeno spodbudijo k skupni akciji širok krog vseh, ki sta jim kraški prostor in njegova značilna arhitekturna podoba posebna vrednota - naj bo to na osebнем ali najširšem svetovnem merilu.

Vsak med nami ima svoj pogled na to, kaj je "kraška" arhitektura in kaj pomeni za Kras. Danes je skupno in izhodiščno mnenje, da "kraških" posebnosti že davno ni več potrebno dokazovati, ampak le ugotavljati in spoštovati - zakaj in s kakšnim ciljem, pa je tista naloga, ki se je moramo vedno znova lotevati.

Kraška arhitektura,
kakor jo vidi oko
skozi objektiv
dr. Radka Dolharja

Vprašanje "avtentičnosti" kraške arhitekture

Danes smo vsekakor dosegli dovolj visoko stopnjo razvoja, da uvrščamo "kraško" arhitekturo med osnovne sestavine ene najimenojnejših kulturnih krajin tudi v svetovnem merilu, ne zavedamo pa se še posledic take ocene. Še vedno nimamo splošno veljavne ocene nekaterih vrednot - in najbrž jih ne bo mogoče nikoli dokončno oblikovati kot normative. Zato se ob vprašanjih, ki jih postavljamo v okviru posveta, odpirajo tudi mnoga druga vprašanja. Ob razmisleku in ob mnogih analizah še vedno postavljamo zlasti naslednja vprašanja o osnovnem meri-

lu za tako imenovano "kraško" arhitekturo oziroma za ugotavljanje "avtentičnosti" tega stavbarstva:

- Ali je za Kras avtentična in prava le najbolj arhaična arhitektura ali pa morda tudi povsem sodobna?

- Ali je pojem "avtentična" (po Slovarju slovenskega knjižnega jezika: pristna, izvorna, ki se ujema z originalom - pa tudi taka, ki izvira od avtorja...) arhitekture na Krasu res le tista, kakor jo opisujejo geografi in etnologi kot "zidano iz kamnja, neometano, s položno streho, s kraško kuhinjo z odprtim ognjiščem"... ali pa so to tudi gotske, renesančne in baročne cerkvice, graščine in gradovi, velike in belo ometane

domačije, ali pa morda tudi avtorske arhitekture bolj ali manj znanih arhitektov v Štanjelu, Sežani, Lipici in še kje drugje?

Taka in podobna vprašanja so v resnici tista, ki so doslej vedno znova ustvarjala neprijeten občutek, da se lahko tudi na Krasu kljub njegovi splošno priznani vrednosti zgodi nekaj, kar bo harmoničnost izjemnega naravnega prostora in izjemne, zlasti anonimne stavbne dediščine na Krasu razvrednotilo ali celo uničilo.

Našim lokalno obarvanim dilemam se v zadnjih desetletjih pridružujejo tudi zahteve iz svetovnih krogov. Morda je danes najbližja zahteva tista, ki je bila postavljena v okviru 2. Konferenca Združenih narodov o človekovih naseljih (Agenda Habitat, Carigrad, maj 1996). Ta v 11. členu pravi, da bomo "spodbujali ohranjanje, obnavljanje in vzdrževanje stavb, spomenikov, odprtih prostorov, krajin in strukture naselij, ki so zgodovinske, kulturne, naravne, verske ali duhovne vrednote". Navedeni seštevek je danes tisti, s katerim lahko opišemo Kras in prav ta seznam razširja nalogo varovanja iz prostora iztrganih posameznih "spomenikov" arhitekture na celovito, integralno varstvo najkvalitetnejših delov našega okolja.

... Če želimo postati svetovljani, naj bi arhitektura Krasa ne bila le bled odsev modnih trendov, podjetniških ali trgovskih vsiljevanj, za vsako ceno drugačnih "avtorskih" trenutnih prebliskov ali pa primitivnega potrošniškega univerzalizma (ali bolje egoizma), ampak kraško krepka in enkratna. Ne folklorni ali domačijski okusi, najširši svetovni kriteriji so tisti, ki merijo kvaliteto "kraške" arhitekture z njeno posebnostjo, izjemnostjo prostorsko pripadnostjo. To morajo biti merila, s katerimi smemo določati vrednost erhitekture, ki sestavlja pojem Krasa...

Če najširšemu merilu dodamo še evropskega, nam v obliki Evropske konvencije o krajinah določa naslednje: "Pravica do specifične krajine je osnovno pravilo evropske identitete - pojem pa je opredeljen s kvaliteto kulturnega merila in človekovega pozitivnega razmerja do naravnih, kultiviranih in poseljenih predelov." Če želimo postati svetovljani, naj bi arhitektura Krasa ne bila le bled odsev modnih trendov, podjetniških ali trgovskih vsiljevanj, za vsako ceno drugačnih "avtorskih" trenutnih prebliskov ali pa primitivnega potrošniškega univerzalizma (ali bolje egoizma), ampak kraško krepka in enkratna. Ne folklorni ali domačijski okusi, najširši svetovni kriteriji so tisti, ki merijo kvaliteto "kraške" arhitekture z njeno posebnostjo, izjemnostjo, prostorsko pripadnostjo. To morajo biti merila, s katerimi smemo določati vrednost arhitekture, ki sestavlja pojem Krasa.

Če želimo postati svetovljani, naj bi arhitektura Krasa ne bila le bled odsev modnih trendov, podjetniških ali trgovskih vsiljevanj, za vsako ceno drugačnih "avtorskih" trenutnih prebliskov ali pa primitivnega potrošniškega univerzalizma (ali bolje egoizma), ampak kraško krepka in enkratna. Ne folklorni ali domačijski okusi, najširši svetovni kriteriji so tisti, ki merijo kvaliteto "kraške" arhitekture z njeno posebnostjo, izjemnostjo prostorsko pripadnostjo. To morajo biti merila, s katerimi smemo določati vrednost arhitekture, ki sestavlja pojem Krasa...

A tudi iz vseh navidezno zelo splošnih ciljev je v zadnjem času nastalo mnogo novih vprašanj, ki jih moramo zastaviti ob osnovni dilemi "Ali (in zakaj) izgineva kraška avtentična arhitektura". Najprej moramo določiti, kako je mogoče razpoznati (ne: določiti!) avtentičnost "kraške" arhitekture - ki jo sam vedno znova pišem v narekovajih. Trditev namreč, da je za Kras značilnih le nekaj najpomembnejših stavb, ki so zato tudi "spomeniki" arhitekture, ki jih moramo ohraniti morda le zaradi njihove lepote vrednosti, bi lahko pomenila resničen zaton in izginotje avtentičnega Krasa. Le v celotnem razmerju med značilnimi pokrajinskimi sestavinami in vsem, kar je človek v tem okviru ustvaril, so razpoznavne sestavine Krasa. Celota je sestavljena iz kraške pokrajine in kraške arhitekture, kraška arhitektura pa je seštevek vsega, kar sta doslej ustvarila skupaj znani umetnik in anonimni graditelj, in to je tisto, kar je na Krasu postalo samo po sebi razumljivo in razpoznavno.

Ocene, katere značilnosti in skupne lastnosti določajo avtentičnost "kraške" arhitekture, smo poskušali raziskati že mnogi. Čeprav so bili rezultati marsikje različni, pa je nekaj sestavin, ki so vedno znova upoštevane kot kvalitete - kar velja za vse ravni, od krajinskih in poselitvenih vzorcev do arhitekturnih tipov in zlasti nekaterih arhitekturnih členov. Kljub takim ugotovitvam najbrž ne smemo podleči utvari, da lahko le s predpisanim katalogom (zlasti likovnih) arhitekturnih sestavin zagotovimo obstoj in rast avtentičnosti in kvalitete "kraške" arhitekture. Ob ugotovljivih zunanjih znakih in izoblikovanih posebnostih celovitega sklopa stavbarstva na Krasu je treba dodati tudi že doslej značilne možnosti vedno nove rasti in dviga kvalitete ter prilagajanja novim zahtevam. Posebnost tega dela Evrope je prav v sposobnosti, da so doslej vse spremembe dvigovale kvaliteto bivanja, a hkrati trdno ohranjale značilno kraško sožitje med pokrajino in "kraško" arhitekturo - in prav v tem je največja "kraškost" tega stavbarstva.

Aktualna vprašanja in možni odgovori

Spoznanje bi moralo postati eden izmed temeljev za ohranitev avtentičnosti "kraške" arhitekture in za ohranitev in vključevanje stavbne dediščine v prihodnjo podobo Krasa z ohranjeno identiteto, kar bi edino lahko zagotovilo resničen preporod "kraške" arhitekture. Šele s tem izhodiščem bi smeli začeti odgovarjati na zastavljena vprašanja, ki bi jih lahko razdelili v tri dele:

1. Kaj sestavlja avtentičnost "kraške" arhitekture in naselij in kakšna vrednost je to za Kras, za Slovenijo, za Evropo, za svet?
2. Kakšni problemi in kakšne možnosti so vezane na vrednote kraškega prostora, narave in stavbarstva?
3. Kakšna razmerja imajo do teh vrednot lastniki, graditelji, upravne službe, stroke,

Kraška arhitektura je seštevek vsega kar sta ustvarila skupaj kamnoseški umetnik in graditelj
Fotografija E. Kaše

REFERAT

država, Evropa, svetovna skupnost - kaj v tem pomenijo predpisi, zakoni, pravice, dolžnosti itd.?

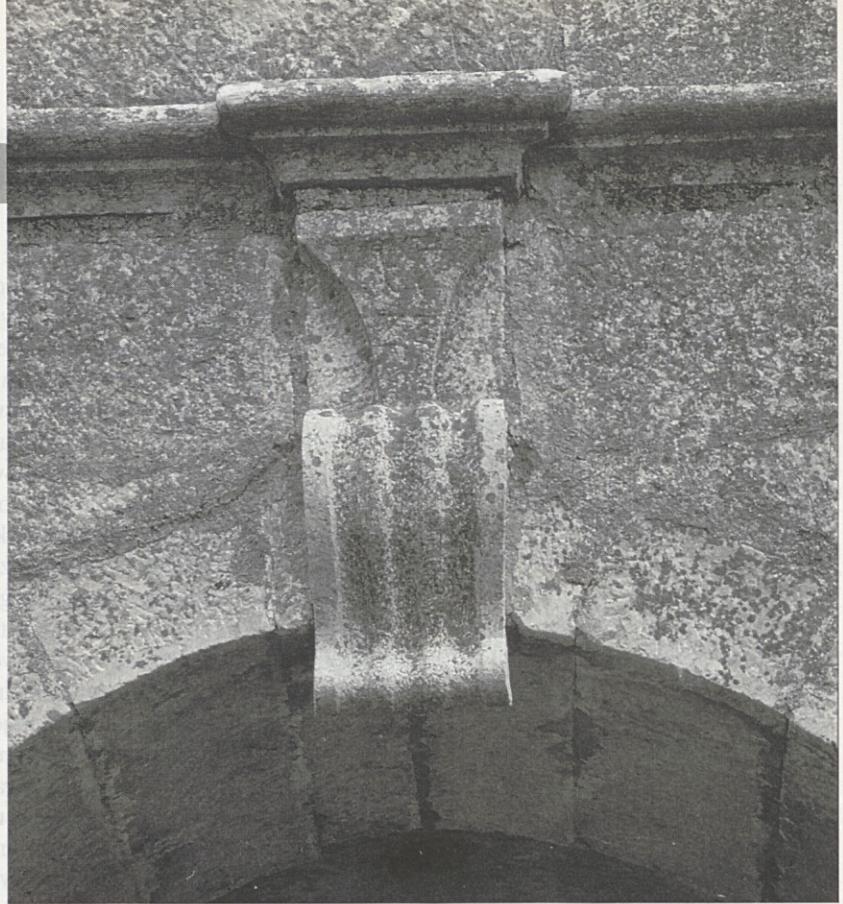
Za prvi dve skupini vprašanj je mogoče skupaj ponuditi nekaj splošnih in mnogo specifičnih opdgovorov ali rešitev. Med splošnimi so vsekakor naslednje:

- Vsi strokovnjaki in odgovorni, ki kakorkoli posegajo v Kras z raziskavami ali s predlogi za njegovo ohranjanje ali spremenjjanje, bi se morali zavezati, da v skupnem cilju ohranitve ene najbolj specifičnih krajin usmerijo raziskovalno, pedagoško, informacijsko in kreativno delo v odkrivanje, uveljavitev in dejansko ohranjanje celovite avtentičnosti Krasa. Povezovanje in skupni kriteriji so namreč lahko edino zagotovilo, da bodo zastavljeni cilji tudi uveljavljeni in doseženi. Za uresničitev tega bo treba v značilno razdrobljenem slovenskem prostoru vložiti mnogo navora in zagotoviti morda celo posebne oblike organiziranosti. Tu se kaže največ možnosti v smeri uveljavljanja civilnih pobud ("iniciativ"), možnosti pa morajo biti tudi v ustrezni podpori na državni in občinski ravni.

- Med posebne rešitve je treba vključiti vsa individualna ali skupinska prizadevanja v okviru skupnih ciljev, ki pa naj bi se čim bolj usklajeno usmerjala v skupne zastavljene smeri. Fakulteta za arhitekturo že ponuja možnost, da s svojimi strokovnimi kapacitetami povsod priskočimo na pomoč - kot to delamo sedaj, na primer, v Štanjelu, podobne pobude je mogoče ob ustrezni zavzetosti pričakovati tudi drugje...

Za odgovore na tretje vprašanje sicer načeloma veljajo podobna pravila splošnosti in posebnosti kot za odgovore na prvi dve, vendar je to skupina problemov, ki jo bo verjetno najtežje rešiti in ki jih bo v prihodnosti treba vedno znova dopolnjevati, dokončevati, obnavljati.

- Splošne možnosti so na državni ravni v medresorsko usklajeni pobudi, da Krasu priznamo njegove posebne vrednosti in jih tudi uzakonimo. V okviru splošne in posebne zakonodaje naj Kras postane zavarovano območje na Unescovi ravni ali vsaj v evropskem prostoru, obenem pa se mora Kras vključiti razvojno in varstveno v ustrezne nacionalne programe, ki bodo obvezni tudi ob zamenjavah političnih smeri.

- Kot posebne možnosti je potreben zlasti na (še ne uveljavljeni) regionalni ravni in v občinskih merilih enoten pristop v vseh odločitvah o posegih v prostor, za katerega naj bi povezane strokovne skupine pripravile usklajena strokovna izhodišča. Obenem moramo izobraziti načrtovalce, izvajalce (gradnje in prenove), naročnike in vse prebivalce, da bodo sposobni doseči omejeno raven svetovnih in evropskih kriterijev o kvaliteti obstoječe in o merilih bodoče arhitekture na Krasu. Ker so te naloge izrazito ozke in mnogokrat časovno ali ekonomsko omejene, jih je treba usklajevati strokovno, razvojno, trajnostno in predvsem prostorsko.

Sklepna misel

Gornji razmislek o obravnavani problematiki "izginevanja kraške avtentične arhitekture" je sestavljen kot povzetek vrste podrobnih analiz, študij in objavljenih ali neobjavljenih raziskav. V posameznih delih so le strnjeno povzete ključne misli iz slovenskih in svetovnih izkušenj ob podobnih vprašanjih, zato vsaka trditev zahteva dodatna pojasnila, podrobne razčlenitve, citiranje virov ali različnih avtorjev - kar je bilo na tem mestu zaradi praktičnih razlogov za-

vestno opuščeno. Čeprav je prispevek navidezno napisan kot programsko izhodišče, v resnici odpira vrsto vprašanj, na katera bo treba odgovoriti. Osnovni cilj je zajet v naslednji sklepni misli:

Kras moramo ohraniti in razviti kot eno naših in svetovnih najbolj izjemnih pokrajin, v kateri je sodelovanje med naravo in stavbarstvom ustvarilo najvišje vrednosti - poleg izvirnosti kraške narave pa lahko le avtentičnost "kraške" arhitekture zagotavlja možnost doseganja tega cilja. Ker je identitetna razpoznavnost kraške arhitekture še vedno najznačilnejša sestavina obraza kraške pokrajine, torej še ni izgubljena. Poskrbeti moramo, da je v prihodnosti ne bo zamenjalo neznatno in nekvalitetno stavbarstvo, saj bi s tem ne izgubili le "kraške" arhitekture, ampak bi izgubili tudi Kras!

Živa Deu

VKLJUČEVANJE TRADICIONALNEGA STAVBARSTVA V UREJANJE NASELIJ POMENI PRENAŠANJE NJEGOVIH KAKOVOSTI V NOVO OBLIKOVANJE STAVB IN NASELIJ

Zakaj izgineva kraška avtentična (prava, pristna izvirna) arhitektura? Odgovor na zastavljeno vprašanje ni preprost in je večplasten.

Ker bodo na ohranjanje avtentične arhitekture pomembno vplivale nove, v svetu že uveljavljene vrednote, ki temeljijo na varovanju nepoškodovanega in sanaciji že poškodovanega okolja, se v nadaljevanju omejujem le na njihovo uveljavljanje v urejanju prostora in v razvojnem načrtovanju naselij.

Splošne ugotovitve

Razvoj v obdobju industrijske in postindustrijske družbe je močno preoblikoval okolje, v katerem živimo in delamo. (Vpogled v človeško zgodovino nam jasno kaže, da se je človekov odnos do narave spreminjal, in sicer da je prek religioznega in simbiotičnega prešel v izkoriščevalskega – človek se počuti nadrejenega naravi, njegova spreminjevalca in dovršitelja in končno tudi njenega uničevalca).

Z novim obdobjem so zaznane velike spremembe tudi na podeželju. Proces,

ki jih je doživljalo podeželje (prisilno odse-ljevanje zaradi potreb industrije, zapostav-ljanje kmetijske dejavnosti nasproti drugim panogam - kmetijska proizvodnja ni omogo-čila človeku dostojnega življenja, zapostav-ljanje osebne lastnine kmečkega prebival-stva in drugo) v zadnjih trideset do štirideset letih so povzročili temeljito preoblikovanje vaških naselij in z njimi povezane kulturne krajine.

Naselja, bližja urbanim centrom, so postala spalna naselja, kmetijska zemljiš-ča pa so postala rezervati za ekspanzijo ur-banega (suburbanizacija). Številna manj do-stopna naselja so doživljala depopulacijo, zaraščanje kmetijskih obdelovalnih površin in propadanje obstoječega stavbnega fonda. Temu primeren je bil tudi odnos do urejanja zunajmestnih naselij. Ta se tudi danes, kljub oblikovanim predpisom ter napredku tehnolo-

Zakaj izgineva kraška arhitektura?

logije, integracije industrijske proizvodnje s kmetijstvom, spremenjenim vrednotam (kakovost življenja) in posledično ponovni privlačnosti bivanja v manjših zunajmestnih naseljih, ni bistveno spremenil. ⁽¹⁾

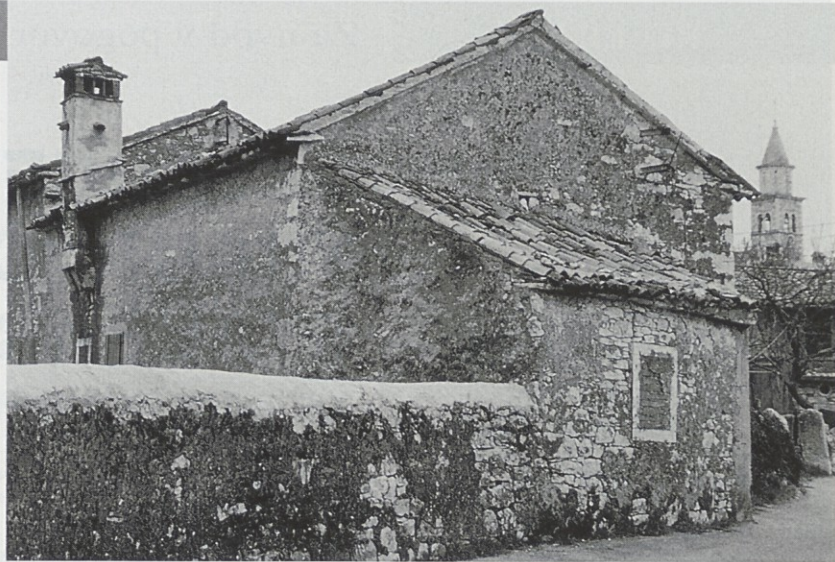
Oblikovanje in zgradba zunajmestnih naselij ⁽²⁾ sta bili v preteklosti tesno povezani z naravnimi danostmi, z načinom življenja in dela (pretežno kmetijski), z gospodarskim ter s kulturnim razvojem. V kontinuiteti razvoja naselij, odvisnem od naštetih dejavnikov, so se oblikovale kakovostne in identitetne vrednote in merila, ki so danes spoznane za kakovostne tudi z vidika trajnostnega razvoja (varstva okolja). Te vrednote so bile z industrijskim in vsesplošnim ekonomskim napredkom izničene; na podeželju sta se pričeli uveljavljati kultura mest in industrijska miselnost.

Posledice opisanega stanja v urejanju zunajmestnih naselij so različne, med bistvene pa gotovo sodijo naslednje:

1. Vidna degradacija pokrajine; izginjanje identitete arhitekture in bivalnega okolja (izginjanje kraške avtentične arhitekture). Zaradi disperzije poselitvenih oblik in neakovostnih arhitekturnih posegov v zu-

najmestnih naseljih in robovih večjih naselij (mest) se vizualna degradacija pokrajine nadaljuje; izgublja se identiteta pokrajin. (Fister, Ljubljana, 1993; Fister, Deu, Kavčič, Ljubljana, 1994; Ogrin, Marušič, Ljubljana, 1994, 1995); Lah, Ljubljana, 1994; Drozg, Ljubljana, 1995; in drugi).

2. Velika vsota neizrabljenih bivalnih površin v opučenih objektih in slaba izkoriščenost stavbnega fonda (stagnacija in propad vaških središč) (Lah, Ljubljana, 1994; Črepinšek, Ljubljana, 1993).

Kraška arhitektura nekoč - Lokev

3. Velika poraba kmetijskih zemljišč (večina novogradenj je v ravninskih predelih, kjer so zemljišča najprimernejša za kmetijsko proizvodnjo. Nestrokovna in nepremišljena uporaba prostora in zemljišč - neracionalna uporaba prostih zemljišč znotraj naselij; zasedanje velikih prostih površin, v največ primerih najbolj kakovostnih površin, z neurejeno gradnjo na robovih naselij; neupoštevanje prostora in v prostoru že ustvarjenih danosti (identitetno stavbarstvo); večanje degradiranih urbanih območij; in drugo. (Valenčak, Ljubljana, 1993; Fister, Ljubljana, 1994; Lah, Ljubljana, 1994; Gabrijelčič, 1995; Drozg, Ljubljana, 1995; Koželj, Ljubljana 1995).

4. Draga in pomanjkljiva komunalna opremljenost (nepopolna komunalna oprema, ekološki konflikti) (Valenčak, Nova Gorica, 1996; Lah, Ljubljana, 1994; Drozg, Ljubljana, 1995).

5. In kot posledica naštetih negativnih dejavnikov neustrezna kakovost bivalnega okolja zaradi degradacije oblikovanih kakovosti krajine (izguba narodove identitete) **in močno poškodovanih naravnih dobrin** (onesnažena pitna voda, onesnaženost zraka; problemi v prometu, porabe energije, ravnanje z odpadki in z odpadnimi vodami).

Nove vrednote

Poškodovano naravno, življenjsko in delovno okolje ter spoznanje o omejeni in enkratni dobrini človekovega okolja so

⁽¹⁾ Nekdaj organsko tlorisno zasnovo naselij, prilagojeno naravnim danostim, je zamenjala nova, planska tlorisna zasnova. Veliko naselij ima zato dva dela - staro vaško jedro in novo pozidavo po mestnem - urbanem vzorcu uniformirane in enolične stanovanjske soseske. Oba dela naselja se bolj ločujeta kakor dopolnjujeta. Še bolj pogosta je nova oblika naselij, kjer urejeno vaško jedro dograjujejo novi neurejeni vzorci (razpršena gradnja, gradnja brez reda), ki jih oblikujejo stanovanjske hiše, prenesene iz urbanega okolja, ki niti po položaju, tlorisni zasnovi in obliki niso prilagojene starejšim, obstoječim. Nastajajo naselja brez kakršne koli kompozicije, reda (Košir: zasnove loči od "tvorb" red), z nečitljivo funkcijsko diferenciacijo, saj se znotraj naselij pogosto pojavljajo moteče vsebine oziroma dejavnosti. V mnogih takih naseljih je opazen tudi proces odmiranja starega vaškega jedra, vaškega središča, ključne točke, v kateri naj bi bile združene funkcije, družbena moč in identiteta naselja.

V novo oblikovanih zunajmestnih naseljih kakovostno oblikovan kmečki dom, kmečko hišo nadomeščajo nove stanovanjske hiše sporne oblikovanosti, ki niso prilagojene naravnim danostim in človekovemu načinu življenja in dela ter potratno posegajo v nezazidan prostor in nasilno ter neustrezno spreminjajo stavbno dediščino; uporabljajo se neustrezni materiali in industrijski gradbeni izdelki, neustrezna so merila novogradenj nasproti obstoječim, neustrezno in agresivno je lociranje stavb v odnosu do vseh vrednot tradicionalne gradnje v naseljih.

Posebne vrste problem, ki še dodatno potrjuje neurejenost, je razmah črnih gradenj - posegov v prostor brez upravnih dovoljenj.

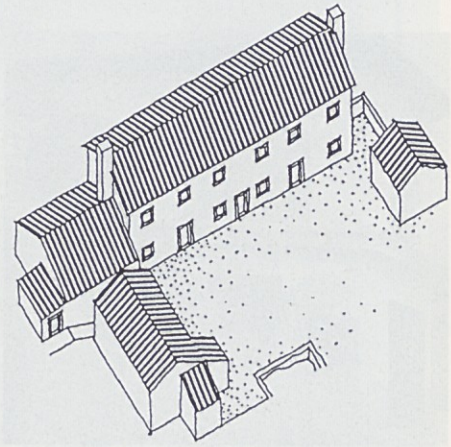
⁽²⁾ Zunajmestna naselja; zunajmestno naselje - naselje, ki ni mesto.

Košir: Dokler ostane naselbina naturalna/neblagovna, bodisi lovška bodisi agrarna, le težko govorimo (ne moremo govoriti) o mestnosti ali "mestotvornosti". Vselej je ni moč zlahka razbrati, toda nikakor ne moremo prezreti preskoka v kakovosti.

Za naselja, ki niso mesta, se v številnih znanstvenih in poljudnoznanstvenih razpravah pojavljajo različni izrazi, kot so, na primer: podeželska naselja, vaška naselja, izvenmestna naselja, nemestna naselja, ruralna-kmečka naselja in drugo. V tekstu dosledno uporabljamo izraz zunajmestna naselja (naselja, ki niso mesta in so zunaj mest), ker je izraz opisno najširši (zunajmestna naselja so tako vaška kot tržka, ruralna in neruralna in podobno) in po nasvetu vladne službe za prevajanje jezikovno edino pravilen.

Kakovostno prenašanje splošno veljavnih likovnih meril (renesansa, barok) v podeželsko (zunajmestno) arhitekturo nekoč - Kazlje

Kraška arhitektura nekoč - Povir

vzroki, da so se v razvojno usmerjanje prostora pričele, s ciljem izboljšati kakovost življenja in bivanja, uvajati nove vrednote in usmeritve, ki temeljijo na varovanju nepoškodovanega in na sanaciji že poškodovanega človekovega okolja. Oblikovanju novih usmeritev, ki izhajajo iz novo oblikovanih vrednot, je bila namenjena konferenca članic Združenih narodov, ki je bila v Riu de Janeiru leta 1992. Na konferenci je bil poleg Deklaracije o okolju in razvoju izoblikovan tudi svetovni program ukrepov z imenom Agenda 21, v katerem so podrobneje opisani koncepti in poti za okolje ohranjajočega razvoja človeške družbe. V sozvočju s splošnimi usmeritvami, sprejetimi v Riu de Janieru, so tudi vsa priporočila in usmeritve v dokumentih, ki so jih oblikovali in sprejeli v Carigradu junija 1996 na svetovni konferenci o poselitvi - Habitat II.

V omenjenih dokumentih je v spletu novih usmeritev, s katerimi bomo pri načrtovanem urejanju podeželskih naselij - zunajmestnih naselij poskušali doseči okoljevarčen razvoj, pomembna zlasti ugotovitve, da je izboljšanje kakovosti bivanja odvisno ne samo od kakovostno prostorsko, komunalno in storitveno opremljenih naselij ter od njihove prometne in komunikacijske povezanosti s širšim okoljem, ampak je odvisno tudi od posebnosti grajenih struktur, med katere je kot nenadomestljiv izraz bogastva in raznovrstnosti vključena tudi celotna stavbna dediščina - ne samo pomembna kulturna dediščina, registrirana po predpisih o kultur-

ni dediščini ⁽³⁾ - in z njo oblikovana graditeljska kultura.

Poudariti moramo, da vključevanje tradicionalnega stavbarstva v bodoče urejanje naselij ne pomeni le njegovega varstva, ampak pomeni tudi prenašanje njegovih kakovosti v novo oblikovanje stavb in naselij (ponovno navezana pretrgana kontinuiteta stavbarstva).

Nove vrednote okoljevarčnega razvoja in nov odnos do stavbne dediščine (celostno varstvo stavbne dediščine) so v skladu z mednarodnimi usmeritvami v našo zakonodajo in druge dokumente o urejanju prostora in naselij že vključene ali se vključujejo. Tako je med temeljnimi načeli za urejanje naselij in drugih posegov v prostor v Zakonu o urejanju naselij in drugih posegov v prostor zapisano, da se naselja in drugi posegi v prostor urbanistično načrtujejo tako, da je njihov urbanistično arhitektonski podoba usklajena s krajinskimi značilnostmi, z naravno in kulturno dediščino in s tipologijo regionalne arhitekture ter z drugimi naravnimi in z delom pridobljenimi vrednotami okolja ⁽⁴⁾. Zapisano določilo zakona se mora upoštevati pri izdelavi prostorskih izvedbenih aktov - prostorski ureditveni pogoji in prostorski izvedbeni načrti. Poleg tega je v tem zakonu zapisano tudi, da morajo tako prostorski ureditveni pogoji kot prostorski izvedbeni načrti, s katerimi se razvojno urejajo naselja (prenova in nove gradnje) pri oblikovanju urbanističnih, arhitekturnih in drugih usmeritev in postavljanju pogojev, upoštevati naravne in z delom pri-

(3) V zbitem registru dediščine, ki ga vodi Uprava RS za kulturno dediščino v sodelovanju z regionalnimi zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine (Prvilenik o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine, Uradni list RS 26/95) je s sklepom vpisanih 3980 enot kulturne dediščine s stanjem 5.11.1998.

(4) 9. člen Zakona o urejanju naselij in drugih posegov v prostor.

dobljene vrednote okolja (stavbno dediščino v celoti), jih ohranjati in razvijati.

V spletu zakonov (Zakon o urejanju prostora, Zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor), obvezujočih (Dolgoročni plan RS, dolgoročni plani občin, prostorski izvedbeni akti) in usmeritvenih (Agenda Habitat, Carigradska deklaracija, Deklaracija Svetovnega zbora mest in lokalnih uprav) dokumentov, s katerimi se ureja in usmerja urejanje zunajmestnih naselij v našem prostoru, bi našli še mnogo podobnih, v skladu z novimi vrednotami okoljevarčnega razvoja zapisanih določil in usmeritev.

Med drugim v Uradu RS za prostorsko planiranje Ministrstva za okolje in prostor pripravljamo osnutek resolucije o prostorski razvojni politiki Republike Slovenije (Politike prostorskega razvoja Republike Slovenije), ki vsebuje tudi poglobljene smotre in usmeritve za razvoj poselitve in razvoj vseh (mestnih in zunajmestnih) naselij v Sloveniji. Pri oblikovanju smotrov in usmeritev so bila upoštevana določila, ki jih vsebujejo mednarodni dokumenti, izdelani

REFERAT

Je današnja arhitektura kraška?

Je današnja arhitektura kraška?

na ravni Združenih narodov, Sveta Evrope, Evropske unije in drugih mednarodnih teles: Akcijski program Združenih narodov - Agenda 21, Peti akcijski program Evropske unije (Towards Sustainability), Odločitve, sprejete na II. Konferenci ZN o človekovih naseljih - Habitat II (Agenda Habitat, Deklaracija Svetovnega zbora mest in lokalnih uprav) in Obveze iz mednarodnih in bilateralnih pogodb. V delovnem osnutku Resolucije je zapisano, da je temeljni cilj na področju poselitve trajnostni razvoj podeželja, to je razvoj kakovostnega socialnega in ekonomskega načina življenja v zdravem okolju. Opisati ga je mogoče v treh točkah:

1. Ohranitev in razvoj regionalne identitete in regionalnih značilnosti.
2. Enakomernjši, prostorsko uravnotežen in trajnostni razvoj poselitve z varovanjem okolja, ki temelji na zmanjšanju zgoščevanja prebivalstva v okolici večjih mest in na zaustavitvi praznjenja razvojno zapostavljenih podeželskih območij.
3. Kakovostni bivalni pogoji za vse prebivalce.

Za ohranitev in razvoj regionalne identitete in regionalnih značilnosti v poselitvi in stavbarstvu (avtentične poselitve in avtentične arhitekture) bo treba ponovno uveljaviti v preteklosti že oblikovana in za posamezna območja značilna merila in urbanističnem in arhitekturnem oblikovanju. Prav tako bo treba ponovno uveljaviti izgubljeno arhitekturno hierarhijo posameznih naselij ter izgubljeno vlogo posameznih naselij in dominant v prostoru. Za doseg tega

smo v Uradu RS za prostorsko planiranje Ministrstva za okolje in prostor izdelali temeljno raziskavo z naslovom Arhitekturne regije in krajine Slovenije. V raziskavi so v slovenskem zunajmestnem prostoru določena razpoznavna območja (arhitekturne krajine) z značilno razpoznavno arhitekturno identiteto, v katerih je mogoče s skupnimi merili usmerjati posege v prostor ali varstvo njegovih kakovosti s ciljem višje kakovosti (glej usmeritve številnih mednarodnih konvencij o kakovosti bivanja!). Ugotovili smo (glej karto Stopnja ohranjenosti identitete arhitekturnih krajin; Fister s sodelavci, Arhitekturne krajine in regije Slovenije, Ljubljana 1993), da zunajmestna naselja na območjih suburbanizacije nimajo več izražene lastne identitete (v tej kategoriji so najmočnejši tudi ekološki problemi), kakovostno pa je ta ohranjena v odročnejših zunajmestnih naseljih in v območjih praznjenja.

Uveljavljanje novih vrednot

Ker ni na voljo pregledno zbranih podatkov, ki bi bili relevantni za oblikovanje ocene o dejanskem urejanju zunajmestnih naselij in ker tudi ni pregledno zbranih podatkov o vplivu razvoja naselij na okolje, v nadaljevanju predstavljam ugotovitve, oblikovane na osnovi razpoložljivih parcialnih podatkov in s presekom številnih posameznih strokovnih presoj, ki so rezultat temelj-

nih raziskav naselij in arhitekture v zadnjih nekaj letih (arhitekturna identiteta, razpršena gradnja, degradirana urbana območja, varstvo in usmerjanje oblikovne podobe slovenskih mest in drugo). Opisano stanje v urejanju nemestnih naselij bo možno utemeljiti in ustrezno podkrepiti z merljivimi in primerjalnimi količinami šele po opravljeni kakovostni analizi stanja in razvoja zunajmestnih naselij v zadnjem (od leta 1984 naprej) obdobju.

1. Z izdelavo sondnih analiz smo ugotovili, da se naselja v zunajmestnem prostoru urejajo po predpisanih dokumentih, ki so s strokovnega vidika v večini primerov tudi kakovostni. V izdelanih prostorskih ureditvenih pogojih ali prostorskih izvedbenih načrtih so tudi prevzete vse nove vrednote okoljevarčnega razvoja in varstva (celostnega) stavbne dediščine.

2. Na osnovi analize raziskav številnih avtorjev⁽⁵⁾, ki se neposredno in posredno ukvarjajo z raziskovanjem, urejanjem in razvojem nemestnih, podeželskih naselij, izhaja splošna in temeljna ugotovitev: gradnja in fizično širjenje zunajmestnih naselij nista kakovostni, nista v sozvočju z usmeritvami in pogoji, določenimi v prostorskih izvedbenih aktih, nista v skladu z načeli o trajnosti in večplastno obremenjujeta okolje. Opazna je stihija in popolna odsotnost arhitekturno-oblikovalskega načrtovanja. V preteklih obdobjih začeta stihija v razvoju urbanističnih organizmov (naselij vseh vrst) se v slovenskem prostoru še nadaljuje.

“Uveljavljanje - prenašanje” arhitekturnih meril v podeželsko arhitekturo Krasa danes

Vzroki za ugotovljeno stanje (za izginjanje avtentične arhitekture)

Med osnovnimi vzroki za opisano stanje je prav gotovo prepočasno uveljavljanje novih vrednot v urejanju prostora in v razvojnem načrtovanju naselij.

Naslednja pomanjkljivost, ki je tesno povezana z izginevanjem identitete (avtentične) arhitekture, je prav gotovo nerazumevanje pojma o celovitem varstvu stavbne dediščine in odsotnost programa (izdelanega na državnem nivoju; programa, ki ne bi bil zgolj strateški) za celovito varstvo stavbne dediščine v urejanju prostora in razvojnem urejanju zunajmestnih naselij.

Vzrokom za nastalo stanje v urejanju zunajmestnih naselij lahko strnjeno damo še naslednje vzroke:

- a) zakoreninjeno zapostavljanje urejanja zunajmestnih naselij v odnosu do mestnih (urbanih) v poenotenju načina obravnave zunajmestnih kot mestnih naselij in v formalnosti dokumentov, s katerimi se ta urejajo;
- b) izostanek načrtovanja in prevelik poudarek splošnemu planiranju - PUP⁽⁵⁾;
- c) zanemarjanje problemov kmečkega prebivalstva;
- č) nerazvita skrb za urejanje na nižjih lokalnih ravneh (nezanje!) in ne vključevanje prebivalstva v pripravo prostorskih in drugih dokumentov o urejanju naselij;
- d) v dokumentih pretiran poudarek na razvojnih programih širitve zunajmestnih naselij s šanovanjsko in industrijsko gradnjo in prevelik poudarek coniranju homogenih dejavnosti v naselju kot edini alterantivi prostorskemu urejanju;

e) popoln izostanek strokovne skrbi za oblikovanje naselij kot celote in po načelih trajnostnega razvoja;

f) nepoznavanje in neupoštevanje obstoječe stavbne dediščine, in drugo.

Če se osnovni vzroki za opisano stanje v urejanju naselij v prostoru podežlja kmalu ne bodo spremenili, lahko poleg drugih negativnih posledic pričakujemo stopnjevanje spreminjanja tradicionalno oblikovane poselitve in izgubo identitetne stavbne dediščine. Za odpravo takih vzrokov bo treba zato v bodočem razvoju raziskovalno delo o celovitem varstvu stavbne dediščine še poglobiti in mu dodati tudi prepotrebno vsesplošno izobraževanje in najširšo popularizacijo novih vrednot ter rezultatov raziskav. Opozoriti velja, da brez osveščenih in izobraženih ljudi in brez razumevanja ter spreminjanja odnosa nas vseh, ki v tem prostoru delamo in živimo, nove razvojne usmeritve in ukrepi ne bodo zaživel!

(5) Ugotovitve zaradi pomanjkanja sistematičnega spremljanja razvoja v prostoru in izdelanih analiz ni mogoče podkrepiti z merljivimi podatki. Temelji le na preseku številnih raziskav zunajmestnega prostora (Valenčak, Ljubljana, 1991; Lah, Ljubljana, 1994; Fister, Ljubljana, 1994; Drozg, 1996, in drugi).

(6) Dokončna ureditvena območja, znotraj katerih se zunajmestna naselja razvijajo v prostoru, so zarisana v prostorskih dokumentih občin. Območja so za večino slovenskih zunajmestnih naselij določena nestrokovno, brez predhodnih analiz, zgolj pravnoformalno. Nestrokovna določitev novih območij zazidljivih zemljišč (ureditvenih območij naselij) je, kot trdijo mnogi raziskovalci (Drozg, Ljubljana, 1995; Valenčak, Ljubljana, 1996) omogočala in celo spodbujala neurejen razvoj naselij (okoljsko, oblikovno, finančno, socialno in iz drugih vidikov neakovosten prostorski razvoj). Gotovo so velik vpliv na neurejenost in stihijski razvoj naselij, kljub navidezni skrbni načrtovanosti, imeli tudi dokumenti, ki so jih občine večinsko izdelale za natančnejše usmeritve razvoja zunajmestnih naselij v začrtanih omejitvenih območjih. To so prostorski ureditveni pogoji, ki so zunajmestna naselja urejali le prek usmeritev, meril in pogojev. Ti dokumenti s poudarkom na splošnosti in usmeritvah v praksi pomenijo največkrat pasiven, preveč posplošen in restriktiven odnos do prostora. Izvedbeni dokumenti, s katerimi naj bi se načrtoval prostorski razvoj obravnavanih naselij, so izjemno redki in niso vplivali na celovito sliko opisanega stanja.

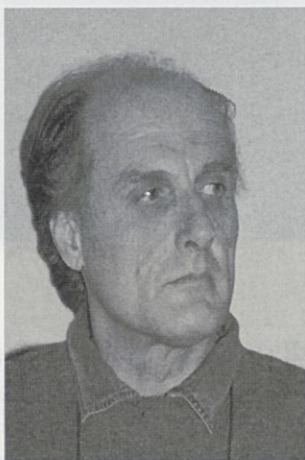
Fotografije dr. Ž. Deu

Dr. Živa Deu, univ.dipl.inž.arh. - svetovalka vlade v Upravi RS za prostorsko planiranje, Ministrstvo za okolje in prostor Dunajska 47, 1000 Ljubljana

Kraška arhitektura lahko postane "arhitektura perenis" le z upoštevanjem izročila

ZAKAJ (IZGINEVA) KRAŠKA

Naško Križnar

Na začetku bi rad opozoril, da Kras ni nobena izjema v intenzivnosti degradacijskih procesov kulture. Nasprotno! Če danes lahko še upamo, da Kras izkazuje nekaj svoje prvobitnosti, je to samo dokaz, kako degradacijski procesi na Krasu še niso segli tako daleč, kot so segli v drugih slovenskih okoljih... Namesto o degradaciji sicer lahko govorimo tudi o preoblikovanju v novo kakovost, ki pa jo, s stališča prejšnje, "urejene", uravnotežene kulture, večinoma spoznavamo kot nered ali kot tujek v tradicionalni kulturi. V resnici gre za neprekinjen razvoj. Vtis o urejenosti starejše kulturne plasti je bolj posledica našega oddaljenega pogleda na to kulturo kot resnične neproblematičnosti starejših kulturnih plasti.

Celostni vidik degradacijskih procesov na Krasu

Danes slučajno govorimo o arhitekturi kot o zelo vidni sestavini kulture, dejansko pa bi lahko iste degradacijske ali slabšalne procese ugotavljali pri vseh sestavinah kraške kulture ali pri njej kot celoti. Ni časa, da bi našteval, kaj vse je tipično za kraško kulturo. Naj za primer samo omenim, da bi lahko govorili tudi o izginjanju žbrince (koša za listje), rogače (dvoroge rovnice), nekaterih prehrabnih sestavin, zlasti vin, pa domačih obrti, zlasti kamnarstva, itn., ki so vse zelo tipične sestavine in skupaj z arhitekturo, s pokrajino in klimo tvorijo podobo kraške tradicionalne kulture. To podobo so vedno, tako v preteklosti kot danes, pomagali tvoriti še gospodarski dejavnik in z njim službe, zaposlitve, dejavnosti in zaslužek. Ta je zlasti sredi prejšnjega stoletja močno vplival na historično podobo kraških naselij in arhitekture. Njegova podlaga sta bili trgovina s Trstom in kmetijstvo, zlasti živinoreja.

Današnja kulturna krajina, tako njen vidni del, kot tudi nevidni (latentni), je zelo kompleksen pojav, kjer sestavni del

vpliva na celoto in obratno, kjer celotna kulturna panorama vpliva na posamezne kulturne sestavine. Če hočemo razumeti posamezne kulturne sestavine, moramo vedeti, kakšna je njihova vloga v celotni kulturi. Naj navedem nekaj primerov!

Na Krasu poznamo tri vrste strešne kritine, ki so se uporabljale sočasno ali v zaporedju. To so slama, škrle in korci. Sprememba kritine je močno vplivala na videz hiše in naselja. Posredno pa na spremembe v poljedelstvu – manj rži na poljih, ker niso več rabili ržene slame za strehe.

Opustitev ognjišč in gradnja štedilnikov sta vplivala na gradnjo hiše. Spahnjenca je odslužila svojo vlogo; spremenila se je oblika dimnikov in s tem so se spremenili vertikalni poudarki arhitekture. Zmanjšala se je poraba kuriva in s tem sečnja za ogrevanje.

Ivan Sedej upravičeno ugotavlja, da je razmeroma ugoden gmotni položaj prebivalstva sredi 19. stoletja na Krasu omogočil naročila kvalitetnih gradbenih storitev. O tem lahko sklepamo po velikem številu hišnih letnic iz tistega obdobja. Na videz hiš torej ni vplival samo genius loci ali antična tradicija, ki jo na Krasu radi poudarjajo umetnostni zgodovinarji, ampak je vplival tudi denar.

Bičarstvo na dolnem Krasu je vplivalo na videz pokrajine. Izdelovalci bičev so sadili koprivovce na rodovitnih tleh. Podobno je vplivalo na videz naselij in kulturne krajine sviloprejšstvo. Murve, ki so jih sadili za prehranjevanje "kavalirjev", še danes rastejo na kraških dvoriščih in ob poteh.

Zelo viden del kraške kulturne krajine so ograjeni pašniki in senožeti. To je znak razvite živinoreje, zlasti govedoreje. Na poseben način je na kraško kulturo vplivalo ovčarstvo. V arhitekturi se ta vpliv kaže v gradnji ovčjih hlevov in kamnitih muzarjev na gmajni. Kamnite hiške na kraških gmajnah so verjetno prej služile ovčarjem kot govedarjem ali poljedelcem.

Današnje intenzivno urejanje novih vinogradov pomeni degradacijo nekdanje živinorejske krajine, tako kot je verjetno pogozdovanje v preteklih stoletjih pomenilo degradacijo prejšnje, bolj pustinske krajine.

Vsi ti primeri kažejo, da je treba gledati na kraško kulturo kot na dinamičen proces in na degradacijo vsakokratne stopnje kulture kot na zvezni in ne ciklični proces. Zato ni mogoče brez potrebnega razmisleka izreči mnenje o tem, kaj je avtentična kraška kultura ali kaj je avtentična kraška arhitektura.

AVTENTIČNA ARHITEKTURA?

“Krasotvorna” arhitektura.

Arhitektura je torej le ena izmed sestavin ali manifestacij kulture, ki dajejo Krasu današnjo podobo. Predstavlja vrh ledenih gore, katere glavna gmota je skrita očem. Če bi hoteli ohraniti arhitekturno podobo Krasa, bi morali hkrati ohraniti pogoje, ki so privedli do posameznih manifestacij kulture. Nobene zakonske ureditve na svetu ni, ki bi to lahko storila. Z zakoni lahko le zamrzujemo obliko materialnih spomenikov in tvegamo, da sodobno življenje v njih ne bo zaživelo. Kajti način dojemanja in urejanja prostora, ki je zabeležen v jeziku arhitekture, je predvsem rezultat načina življenja, njegovih duhovnih in gospodarskih silnic. Ko se spremeni način življenja, se spremenijo tudi arhitektura in drugi kulturni elementi.

Domnevam, da arhitekti in upravljalci prostora mislijo tudi drugače. Nedvomno je res, da tudi primarna ureditev prostora vpliva na kvaliteto (beri: način) življenja, vendar gre mnogokrat le za razsvetljenje

ske poskuse, da bi z obliko prostorske ureditve, za vsako ceno, spremenili način življenja ljudi. Take težnje imajo navadno politično ali ideološko ozadje in predstavljajo nasilje nad kulturo. V sodobne gradbene posege na Krasu lahko prinese kvaliteto le “krasotvorna” arhitektura.

Značilnost ljudske arhitekture je morda prav v tem, da je nastala kot funkcija človekovih potreb (dela in življenja) in ne obratno, z namenom, da bi spreminjala način življenja. Zato v ruralni arhitekturi (na Krasu) vidimo več racionalnosti, kot jo vidimo v sodobni urbani ali podeželski individualni gradnji.

Degradacijski procesi kot del entropičnega razvoja kulture

Menim, da ne bom veliko zgrešil, če rečem, da je dogajanje na področju kulture (posebej ljudske kulture, v obdobju, ko še ni bilo pretirano stroge zakonodaje) zelo po-

dobno dogajanju v naravi. V mislih imam zlasti entropične procese v okolju, v katerega poseže človek s svojo dejavnostjo. Danes ugotavljamo, da gre večinoma za moteče procese, ki ustvarjajo zmešnjavo ali nered v naravi.

Degradacija kraške kulture in z njo tudi arhitekture je v veliki meri posledica entropičnega, spreminjevalnega in k neredu težkega razvoja kulture, ki ima iste značilnosti kot entropija v naravi. Na prvem mestu lahko omenim značilnost, da ni mogoče ustaviti večanja nereda (degradacije), dokler se ne ustvari ponovno ravnotežje med redom in neredom.

Naj primerjam še naprej! Tako v naravi kot v kulturi zasledimo prepletanje in nasprotovanje splošnega (javnega) in zasebnega interesa. Med njima se vzpostavlja ambivalenten odnos, ki enkrat postavlja v ospredje javni interes drugič pa zasebni. Na obeh področjih velja, da za javni interes skrbi država z zakoni, vlaganji in s kontrolo, za zasebni interes pa skrbi lastnik objekta. Upravljalci javnega interesa imajo praviloma malomaren (beri: birokratski) odnos, ker ne upravljajo s svojim denarjem, zasebniki pa nimajo posluha za javni interes, zato pa skrbneje vlagajo z mislijo na korist (dobiček). Če se vse skupaj dogaja v družbeni ureditvi, ki favorizira kapitalistično logiko, je interes za varovanje zmanjšan, če ni pričakovati dobička. Le-ta je lahko dan tudi v obliki nadomestil, npr. oprostitev plačila davka pri vlaganju v kulturni objekt ali kot dohodek od množičnega turizma v krajinskih parkih, ki jih financira država.

Močno upam, da je kraška kultura sedaj v končni fazi entropičnega procesa, ko je ustvarjeno ravnotežje med neredom in redom. Recimo, da so glavni “onesnaževalci” izpolnili svoje načrte, država in posamezniki pa so se začeli zavedati, da je treba končno nekaj storiti, da bi se odnos kraških ljudi in upravljalcev javnega interesa začel spreminjati v prid avtentičnim vrednotam kraške kulture.

Spreminjanje živinorejske krajine v vinogradniško. (Krajna vas)

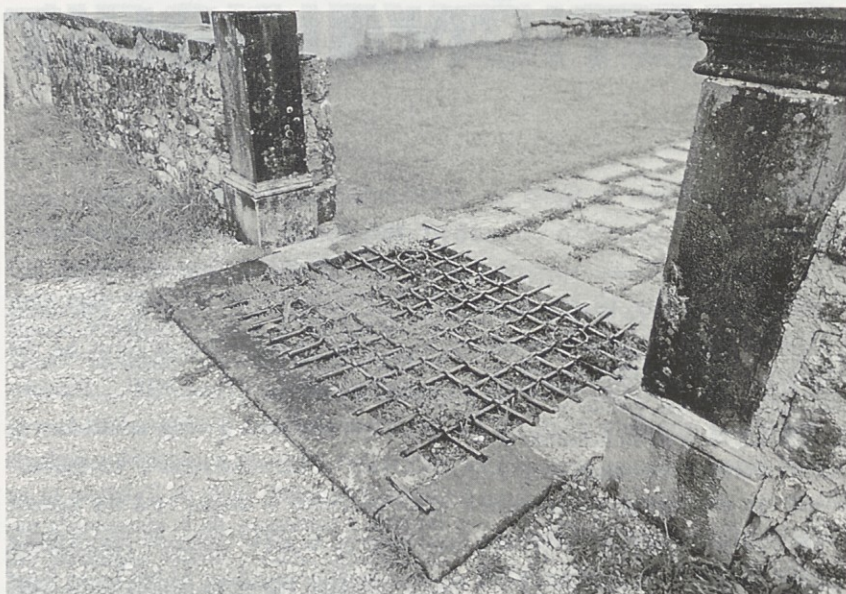
Predlog za začetek usklajenega proučevanja kraške kulture in izdelave večdisciplinarnih podatkovnih baz

Večkrat zasledim, da nekateri pišejo in govorijo o slovenskem in italijanskem Krasu. To drži le v upravno političnem smislu, ker je del Krasa danes v Italiji. Kulturno pa je Kras en sam. Zato, ker ga označuje dokaj prepoznavna kultura in ker so na italijanskem delu Krasa avtohtono in večinsko naseljeni Slovenci. Tudi zato lahko upravičeno govorimo o Krasu kot o regiji. To je važno vedeti pri tematiki, ki jo bom obravnaval.

Izhajam iz dejstva, da je kulturna krajina za znanost in operativno večdisciplinarni poligon. Prej omenjeni celostni vidik mora priti do izraza zlasti pri znanstvenem preučevanju kulturne krajine, ki mora biti večdisciplinarno. V mislih imam poznane znanstvene panoge, kot so etnologija, kulturna antropologija, sociologija, arhitektura, umetnostna zgodovina, geografija in domoznanstvo. Že zdaj veliko ljudi iz omenjenih znanstvenih panog raziskuje kraško kulturo in piše o njej. Kazalec tega sta, npr., v letu 1997 izšla knjiga Slovenski Kras (v angleškem jeziku) in zlasti revija Kras. Zato bi kazalo v bodoče razmišljati o koordiniranem ali usklajenem preučevanju kraške kulture tu in onstran meje. V mislih imam ustanove, kot so Znanstvenoraziskovalno središče v Kopru, Znanstvenoraziskovalni center pri SAZU, Fakulteta za arhitekturo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu, Slovenski etnografski muzej, Goriški muzej v Novi Gorici ter društva in posamezne raziskovalce tu in onstran meje. Raziskovanje kraške kulture bo neizogiben izziv tudi za bodočo univerzo zahodne Slovenije.

Omenjene ustanove zdaj nepovezano raziskujejo na Krasu. Po skupnem dogovoru bi lahko del svojih zmogljivosti usmerile v dolgoročni mednarodni ali regionalni raziskovalni proces z aplikativnim ciljem – kaj je avtentična kraška kultura? Po evidentiranju dosedanjega dela bi sledilo terensko delo, analiza gradiva, izdelava skupne podatkovne baze in objave rezultatov. Rezultati raziskave naj bi služili kot podlaga za urbanistično in arhitekturno načrtovanje, za izdelavo vzorčnih načrtov stanovanjskih hiš in drugih arhitektonskih objektov ter za

REFERAT

Mreža proti drobnici na vhodu v cerkveni prostor, preostanek razvite živinorejske kulture. (Krajna vas).

novo ali dopolnjeno zakonsko urejanje področja kulturne dedišče na Krasu, zlasti za načine njenega ohranjanja.

Vzporedna korist večdisciplinarnih terenskih raziskav je stik z lokalnimi skupnostmi. Prebivalci bodo imeli možnost posredovati svoje znanje in povedati svoje mnenje o načrtovanih posegih v njihov prostor. Hkrati pa se bodo seznanili z vrednotami svoje lastne kulture, katerih pomena se prej morda niso niti zavedali.

Institucionalno raziskovanje Krasa je koristno tudi za državo, ker je javno in bodo rezultati praviloma dostopni strokovni javnosti.

Predlagani raziskovalni proces se mi zdi nujno dejanje, preden prevzamejo svojo vlogo arhitekti in gradbeniki. Sicer se lahko zgodi, da bomo dali čuvati ovčjo čredo volkovom. Z določnim spoštovanjem do številnih arhitektov, ki imajo spoštljiv odnos do stavbne dediščine in v svoje delo vključujejo tudi predhodne raziskave, moramo priznati, da so veliko večino neokusnih posegov v kraški prostor zagrešili prav arhitekti. Če ne drugega, so risali načrte za stavbne objekte, ki danes kazijo nekatera kraška okolja. Arhitekti sedijo tudi v občinskih in državnih uradih, kjer se odloča o dovoljenjih za gradnjo in o upravljanju s prostorom. Arhitekti morajo postati tvoren člen med

znanstvenimi ugotovitami in sodobno graditeljsko prakso.

Vprašanje o različnih oblikah ohranjanja kulturne dediščine.

O tem vprašanju sem začel razmišljati, ko sem v težah za okroglo mizo za

Murva, danes za senco in okras, nedavno še sestavni del gospodarske dejavnosti – gojitve sviloprejk.

Žbrinca, eden izmed značilnih kraških izdelkov živinorejskega porekla. (Skopo).

sledil idejo o ustanovitvi regijskega parka na Krasu. Tudi to idejo bi morala oceniti in opredeliti temeljita raziskava. Kolikor poznam to tematiko, se razglasitev za park najbolj obnese v primeru varstva naravne dediščine, ne daje pa dobrih rezultatov, če v parku prevladuje problematika varstva kulturne dediščine. Sestavni del kulturne dediščine so navadno ljudje z vsakdanjimi potrebami in z individualnimi željami, ki jih je težko uskladiti z javnim interesom. (Glej odgovore na anketo o življenju v Parku Škoc-

janske jame v sestavku dr. Ane Barbič "Živeti v regijskem parku" v reviji Kras, november 1998, št. 29!). Nadomestila za stroške, ki nastanejo zaradi izgube dohodka s prilagojenim kmetovanjem oziroma gospodarjenjem, pa so za državo draga.

Razen tega park prinaša množični turizem ali vsaj pretirano osredotočanje pozornosti javnosti. To pa se ne sklada najbolje z intimistično atmosfero kraškega okolja in njegove kulture. V preteklosti in danes je Kras ohranil samosvojo podobo v veliki meri tudi zato, ker ni bil preveč privlačen niti za kmetovanje, niti za gospodarstvo in je nekako stal ob strani poselitvenih tokov in zanimanja javnosti. Gostinstvo je bilo razvito po potrebi Tržačanov. Sama ideja o regionalnem parku je lahko v nasprotju s ciljem, ki ga hočemo doseči, ko govorimo o varovanju avtentične kraške arhitekture. Strog varstveni režim sam od sebe ne bi pomagal, da bi se prebivalci bolj zavedali vrednot svoje kulturne dediščine. Prej nasprotno! Ko se bo povečala zavest prebivalcev o pomenu njihove kulturne dediščine, pa park ne bo več potreben!

Zakaj oklepaj v naslovu?

Vprašanje bi se lahko glasilo tudi takole: V čem je sploh pomen kraške avtentične arhitekture v današnjem času? To se sprašujemo vsi, ki nam je pri srcu tradicionalna kultura in kulturna dediščina nasploh. Prav malo pa je prepričljivih zgledov, kako dejansko vključiti kvalitetne prvine ali načela tradicijske kulture v vsakdanje življenje.

Zato to vprašanje ne sme ostati neodgovorjeno. Zgolj romantično vznichenje ob lepotah tradicijske kulture je premalo.

Veliko upanje vzbujajo uspešni primeri obnovljenih stanovanjskih hiš, ki so ohranile tradicionalno podobo, ne da bi se poslabšali pogoji za udobno bivanje v njih. Omenil bi, npr., stanovanjsko hišo pod cerkvijo v Pliskovici in hišo z ograjenim borjačem v Šepuljah, ki bo služila gostinskim namenom, ali staro ovčerejsko kmetijo v središču Kosovelj. Ne vem, ali so pri teh primerih sodelovali arhitekti ali gre zgolj za podvige posameznih lastnikov. V vsakem primeru pa so rezultati spodbudni, saj kažejo, kaj se da storiti v praksi, ne samo na papirju. Kraška arhitektura lahko postane "architectura perennis" le z upoštevanjem izročila.

Literatura:

Skupina avtorjev, 1984: Kamnita hiša.- Luigi Reverdito Editore, Trento
Lah, Ljubo, 1994: Prenova stavbne dediščine na podeželju - Kras.- Dolenjska založa, Novo mesto
Sedej, Ivan, 1969: Kmečka arhitektura na Krasu.- Kraška hiša, (katalog SEM)
Skupina avtorjev, 1997: Slovene Classical Karst - Kras, uredil Andrej Kranjc.- Založba ZRC SAZU, Ljubljana

Dr. Naško Križnar, univ.dipl. etnolog in arheolog v Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, Gosposka 13, 1000 Ljubljana

Zaraščanje živinorejske krajine. (pri Hruševici). Vse fotografije dr. N. Križnar

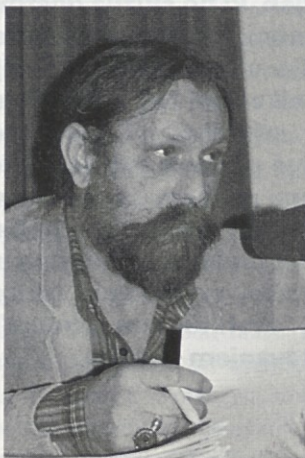

Ali izginja kraška arhitekturna identiteta?

REFERAT

KDO PREBIVA V HIŠI BITI?

Jadran Sterle

Pomembnost vprašanja, s katerim se organizatorji te okrogle mize obračajo na slovensko javnost, tako na narod kot na državo, kar pomeni nacijo, se razkrije predvsem v dolgotrajnem iskanju, s katerim se ubadajo nekateri pripadniki te iste države oziroma tega istega naroda. Samo po sebi pa se postavlja nekakšno podvprašanje: Zakaj je spraševanje o izgubljeni identiteti sploh pomembno in ali bo najdeni odgovor zapolnil praznino, ki zeva v identiteti prebivalcev na Krasu in v tem delu države? Vprašanje se, seveda, nadaljuje v podmeno, da ti prebivalci in ta del države potrebujejo identiteto, ki se kaže tudi v estetski, torej formalni, oblikovni določitvi bivanjskega prostora, ki razlikuje prebivalca te pokrajine od, recimo, Finca, Katalonca, Siciljanca ali Madžara. Če je ta identiteta potrebna, potem se spričo njene izgubljanja zastavi vprašanje: Do kdaj je ta identiteta (bila) potrebna in od kdaj (naprej) ta identiteta ni več potrebna, ni smiselna in je kot taka moteča? Vprašanje se razvija v smeri, ali lahko človek živi brez tega dela identitete, ali lahko, sme in celo mora živeti brez takšne prepoznavnosti, saj mu jo vrhovni arbiter, država kot najbolj smiselna organizacija družbe, celo predpisuje z vsemi določili gradbenega dovoljenja in nekakšne ureditve?

Naslov okrogle mize je v nekem očitnem nelagodju s prakso ali povedano drugače: arhitekturna identiteta se ne sklada z arhitekturno prakso, saj si po eni strani predstavljamo kraško arhitekturo kot nekaj svojrskega, takoj prepoznavnega, določljivega in enkratnega, kar glede na naravne lastnosti prostora obstaja samo tu, po drugi strani pa je praksa - vsaj po mnenju mnogih - daleč stran od te tipične prepoznavnosti, določljivosti in enkratnosti... Sem, seveda, ne štejem raznih kraških hiš v muzejski izvedbi ali nemoči skrajno revnih delov prebivalstva. Vendar pa sintagma "če teorija nasprotuje praksi, tem slabše za prakso", tako značilna za vsa obdobja ideološkega totalitarizma in tudi pravkar preživetega, le ni tako enoznačna in rešljiva s preprostim obratom teorije in prakse.

Nemški mislec zgodnjega evropskega kapitalizma v njegovi industrijski fazi Karl Marx je v svojo meščansko teorijo o družbi vnesel tavitološko trditev, na kateri je zgradilo poznejše revolucionarno jedro svoj način delovanja: "če okoliščine oblikujejo

človeka, potem je treba človeško oblikovati okoliščine".

Kako se potemtakem izkazuje kulturna identiteta prebivalca Krasa, ki ga določajo prav ti razločevalni dejavniki, ki jih je sam oblikoval?

Jezik, v tem primeru slovenski jezik, je po nemškem mislecu Heideggerju "hiša biti", prebivališče torej, kjer je nič popolnoma odsoten in kjer je tisto, kar je, osnovno, temeljno določilo bivanja. Govorica pa ima, seveda, več plasti. In ena med njimi je prav govorica osnovnega človekovega bivališča - hiše! In kako vemo, da v tej in takšni hiši domuje prav Kraševce, neka posebna določba Slovenca, ki se od drugih razlikuje že po imenovanju, nazivu "Kraševce"? Ima ta določba še svojo polnoveljavno vsebino, ki se v razliki z drugimi identificira kot ona sama? Kako je to določilo prepoznavno, ali je sploh prepoznavno in ali je mogoče živeti brez njega? Odgovor je očitno. Toda - zakaj?

Najprej je, seveda, utemeljeno vprašanje, kdo sploh lahko živi brez identi-

tete? Je to narod, je to njegov posameznik, je to država, ki postaja vrhovni arbiter narodu in posamezniku? Je to prepoznavanje sebe v drugemu - sonarodnjaku, domačnosti - tisti akt, ki nas navdaja z veseljem, torej z užitkom, saj ugledamo nekaj, kar je del nas samih?

Čeprav se teoretiki na Slovenskem s kulturno identiteto explicite ne ukvarjajo - je mogoče nepotrebna, nerazpoznavna, ob koncu 20. stoletja že preveč pohabljen ali v "tranziciji" iz poljedelsko-živinorejske družbe v post-industrijsko družbo še kaotična, zapuščena, nerazpoznavna kot zrak, ki ga vdihavamo, četudi ga ne vidimo? Je tradicija, preteklost ali zgodovina vse bolj vidna z odmikom časa? Nove tehnologije, ki kot sredstva ne posedujejo kulturnih identifikacijskih določb v smislu katerekoli narodove določbe, so kot take trans-nacionalne in prebivajo zunaj "hiše biti". Je na Krasu tudi tako? In če je, zakaj? Je postmodernizem s svojimi estetskimi ne-kriteriji, ki se kot taki izmikajo zgodovinski opredelitvi, tako hitro načel Kraševčevo "hišo biti", da enostavno

Kraševčeva hiša biti...
Fotografija dr. R. Dolhar

Slovenija se je svoje odgovornosti za edini svoj svetovni spomenik kar nekaj časa otepala

DRŽAVE TEKMUJEJO ZA VPIS V UNESCOVO DEDIŠČINO

Zofija Klemen-Krek

nima več kje prebivati, kjer bi lahko bil on sam še naprej? Je - široko rečeno - estetika arhitekture prenehala nositi identifikacijsko določbo in je s tem pojem kulturne identitete zreducirala na elemente ne-materialne kulture, predvsem na jezik? Ali lahko isti vzroki načnejo tudi druga področja človekove, Kraševčeve identitete, za katera se bo v času izginotja prav tako zdelo, da niso potrebna in da ne sodijo v temeljne določbe nekega človeka? Je narod kot identifikacijska določba Evrope res stvar 19. in 20. stoletja; ali je prihodnost Evropske unije res v deklaraciji o človekovih pravicah, ki kot univerzalne bivajo nad narodovimi določbami?

Izginjajoča kraška arhitektura v tem delu Evrope je prav gotovo vezana tudi na ta vprašanja. Zato je dobro, da čim prej najdemo odgovore - predno se ne zamenjajo vprašanja! Kajti v prihodnosti bomo preživel vsaj ostanek svojega življenja. Morda pa nalašč - z identiteto pod brajdo ali pa skriti za kolonjo sedeli na borjaču. Takrat je predvsem važno, da vemo - kdo smo!

Jadran Sterle, univ.dipl. filozof - RTV Slovenija,
uredništvo izobraževalnega programa,
Kolodvorska 2, 1000 Ljubljana

Slovenska nacionalna komisija za Unesco je organ, ki skrbi za sodelovanje Unesca s Slovenijo in za uresničevanje Uneskovih idej ter njegovega programa v Sloveniji, hkrati pa je njegova naloga skrbeti za sodelovanje Slovenije z Unescom ter z organi in nacionalnimi komisijami drugih držav. Republika Slovenija je postala polnopravna članica Unesca 27. maja 1992. V svojem nastopu in tudi v vseh aktih, ki jih je v tem času sprejemala, je vrsta konvencij, ki se nanašajo na kulturno dediščino, in vrsta priporo-

čil s področja varovanja kulturne in naravne dediščine, ki obvezujejo tudi našo državo.

Razmišljanje začenjam iz svetovne perspektive. Unesco je svetovna organizacija, to se pravi, da v njej svetovna skupnost oblikuje ideje in programe na področju njenih pristojnosti. V tej svetovni skupnosti ali - kot ji se danes vse bolj pogosto pravimo globalna skupnost - je Slovenija prav tako polnopravna članica. Slovenija, pa je hkrati tudi del evropskega prostora. Svet Evrope in Evropska unija imata svoje prioritete, ki so brez dvoma izjemnega pomena tudi za nadaljnji razvoj naše skupnosti in sodelovanje v okviru evropskega prostora.

Z našim vstopom v to svetovno skupnost je slovenski parlament ratificiral Konvencijo o svetovni kulturni in naravni dediščini in med drugim potrdil tudi pripravljenost in obveznost, da Škocjanske jame kot sestavni del kraškega prostora, o katerem govorimo danes, ostanejo v seznamu Unescove svetovne dediščine. Kras nas navdaja z nacionalnim slovenskim ponosom. S ponosom, da imamo v tem izjemnem seznamu, z ramo ob rami z drugimi izjemnimi naravnimi lepotami, vpisane tudi Škocjanske jame kot enega izmed najbolj tipičnih kraških pojavov.

Zakaj sem rekla, da bom svoje razmišljanje razvijala z vidika mednarodne skupnosti in

REFERAT

njenega odnosa do klasičnega krasa?

Večkrat sem že ponovila drobno zgodbico. Pripovedujem jo zato, ker je izjemen primer našega nezavedanja pomena naše dediščine - kulturne ali naravne. Je namreč tipični primer, kako nas drugi, zunaj našega prostora, zunaj naše kulturne dediščine opozarjajo na to, kaj imamo.

Najprej moram povedati, da bi bila mnogo bolj zadovoljna in bolj srečna, če bi se obrnil name eden izmed kraških županov in zahteval vpis kraške kulturne krajine v Unescov Seznam svetovne dediščine. Žal ni bil niti predlagatelj za vpis kraške kulturne krajine v ta seznam prebivalec s Krasa niti ne župan s tega območja, prav tako pa tudi ne strokovna sredina, ki se ukvarja z varovanjem naravne in kulturne dediščine. Predlagatelj je človek, ki dela v svetovni strokovni ustanovi, ki skrbi za svetovno kulturno dediščino pri Unescu, opravlja strokovne ocene, kaj sodi in kaj ne sodi v svetovno kulturno dediščino!

Ko smo pred nekaj leti poskušali predstaviti nove predloge Slovenije za vpis v Unescov Seznam svetovne kulturne in naravne dediščine, med njimi ni bilo slovenskega klasičnega krasa. Tuji strokovnjak me je vprašal: "Oprostite gospa, kje pa je klasični kras? Ali ne veste, da je to pokrajina, ki absolutno sodi v seznam svetovne naravne in kulturne dediščine po svojih značilnostih

... Če ne poznaš in ne spoštuješ kulturne in naravne dediščine v svojem neposrednem okolju, boš verjetno težko izoblikoval ustrezen odnos do varovanja dediščine drugih; še posebej do tiste, ki je izjemnega pomena v svetovnem obsegu. Zato je zelo pomembno, da s skupnimi močmi poskušamo marsikaj spremeniti tudi v naših šolah in da začnemo še bolj spodbujati vzgojo in izobraževanje za varovanje naše kulturne in naravne dediščine ...

Škocjanske jame
- naravni in kulturni
spomenik, uvrščen
v Unescov Seznam
svetovne dediščine

kraških pojavov v podzemlju in na površju ter skupaj s kulturno dediščino tvori tipično kraško kulturno krajino!"

Od tega je preteklo pet let, vendar do danes slovenski strokovnjaki, ki so profesionalno zadolženi za varovanje tega prostora, niso uspeli pripraviti ustrezne podlage za strokovno razpravo o vpisu kraške kulturne krajine v seznam svetovne dediščine. In temu primerno, seveda, tudi še do danes ni in bojim se - še nekaj časa ne bo ustrezno pripravljen predlog za vpis kraške kulturne krajine v okviru kraškega parka. Strinjam se z županom občine Sežana Miroslavom Klunom, da brez ljudi takega parka ali takega vpisa ni in ne more biti. Toda, če bomo a priori, tako kot sežanski župan, že vnaprej razmišljali o parkih kot o nekakšnih indijanskih rezervatih in se že vnaprej imeli za vanj zaprte prebivalce, potem nimamo kaj iskati v svetovni kulturni in naravni dediščini! Povedati moram, da v Unescu države tekmujejo, katera bo imela več vpisanega v njegov Seznam svetovne dediščine, Slovenija pa se je odgovornosti do tistega enega spomenika - Škocjanskih jam - kar nekaj časa otepala.

Deset let smo potrebovali, da smo dobili zakon o Škocjanskih jamah. Deset let, čeprav bi moral biti pripravljen že ob samem vpisu, ob njem pa tudi načrt upravljanja. Ali se res vsi skupaj, prebivalci Krasa, njihove politične strukture in tisti, ki se ukvarjajo z urejanjem Krasa, tudi slovenska vlada, ne zavedajo pomembnosti kulturne in naravne dediščine tega območja! Tudi mi, ki sedimo danes tukaj in - vsaj menim, da smo se v ta namen tudi zbrali - poskušamo z dobro voljo in z veliko mero entuziazma rešiti, kar se rešiti da.

Pred štirimi leti sta revija Kras in Slovenska nacionalna komisija za Unesco skupaj organizirali okroglo mizo z naslovom "Ženska in njena vloga pri varovanju naravne in kulturne dediščine Krasa". Marsikdo se je posmešnil ali skomignil z ramo, češ, kaj ženske! Moj odgovor je bil zelo enostaven. Izhajal je iz praktičnih spoznanj. Govorimo o tem, da ženske podpirajo tri vogale hiše, četrtega pa moški. Kdo podira hišo in vztraja, da se zgradi novo ali posodobi staro? Trije vogali - ženska! Zato menim, da imajo pri ohranjanju arhitekturne dediščine

na Krasu in tudi povsod drugod zelo pomembno vlogo prav ženske, predvsem v okviru družine, v političnem odločanju pa seveda moški, ker žensk tam ni. Predvsem pa je na nas vseh, da začnemo spreminjati svoj odnos do dediščine. Torej do tega, ali je staro zastarelo, konservativno, ali pa je staro nekaj, kar so ustvarjali pred nami, S tem so ustvarjali tudi našo kulturno identiteto. O tem je pred menoj govoril že gospod Jadran Sterle.

Unesco v svojih dokumentih določa, da je sleherna kultura, sleherni njen najmanjši delček sestavni del svetovne kulture. Kulture ne delimo na majhne in na velike. Z izgubo tudi najmanjšega delčka dediščine - bodisi kulturne ali naravne - je osiromašena dediščina ne samo posameznega naroda, temveč tudi vsega sveta, kajti izgubljenega delčka ni mogoče nadomestiti. Nastal je nekje v zgodovini, v nekem določenem obdobju kot izraz tvornega delovanja takratnih naravnih pogojev in delovanja takratnih ljudi. In prav v zvezi s tem bi rada posebej poudarila, da - žal - odgovorni za upravljanje z naravno in kulturno dediščino pri nas dajejo zelo malo pomena tistemu, kaj naša kulturna in naravna dediščina pomeni v svetovnih razsežnostih. V Unescu obstaja vrsta priporočil, ki se nanašajo na varovanje kulturne in naravne dediščine na nacionalni ravni, na varovanje kulturne krajine, na varovanje arheoloških izkopanin, na ohranjanje kulturnih dobrin in kulturne dediščine v primerih javnih in zasebnih del. Vse te dokumente bi morali temeljito poznati vsi - od lokalne do vladne ravni - ki pripravljajo najrazličnejše programe in ki odločajo o njih.

Menim, da je treba narediti izredno veliko na področju izobraževanja. V vseh Unescovih dokumentih je posebno poglavje namenjeno prav potrebi po vključevanju teh vsebin v učne programe v šolah, poudarja se potreba po sodelovanju ljudi pri pripravah in sprejemanju ustreznih programov varovanja. Žal nimamo nobenega programa in ukrepov, ki bi predvidevali davčne olajšave in spodbujali ohranjanje arhitekturne in druge kulturne dediščine. Velik del prizadevanj temelji zgolj na dobri volji iz zavzemanju posameznikov.

Slovenske šole, članice Unescove mreže Projektov pridruženih šol - med njimi predvsem Osnovna šola Piran - so sodelovale v pripravi posebnega Unescovega izobra

ževalnega paketa "Mladina in izobraževanje za varovanje svetovne dediščine". Pri oblikovanju tega kompleta pripomočkov, ki naj bi pomagal pri vzgoji in izobraževanju šolajočih se generacij, smo zlasti hoteli vplivati v smeri, da se spodbudi tiste učne programe, ki se nanašajo tudi na poznavanje in varovanje lokalne kulturne in naravne dediščine. Če ne poznaš in ne spoštuješ kulturne in naravne dediščine v svojem neposrednem okolju, boš verjetno težko izoblikoval ustrezen odnos do varovanja dediščine drugih in še posebej tiste, ki je izjemnega pomena v svetovnem obsegu. Zato je zelo pomembno, da s skupnimi močmi poskušamo marsikaj spremeniti tudi v naših šolah in da začnemo še bolj spodbujati vzgojo in izobraževanje za varovanje naše kulturne in naravne dediščine.

Res je, da se za tem današnjim omizjem sprašujemo, zakaj izginja kraška avtentična dediščina. Vendar upam, da smo tukaj prisotni prepričani, da je isto vprašanje mogoče postaviti tudi za druga območja naše države. Srečo imamo pač, da na tem kraškem prostoru obstajajo skupine ljudi, ki se zelo zavedajo pomena ohranjanja dediščine in potrebe, da je treba nekaj storiti čim prej. Prednost tega območja je v tem, da je arhitekturna dediščina na Krasu še ohranjena v večjem obsegu kot na kateremkoli drugem območju Slovenije. In prav zato vabim vse, ki se ukvarjate in ukvarjajo s temi problemi, da organiziramo podobna srečanja ali jih vsaj poskušamo organizirati še za drugih območjih Slovenije. Slovenija je namreč že izgubila veliko in preveč svoje dediščine.

Dr. Naško Križnar je omenil med krivci za vse povedano arhitekto. Ne glede na to, da nisem ne arhitektka in ne umetnostna zgodovinarica, ampak sem preprosto prebivalka Slovenije, ki ji kulturna in naravna dediščina lastnega naroda in prav tako tudi drugih osebno veliko pomeni. Ob tem pa kot direktorica Urada Slovenske nacionalne komisije za UNESCO in s sodelovanjem članov komisije poskušam čimbolj spodbujati uresničevanje tistih idej Unesca, ki se nanašajo na varovanje kulturne in naravne dediščine. V Unescu pa se močno poudarja interdisciplinarni pristop različnih strok. Zato bi bilo izjemno pomembno, da pri ohranjanju arhitekturne dediščine sodelujejo arhitekti in umetnosti zgodovinarji, pa še kdo - ekonomisti na primer. Tak pristop je v svetu že

dolgo časa prevladujoč in varstvo dediščine ni samo v rokah ene stroke, ker zagotovo nima dovolj vseh strokovnih znanj za opravljanje tako zahtevnih nalog. Cela vrsta Unescovih priporočil govori o tem, da se je treba varovanja kulturne in naravne dediščine lotevati aktivno, ustvarjalno. Predvsem je dobro znano, da so kulturni in naravni spomeniki še kako pomembno tržno blago lepega števila držav; lep primer sta sosednji državi Italija in Avstrija. Arhitekturni objekti so razvrščeni v različne varstvene kategorije. Za mnoge je mogoče poiskati in določiti sedanjemu času primerno namembnost, prirediti za uporabo, skladno s sedanjimi, modernejšimi življenjskimi potrebami in navadami. Tu bi morali arhitekti in umetnostni zgodovinarji najtesneje sodelovati in svoja znanja dopolnjevati. Verjetno umetnostni zgodovinar nima zadostnega arhitekturnega znanja, tako tudi arhitekt nima zadostnega znanja umetnostnega zgodovinarja.

Če bi vlada oziroma ustrezne vladne službe organizirale resne interdisciplinarne skupine strokovnjakov, bi se tudi pri nas lahko mnogo bolje, celoviteje, hitreje in bolj odgovorno lotevali problemov, katerih razrešitev bi pomenila ohranjanje kulturno in naravno dediščino. In menim, da je resnično treba zagotoviti, da se s temi problemi ne bi ukvarjali samo tisti, ki so zato odgovorni po svoji službeni dolžnosti v okviru uprav za kulturno in naravno dediščino, ampak da bi se zanj očitati odgovorni tudi ljudje, ki vodijo lokalno samoupravo. Brez aktivnega zavzemanja samih lastnikov in zavedanja pomembnosti ohranjanja dediščine svojih babic in dedov pa seveda ni pričakovati, da bi prišli do bistvenih premikov na bolje.

Zofija Klemen-Krek, univ.dipl.polit. - generalna sekretarka Slovenske nacionalne komisije za Unesco in direktorica Urada za Unesco v sestavi Ministrstva za znanost in tehnologijo, Tivolska 50, 1000 Ljubljana

Se nam bo morala zgoditi civilna družba?

ZAŠČITA KRASA KOT TERITORIJA

Tinca Vidmar

Danes, ko gledamo na obdobje po letu 1991 z določeno, tudi kritično distanco, ugotovimo, da Republika Slovenija še zdaleč ni uskladila oziroma zgradila svojega pravnega sistema. V obdobju od leta 1991 do leta 1993 oziroma do leta 1995 na področju lastninskih razmerij praktično nismo sprejeli nobenega zakona, ki bi uredil lastninsko pravico kot temeljno stvarno pravico. V letu 1995 in pozneje v letih 1996 in 1997 so bili sicer sprejeti posamični zakoni, ki so določili kmetijska zemljišča in stavbna zemljišča ter graditev objektov na stavbnih zemljiščih, vendar to še zdaleč ni celovita ureditev lastninske zakonodaje.

V ustavi imamo zapisano, da zakon določa način pridobivanja in uživanja lastnine tako, da je zagotovljena njena gospodarska, socialna in ekološka funkcija. Zato bi torej zakonodajna in izvršilna oblast morali zgraditi tak lastninski sistem, ki bi državi in državljanom zagotavljal, da bi svoje pravice in upravičenja lahko uveljavljali in izvrševali. Če bi torej v Sloveniji imeli svoj lastninski sistem, ki bi temeljil na vrednotah civilnega prava, kot jih je postavil Obči državljanski zakonik iz časov cesarice Marije Terezije, seveda prilagojen modernim spoznanjem o funkciji lastnine, sedaj ne bi bili v

Ko smo proti koncu leta 1991 v slovenskem parlamentu sprejemali prvo Ustavo Republike Slovenije in v njej zapisali, da je Slovenija ozemeljsko enotna in nedeljiva država in da tujci na zemljiščih ne morejo pridobiti lastninske pravice, smo bili prav gotovo prepričani, da smo vsaj v začetni fazi zadostno zaščitili komaj nastalo državo Slovenijo. Sočasno z razglasitvijo Ustave Republike Slovenije je bil v skupščini sprejet tudi Ustavni zakon za izvedbo ustave. Ta ustavni zakon je določil, da je treba določbe zakonov in drugih predpisov, ki niso v skladu z ustavo, uskladiti najpozneje do 31. decembra 1993. Ustavni zakon je sicer zavezal slovenski parlament in vlado, da morata najpozneje v dveh letih sprejeti nov pravni red, ki bo temeljil na ureditvi, zapisani v ustavnih določbah. Vendar se je zadeva zasukala drugače.

zagati, kako zaščititi slovensko identiteto, oziroma kako se prilagoditi zahtevam Evropske unije po odpiranju trga, v katerem je tudi trg nepremičnina.

Slovenija, kot že povedano, pa sploh nima svoje temeljne lastninske zakonodaje, ampak se pri nas še vedno uporablja Zakon o temeljnih lastninsko-pravnih razmerjih nekdanje SFRJ. Ta zakon je zasnovan na Ustavi SFRJ iz leta 1974, ko v takratni državi praktično nismo poznali lastninske pravice, ampak je bilo skoraj vse premoženje družbena lastnina. Na družbeni lastnini pa nihče ni mogel imeti lastninske pravice, zato tudi gospodarska, socialna, ekološka, kulturna in druge funkcije lastnine niso bile razvite, ampak so vse pravice izhajale iz združenega dela. V ustavi nekdanje SFRJ je bilo zapisano, da je družbena lastnina osnova svobodnega združenega dela in vladajočega položaja delavskega razreda in tej ustavni normi je bila podrejena celotna zakonodaja. Tak pravni red nekdanje SFRJ je torej nasledila Slovenija, ko je 25. junija 1991 razglasila svojo samostojnost. Država Slovenija bi torej morala čim prej po razglasitvi svoje ustave sprejeti celovito lastninsko zakonodajo. Če bi bilo tako, da bi Slovenija imela svoj lastninski sistem, sedaj ne bi bili

v zagati, da se soočamo s konkurenčnimi pritiski in tržnimi silami.

Splošno je znano, da je morala Slovenija pred ratifikacijo Evropskega sporazuma o pridružitvi spremeniti 68. člen svoje ustave. Državni zbor Republike Slovenije je poleti 1997 z dvetretjinsko večino glasov vseh poslancev spremenil ustavo in določil, da tujci lahko pridobijo lastninsko pravico na nepremičninah, če tako določa mednarodna pogodba. Tako bodo lahko vsi tisti tujci, ki so nekdaj živeli na ozemlju Republike Slovenije, pridobivali nepremičnine, kajti tako imenovani španski kompromis določa, da bodo lahko tujci, ki so vsaj tri leta živeli na ozemlju Republike Slovenije, praktično brez zadržkov, pridobili lastninsko pravico na nepremičninah. Utegne se torej dogoditi, da bodo lahko privilegirani tujci kupovali slovensko in seveda tudi kraško zemljo, kajti Kras je kot obmejno območje z Republiko Italijo še toliko bolj izpostavljen. Utegne se tudi dogoditi, da bo tudi zato še bolj izginevala kraška avtentična arhitektura.

Kaj nam je storiti, da kraška avtentična arhitektura ne bo izginevala, se torej moramo in morda tudi smemo vprašati?

REFERAT

Če odgovor na postavljeno vprašanje iščemo v zakonodaji, ki bi jo Slovenija morala in mogla imeti, potem je morda prva priložnost za ustrezno regulativo v predlogu zakona o lastninski pravici tujcev na nepremičninah. V tem predlogu zakona bi kazalo določiti, da določena obmejna območja, med katera prav gotovo sodi Kras, uživajo posebno zaščito. Seveda bi zaščitno zakonodajo kazalo za ta območja izoblikovati v smeri zakonske predkupne pravice Sklada kmetijskih zemljišč, kadar bi šlo za prodajo kmetijskih posestev ali kmetijskih zemljišč, in v smeri predkupne pravice države ali lokalne skupnosti, kadar bi šlo za prodajo stavbnih zemljišč - zlasti tistih, na katerih stojijo kraški avtentični arhitekturni objekti. Za ustrezno ureditev zakonske predkupne pravice pa je treba opraviti popise dejanskega stanja in imeti izdelane zemljiške katastre ter urejene zemljiške knjige. Naši zemljiški katastri in zemljiške knjige pa, žal, niso urejeni, zato so in bodo problemi dokaj veliki...

Vendar problemi niso samo v neuurejenih premoženjsko-pravnih razmerjih, ko dejansko stanje ne ustreza pravnemu stanju. Problemi so tudi ali pa predvsem finančne narave. Država bi del svojih proračunskih virov morala namenjati za subvencije ali druge oblike financiranja, s katerimi bi zagotavljala ohranjanje avtentičnosti določenega prostora. Kaže pa se, da so možnosti minimalne ali pa jih sploh ni, kajti naš državni proračun je preveč obremenjen s hipotekami ali celo napačnimi odločitvami oblasti preteklih in sedanjih let.

Skratka, vrtimo se v začaranem krogu.

Ko smo novembra 1998 iz Bruslja dobili poročilo o napredku Slovenije pri njenem vključevanju v pravni red Evropske unije, smo lahko prebrali, da Slovenija nima institucionalne in upravne usposobljenosti na področju javne uprave, pravosodja, zemljiške knjige in da nima postavljenih zemljiških struktur za regionalno in strukturno politiko.

Pogled na spodnji del Krasa, bodočega zavarovanega območja

Kaj nam je, torej, storiti, se znova vprašamo?

Če smo na prvič postavljeno vprašanje, kaj nam je storiti, da kraška avtentična arhitektura ne bi izginevala, iskali odgovor v ustreznih zakonodaji, ki bi jo Slovenija morala imeti, in v finančni podpori, ki bi jo država morala dajati za ohranjanje avtentičnosti določenega prostora, se zdaj, ko si znova zastavljamo isto vprašanje, vsiljuje bojazen, da institucionalizirane oblike oblasti, naj

gre za parlament, vlado ali državno upravo, pač problematike ne znajo, ne zmorejo ali pa morda nočejo rešiti. Dogoditi se nam bo morala civilna družba, ki bo terjala odgovornost oblasti, in stvari se bodo začele odvijati v pravo smer. Do tedaj pa nam ostaja le upanje ...

Tinca Vidmar, univ.dipl.prav. - Slovenska zadružna kmetijska banka, Miklošičeva 18, 1000 Ljubljana

PRIZADEVANJA GRADBENEGA CENTRA ZA OBNAVLJANJE IN OHRANJANJE KRAŠKE ARHITEKTURE

Iva Šubelj-Kramar

Gradbeni center Slovenije na Dimičevi 9 v Ljubljani, ki deluje v okviru Gradbenega inštituta ZRMK, d.d., je informacijsko, svetovalno in izobraževalno stičišče ponudnikov gradbenih storitev, proizvajalcev, izvajalcev, projektantov in graditeljev, ki se želijo seznaniti s ponudbo trga, z novostmi in razvojnimi usmeritvami na področju gradnje, obnove, vzdrževanja in bivanja. Naš program zajema enake aktivnosti, kot jih imajo podobni gradbeni centri po Evropi. To so: organizacija stalnih in občasnih razstav, svetovanje za obiskovalce, promocija, organizacija seminarjev, delavnic, strokovnih posvetov, publicistika in informatika. V Gradbenem centru je 1300 kvadratnih metrov pokritih razstavnih površin in na voljo sta dve opremljeni dvorani.

Obiskovalcem - strokovni in širši javnosti - posredujemo vse informacije o članih Gradbenega centra Slovenije, o njihovih dejavnostih in izdelkih, če pa to ni mogoče, jih napotimo na ustrezna mesta, kjer lahko dobijo odgovore na svoja vprašanja. Zato deluje v centru pet brezplačnih svetovalnih pisarn, ki so namenjene občanom: Energetska svetovalna pisarna, Gradbena svetovalna pisarna, pisarna Arhitekt svetuje, pisarna Pridobivanje upravnih dovoljenj za gradnjo in svetovalna pisarna Varovanje objektov.

Pred leti smo pričeli v Gradbenem centru Slovenije s pripravo tematskih raz-

stav, naslovljenih s skupnim imenom Dediščina stavbarstva. Stremeli smo za tem, da so takšne razstave opozarjale na kontinuiteto prostora in časa ter izpostavljale avtohtonost, tipičnost in skladnost. Želeli smo opozoriti in hkrati tudi obnoviti pretrgano vez med že oblikovanimi izkušnjami preteklosti in novimi materiali ter usmeritvami. Glede na to, da smo želeli poudariti raznolikost posameznih krajinskih značilnosti slovenskega stavbarstva, smo se odločili predstavljati arhitekturno dediščino posameznih območij.

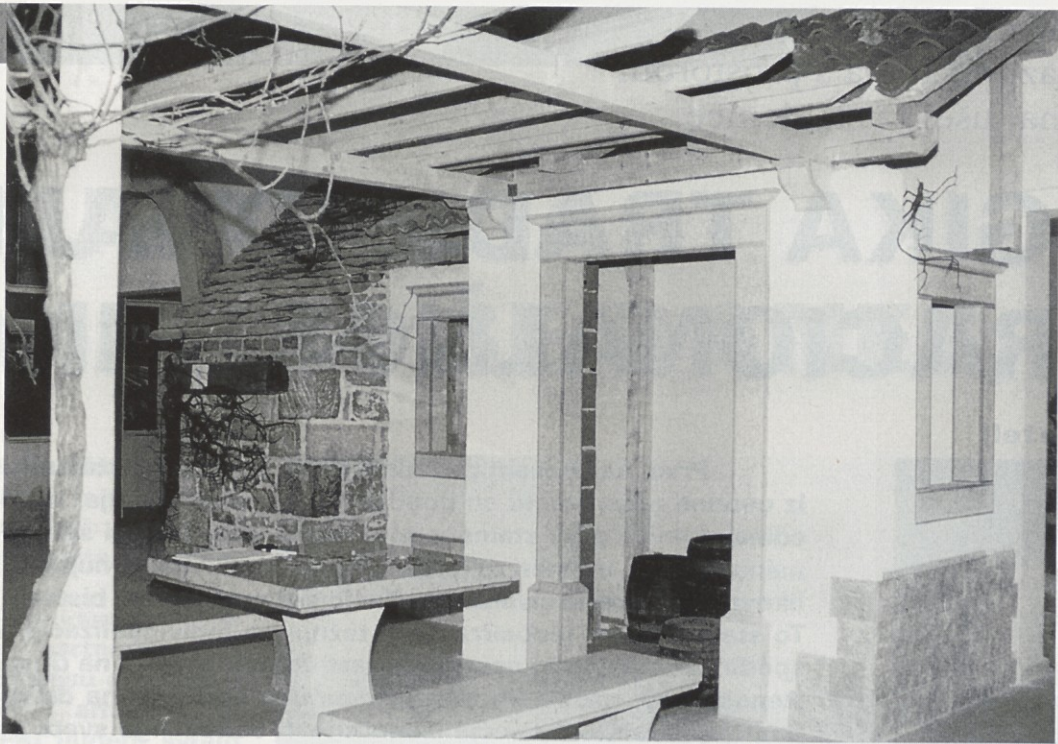
Zelo pomembno je, da ob takšni prezentaciji navezujemo stike z mojstri domačih gradbeniških obrti, ki se navezujejo

na obnovo ali prenovo, in jih ustvarjalno vključujemo v samo uresničevanje projektov.

Zakaj smo se kot prve teme lotili Krasa?

Morda zato, ker je v kamnu ostalo še največ zapisanega; morda zato, da poskusimo rešiti kar največ! Najpomembnejša naloga pri tej razstavi je bila, da z njo opozorimo in vzbudimo zavest za ohranjanje dediščine. Ugotovili smo, da smo uspeli, saj je bil odziv obiskovalcev in izvajalcev zelo ugoden.

Ob našem delu v centru in odzivih nanj pa razmišljamo, kako zagotoviti mož-

Razstava Gradbenega centra Slovenije o dediščini stavbarstva Primorske in Krasa - Fotografija: H. Zupanc

nosti, ki bi omogočale uporabnikom in izvajalcem pravilno uporabljati in vgrajevati nove, sodobne materiale v obstoječo arhitekturno dediščino, da pri tem ne bi uničili zapuščine, pač pa jo dopolnili tako, da bi bilo v prenovljenih stavbah mogoče najsoodobneje živeti.

Če vzamete v roke zloženko, ki predstavlja dejavnost Gradbenega centra Slovenije, boste že na prvi strani prebrali: Gradnja, obnova ... vzdrževanje, bivanje ... in "gradnja ni nekaj, kar bi zmogli od danes na jutri, zato je ne začnite nepripravljeni!"

Ob tem našem sporočilu pa je najti tudi odgovor na vprašanje, kakšne so možnosti za nudenje pomoči posameznikom, ki jih zagotavlja naš center. Zato predlagamo, naj se poleg že navedenih posvetovanj v okviru Gradbenega centra Slovenije (gradbeno, energetska, arhitekturno, varovanje objektov, upravna dovoljenja za gradnjo) izoblikuje neodvisna strokovna svetovalna služba, ki bi delovala - na primer za Kras - kar v Sežani! To je predlog, ki bi morda lahko zaživel s podporo državnih organov! Takšna neodvisna svetovalna služba bi bila lahko tudi izobraževalnega značaja za izvajalce in za manjša podjetja, ki bi se ob pomoči in svetovanju lahko ukvarjala le s pravo preno-vo stavbne dediščine. Na tak način bi ozave-

stili izvajalce gradbenih del in investitorje, da bi prevzeli svoj del odgovornosti za ohranjanje okolja, za pravi videz objektov, za pravi videz naselja, vasi ali mesta. Le osveščen izvajalec, ki bo predal uporabniku oziroma naročniku takšen prenovljen objekt, da bo zadovoljil najprej njega samega in da bo s svojim strokovnim delom znal ohranjati sledi dediščine za jutrišnji dan.

Kakor je država zagotovila že nekaj subvencij za razvoj in varčevanje v energetiki in gradbeništvu, bi veljalo v nasledni fazi takšnega projekta razmišljati tudi o subvencioniranju prenov, ki ohranjajo dediščino stavbarstva. Na ta način bi lahko zaposlili tudi domačine in omejili odhajanje kvalitetnih obrtnikov z dežele v mesta. Tako bi se ohranilo tudi zaupanje v lastno moč in delo, ohranila bi se navezanost na svoj domači kraj, na domačo hišo, ki jo poznajo od malih nog. Sčasoma bi v tak projekt lahko pritegnili še druge svetovalce (upravne enote, ekonomiste, turistične delavce,...), ki bi s svojimi znanji znali svetovati investor-

jem, projektantom in izvajalcem pri pravilni prenovi, ohranjanju dediščine in tudi pri njenemu vrednotenju.

Iva Šubelj-Kramar - strokovna sodelavka
v Gradbenem centru Slovenije,
Gradbeni inštitut ZRMK,
Dimičeva 12, 1000 Ljubljana

Na Krasu
je duh razpolaganja s prostorom
že zdavnaj ušel iz steklenice

RAZPRAVA

LOGIKA TRADICIONALNE GRADNJE IZHAJA IZ RACIONALNOSTI IN JE RACIONALNA ŠE DANES

Janez Koželj

Prvo, kar hočem povedati, je to, da se pridružujem tistim pogledom iz uvodne razprave, ki so poudarili ključno spoznanje, kako je v zgodovini edina stalnica prav stalnost sprememb. Zato je tudi spreminjanje tradicionalne kulture, o kateri tukaj govorimo, zgodovinska nujnost, in je del preoblikovanja sodobne civilizacije. Zanj sta značilni dve bistveni razvojni težnji. To sta težnja po globalizaciji in težnja po individualizaciji, ki na eni strani spodbujata stalno in nezadržno rast demokracije in na drugi strani vodita v izenačevanje razlik. Ob tem je zanimivo opozoriti na dialektiko, po kateri postajajo zaradi vse večje izenačenosti sodobnega sveta prav razlike med različnimi kulturami vedno bolj pomembne. Razlike, ki jih porajajo lokalna okolja, so še toliko bolj dragocene, ker jih je vedno manj.

V luči teh, neizogibnih zakonitosti razvoja se moramo ozreti na stvarnost današnjega Krasa in jo, takšno, kakršna je, poskušamo prepoznati, da bi lahko usmerjali njeno preobrazbo.

Ugotavljam, da je na Krasu duh svobodnega razpolaganja s prostorom že zdavnaj ušel iz steklenice. Individualno urejanje okolja oziroma samoorganizirana gradnja na račun celote - kakor koli že temu rečemo - tudi tukaj prevladuje; tako, da se samo po sebi postavlja vprašanje, ali je mogoče samogradnja oblika nove kulture ali ne, in ali je nov način gradnje še avtentičen ali ne?

To je vidik, na katerega smo vse premalo pozorni. Neposreden vpliv ozavešene strokovne javnosti - bodisi načrtovalske bodisi tiste v upravi bodisi projektantov - na odvijanje sprememb v prostoru je namreč tukaj, tako kot tudi drugod v Sloveniji, vse manjši. Nasprotno temu postaja razmah samograditeljstva, se pravi svobodnosti odločanja o tem, kje in kako naj se gradi, ne glede na celoto naselja oziroma na krajino, del nove avtentičnosti na Krasu.

O tem priča tudi anketa iz 29. številke revije Kras, v kateri dr. Ana Barbič v sestavku "Živeti v regijskem parku" ugotavlja med osemnajstimi negativnimi odzivi prebivalcev vasi Škocjan, Matavun in Betanja na ustanovitev parka Škocjanske jame kar šest pomislekov, ki se nanašajo na ome-

jitve svobodnega odločanja o tem, kar razumemo pod razširjenim pojmom arhitektura: to je postavljanje, razpostavljanje stavb, razpolaganje z lastnim zemljiščem, razpolaganje z lastno tehnologijo, in navsezadnje tudi razpolaganje z lastnim okusom.

Zdi se, da je prav to ključno vprašanje, ki se tudi po izsledkih drugih socioloških raziskav objektivno postavlja v ospredje današnje teme. Kako torej vzpostaviti dejavno komunikacijo med domačini in stroko, kako premagati nezaupanje med samograditeljstvom in stroko, ki zamaš poskuša samograditelja prepričati, da je gradnja po dobro premišljenem in tehnično skrbno razdelanem načrtu na koncu koncev enostavno boljša naložba. Stroka je pripravljena pomagati samograditeljem s skupnim načrtovanjem in s tehničnim svetovanjem pri gradnji, pri čemer poskuša novodobni arhitekt namesto vsiljevanja lastnih zamisli predvsem usmerjati graditelja k bolj skladnim, bolj smiselnim, bolj uporabnim, tehnično bolj dognanim in bolj gospodarnim rešitvam.

Če namreč malo poznate novo gradnjo, mislim tisto, ki ustvarja na Krasu tako imenovane dvokraje, to je individualno

zidavo, ki nastaja na obrobju strnjenih naselbinskih jeder, boste hitro pritrdili, da takšna gradnja v svojem temelju ni racionalna.

Moja ključna teza, s katero bom tudi sklenil svoj prispevek, je v prepričanju, da je za razliko od današnje povprečne novogradnje bila mnogo bolj racionalna prav tista gradnja, o kateri govorimo. To je tradicionalni način gradnje oziroma logika notranje organizacije stavb in njihove povezanosti z okoljem, in ne - kot se to običajno postavlja - njena tehnologija ali njene arhitekturne oblike!

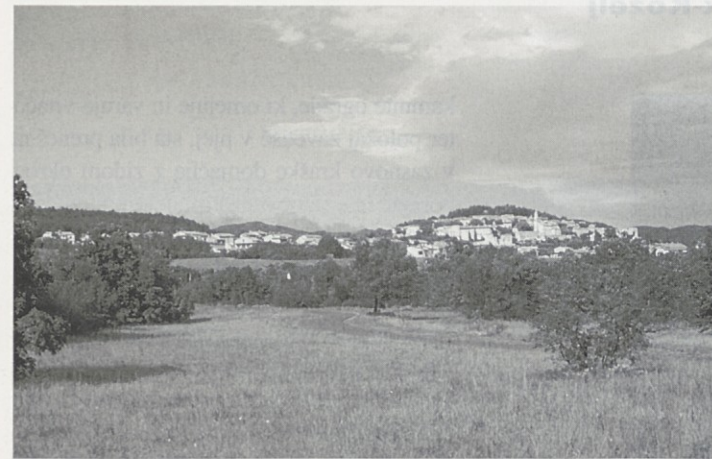
Logika tradicionalne gradnje je na Krasu zaradi specifičnih lokalnih pogojev v svoji izvorni obliki izhajala iz razumnega premisleka in je v tem racionalna še danes, medtem ko je skoraj vsa novogradnja tako v načinu postavitve, v ureditvi parcele, kot v organizaciji novodobne domačije in v izboru gradiv nedomišljena in neracionalna! Zlahka lahko ugotovimo, da ta novogradnja tudi tehnološko ni napredna. Torej ni nova gradbena tehnologija tista, ki spreminja avtentično kraško arhitekturo in značilno obliko poselitve, kar bi bilo pričakovati in kar bi bilo tudi zgodovinsko opravičljivo.

Iz situacije, ko novo v prostoru ne izhaja iz ugotovljenih, trajno uporabnih vrednosti obstoječega, se kažeta dva izhoda.

Prvi izhod vidim v sprejemanju drugačne, partnerske vloge stroke pri procesu gradnje: s takšnim odnosom arhitekti ne poskušamo vsiliti ljudem svojih zamisli oziroma svojega pogleda na njihovo življenje, ampak poskušamo graditeljem le pomagati k boljšemu in bolj uporabnemu okolju ter s sodelovanjem zagotoviti, da ustvari vsakršen poseg v prostor, vsakršna zasebna zidava tudi javno kvaliteto. Šele z večjo udeležbo stroke pri zasebni zidavi bi se dalo večjemu delu javnosti pokazati, da tudi najbolj sodobna arhitektura temelji na mnogih načelih, ki se jih da prepoznati v vzorcih tradicionalne gradnje. To so načela o povezanosti gradnje s krajem, o nenaprtnosti novega do starega, o racionalni rabi prostora, energije in lokalnih gradiv, načelo o reciklaži in samooskrbi, itn., ki izhajajo iz tradicionalne arhitekture in so v ospredju teoretičnih proučevanj in tehnoloških inovacij.

Drugi izhod je sklenitev zaveznitva med upravnimi službami, med strokovnjaki in institucijami pravnega reda demokratične družbe, v kateri bi moral samograditelj prevzemati nase tudi primerno raven odgovornosti za okolje, ki ga spreminja in oblikuje.

Janez Koželj, univ.dipl.inž.arh. -
redni profesor na Fakulteti za arhitekturo,
Zoisova cesta 12, 1000 Ljubljana

Gornji in Dolnji Štanjel je značilen primer dvokraja na Krasu, ki ga sestavljata bolj ali manj zapuščeno zgodovinsko jedro in razvijajoča se razpršena zidava novih družinskih hiš v njegovem obrobju.

Trgovina in pošta v Vremskem Britofu. - Arhitekti, povezani v skupino Kras, so bili v osemdesetih letih v težišču razvoja slovenske arhitekture. S projekti vrste javnih zgradb in ureditev v sežanski občini je skupina že tedaj pokazala, kako je mogoče sodobno graditi, upoštevajoč na ustvarjalen način vse isto, kar je duh kraja, kar je bistvena prvina avtentičnosti tega prostora oziroma njegov kulturni kontekst. Žal je skupina Kras sčasoma prenehala delovati in po njej tudi primerov kvalitetne javne arhitekture, ki bi lahko pokazala zasebnemu sektorju dober zgled, danes ni več! - Fotografija: D. Gale.

Dopolnjeni diskusijski prispevek:

RAZPRAVA

NEPREMIČNA ETNOLOŠKA DEDIŠČINA NA KRASU IN PROBLEMI NJENEGA VARSTVA

Zvezda Delak-Koželj

V prispevku naprej opredeljujem temeljne prvine kraške arhitekture - dediščine vsakdanjega življenja, ki so osnova za njeno varstvo, obnovo in načrtovanje novogradenj. V nadaljevanju predstavljam probleme v zvezi z nepremično etnološko dediščino. Zaradi slabega poznavanja obsežneje opredeljujem vlogo varstvene dejavnosti in na koncu predlagam poglobitve ukrepe za izboljšanje stanja in varstva nepremične etnološke dediščine.

Temeljne prvine kraške arhitekture - dediščina vsakdanjega življenja

Hiške, enocelična kamnita pastirska zavetišča, predstavljajo osnovni člen verige stavbnih tipov Sredozemlja. Zasnova

kamnite ograde, ki omejuje in varuje vrtačo ter položaj zavetišča v njej, sta bila prenešna v zasnovo kraške domačije z zidom okrog borjača in s stanovanjskim delom na njegovem najugodnejšem položaju. Romanski odmevi se kažejo praviloma v plastenju obdelanega kamna v zidovju in v njegovi rabi pri oblikovanju zaključkov fasadnih odprtín. Odmevi gotike v Sredozemlju nasploh se kažejo v enoceličnih poslopjih, ki so lahko tudi nadstropna (kaminska kuhinja). Z nizanjem posamičnih poslopij v širše prostorske enote so izoblikovali stegnjene nize, ki so ustvarili značilne ulice - gase. Tako nastale mrežaste tlorisne zasnove so oblikovale prave urbane ambiente srednjeveških jeder naselij. Takratne hiše so bile praviloma krite s skrlami, gospodarska poslopja pa so bila krita s slamo. Z uvedbo opečne, korčne kritine, so hiše pridobile zaradi položnejšega strešnega naklona mezaninska podstrešja.

Od 17. stoletja naprej se je izoblikovalo značilno vrhketno ali vrhlevno nadstropje z zunanjim zidanim stopniščem, z zidano ograjo in s pristreškom, slonečim na trebušastih stebričih. Pod podestom so obokane niše - odprtine v pritlične prostore. Ta čas je pomenil tudi razcvet kvalitetnih kamnoseško-arhitekturnih členov: šivanih robov, konzolnih strešnih vencev, konzolnih gankov, balkonov, profiliranih okenskih pristreškov, bogato oblikovanih portalov, nastavkov za latnik z ušesi, baz lesenih stebrov, celo balustrskih ograj s stebriči.

V 19. stoletju se izpolni prostorska rast kraške domačije z borjačem, ki ga omejujejo v različnih kotih dodatna poslopja, morebitne hrbtné fasade sosednjih domačij in visok zid. Kamnosek prevzame tlakovanje zunanjščin in notranjščin, oblikuje moj-

strske portone in z bogato oblikovanimi vodnjaki ter kamnitimi žlebovi poudari osnovni problem - vodo. Kot pomemben člen oblikovanja v kamnu so na tem območju znamenja, tipološko raznovrstni dosežki ekspresivnega kamnoseškega oblikovanja.

Tudi v organizaciji kraških naselij se srečujemo z načeli dodajanja posamičnih enot v širše sklope, vezanih na oblikovanost tal, obdelovalnih površin in stavbnih parcel. Adicijski spoj starejšega stegnjenega in mlajšega zaprtega tipa zraste v višjo enoto - tipično gručasto, zvezdasto naselje ali zaselke. Ponekod dosega ta organizacija urbano zasnovo z mrežastim rastrom komunikacij in z dominantami cerkve, morebitnega gradu ali graščine in z glavnim vaškim trgom, običajno z lipo in vodnjakom.

Problemi nepremične etnološke dediščine

Po drugi svetovni vojni so neustavljiv proces predelav in rušenj nepremične etnološke dediščine povzročile povojna stihijska obnova, obsežne in trajne spremembe na vseh področjih družbe in z njimi povezane spremembe v načinu življenja ter v bivalni kulturi kot njegovem najbolj vidnem elementu. Z uvajanjem novih tehnologij, gospodarjenja in gradnje, kakor tudi s spremenjenim odnosom do temeljnih načel dediščine vsakdanjega življenja, oziroma zaradi tradicionalnih soodvisnosti med gradivom, njegovimi zmogljivostmi in funkcijo objektov prihaja do preloma z načeli gradnje v preteklosti v razvojnem smislu, kar določa zlasti nove funkcije v obliki in gradivih, a seveda ne povsod.

Tako smo na Krasu še vedno priča degradacijskim težnjam, ki vodijo od stapljanja lokalnega in regionalnega videza ljudskega stavbarstva k splošnemu ali celo poenotenemu. Najprej zasledimo le drobne spremembe, ki niso utilitarne ali porabniške narave, kakršne so bile vedno v preteklosti, ampak so predvsem modne narave, kot npr. odstranjevanje kamnoseških izdelkov - okenskih in vratnih okvirjev, uvajanje trodelnih oken, novih gradiv - salonitne kritine, keramičnih ploščic, nadomeščanje lesenih gankov na kamnitih konzolah z armirano-betonskimi, rušitve zidov borjačev ipd. K odstranjevanju kamnoseških izdelkov so v dobršni meri pripomogli tudi njihovi zbiralci z obeh strani meje. Z najrazličnejšimi obsežnejšimi 'obnovitvenimi' posegi je prihajalo sčasoma do sprememb v stavbnih zasnovah, razmerjih; nezadržno se je začela preoblikovati do tedaj organsko grajena tradicionalna podoba vasi in tudi krajina.

Po drugi strani pa je za obsežen, pozitiven preobrat v odnosu domačinov do stavbne dediščine zaslužna tudi skupina znanih kulturnikov (Kermauner, Spacal, Zlobec, Rožanc), ki so si z obnovitvenimi posegi na domačijah izoblikovali stalni ali začasni življenjski prostor. Kot dobrodošel prispevek k skupnim prizadevanjem po izboljšanju izvedbene ravni varstva je prispeval tudi arhitekt Pertot iz Nabrežine z objavo dveh kamnoseških učbenikov.

Novogradnje na Krasu imajo praviloma razen korčastih streh in zunanjih stopnic kaj malo skupnega z regionalno stavbno tipiko. Izjemno pretanjeno izvedeni razmejenosti med zasebnim in javnim v načinu življenja in bivanja s sklenjeno, a vseeno skrajno individualno pozidavo domačij,

Škrateljnova hiša v Divači

Komunski vodnjak v Brjah pri Komnu

Prenovljena Cejkotova domačija v Gočah nad Vipavo

stoji danes nasproti razpršena razporeditev ločenih stavbnih mas sredi gradbenih parcel na kvalitetni obdelovalni zemlji. Kakovostnejšo naravnost v oblikovanju novogradenj je proti koncu sedemdesetih let poskušala uveljaviti projektantska skupina Kras. Kreativnost oblikovalskega procesa je razvijala iz kontinuitete danega prostora; ne na osnovi kopiranja obstoječega stavbnega fonda, ampak v abstrakciji oblikovalskega procesa na svojstven simbolni način.

Vloga varstvene dejavnosti

S posebno kulturno, znanstveno, zgodovinsko oziroma estetsko vrednostjo opredeljeni objekti, skupine objektov ali območja predstavljajo torišče obravnave službi za varstvo naravne in kulturne dediščine. Nepremično kulturno dediščino in iz nje zaradi posebnih kvalitete izdvojene kulturne spomenike moramo obravnavati izključno kot del preteklosti, izhajajoče iz določenih gospodarskih, družbenih in duhovnih potreb. Kot obstoječe, dano dejstvo, jo moramo torej upoštevati zgolj s tega vidika in jo ohranjati po kanonu spomeniškovarstvene stroke. Ta vključuje tudi interdisciplinarni pristop, kot dopolnjevanje in ne prevlado strok, z izpostavitvijo specifičnega, sebi lastnega zornega kota. Spomeniškovarstvena dejavnost deluje na osnovi lastne doktrine, še posebno na osnovi načel "Beneške karte" in "integralnega varstva". Njegovo bistvo je celovita in skupna obravnava objekta in območja, ki vključuje tudi kulturno krajino kot enoten organizem, in to po fizični in vsebinski plati, ki presega ozki kulturni vidik in zato predstavlja enega izmed poglavitnih ciljev spomeniškovarstvenih prizadevanj nasplo. Vsebuje vrsto ukrepov, še posebno na različnih strokovnih in upravnih ravneh, ki naj bi zagotovili ohranjanje dediščine, njeno vzdrževanje, rabo in prilagoditev potrebam okolja in družbe. Iz tega sledi, da varujemo obliko in ji ustrezno priličujemo vsebino ob ločevanju ožjega varstva od tehnoloških postopkov.

Kraška domačija v Črnem Kalu

Če povzamemo le bistvene naloge spomeniškovarstvene stroke, ki so že tradicionalno vključene v našo dejavnost, lahko ugotovimo, da so naslednje: osnovna naloga je evidentiranje dediščine, sledi inventariziranje in priprava dokumentacije po mednarodnih konvencijah ter izdelava topografij za objavo in dosjejev za arhiv. Bistvenega pomena je vrednotenje in priprava gradiv za prostorske dokumente in za razglašanje spomenikov. Aktivna konzervatorska dejavnost v smislu zakonskih načel obsega izdelavo konservatorskih programov in strokovni nadzor nad prenovo. Za ustrezno delovanje zakon predvideva tudi izobraževanje in popularizacijo stroke.

Varstvo je torej zbirni, najširši pojem, ki obsega tudi konzervatorstvo in družbeni odziv nanj. Združuje vse aktivnosti, ki ohranjajo vso vredno stvarno zapuščino preteklosti in jo omogočijo pravilno uživati. Prenova pa je proces, v katerem poleg fizične obnove objektov in naselij oživimo ustrezne praktične funkcije. Kot širše zasnovana družbena akcija daleč presega običajne okvire varstva dediščine. Skratka: varstvo ni nujno povezano s prenovo; cilj prenove je prezentacija, oživitve pa je predvsem družbena in ne varstvena kategorija!

Varstvena izhodišča za načrtovanje novogradenj v okviru zavarovanih območij in parkov so naslednja: treba jih je podrežati obstoječemu, zavarovanemu stavbnemu fondu ob poudarku spomeniškovarstvenih pogojev (npr. glede zunanosti in ustrezni funkcij). Pri načrtovanju vseh ostalih novogradenj pa je vsekakor nujno treba upoštevati načela gradnje nepremične etnološke dediščine, ne pa golo posnemanje njegovih oblik in detajlov v smislu formalizma. Pr-

venstveno moramo izhajati iz vsebine, ki si priliči obliko. Temeljna načela gradnje stavb, ki jih uvrščamo v dediščino vsakdanjega življenja, so v prilagajanju človeka naravi in ne obratno, kot se dogaja sedaj. Izhajanje iz vsebine, potrebe, obstoječih (naravnih, zdravih) gradiv, preverjena izbira lokacije glede na naravne danosti in vremenske pogoje, varčevanje z energijo in gradivi, upoštevanje zasebnosti prebivalcev in soseske so nenapisana pravila, ki jih sedanja univerzalistična arhitektura, ob odsotnosti spodbud regijskih specifičnosti, ni uspela povzeti.

V soodvisnosti s širitvijo strokovnega interesa urbanistov in planerjev na **področje** se je širil tudi strokovni interes konzervatorske stroke od obravnave posameznih objektov do varstva naselij in kulturne krajine; še posebno na področje širšega vplivnega prostora tako objekta, skupine objektov pa tudi območij. **Urbanistične spomenike** varujemo z akti o razglasitvi za kulturni in zgodovinski spomenik na občinski oziroma (deklarativno) na republiški ravni, pri čemer občine in republika tudi prevzamejo skrb za ohranitev spomenika. Objekte in območja naravne in kulturne dediščine varujemo prek ustrezne rabe, pogojev urejanja v prostoru in fizičnega urejanja objektov oziroma območij, ki jih zagotovimo z ustreznim vključevanjem dediščine v prostorske sestavine planov in v prostorske načrte. V preteklem desetletju so namreč obveznosti s širšo vsebino nosile občine, kulturne in zemljiške skupnosti, v katerih so usklajevali, določali obseg in vrsto nalog ter združevali sredstva za te dejavnosti. S prenehanjem samoupravnega sistema dogovarjanja je v preteklem desetletju še posebno v me-

stih s stanovanjskimi skupnostmi in tudi na podeželju izostal ne posebno a vseeno utečen sistem načrtovanja in izvedbe **prenove** stavbne dediščine.

Sedaj republika v okviru svojih resornih ministrstev in občine neusklajeno ter nepovezano namenja (poleg že omenjenih osveščenih lastnikov) sredstva za posamične obnovitvene ali tudi intervencijske posege na objektih, še posebno na kulturnih spomenikih, kot npr.:

- Ministrstvo za kulturo v okviru štirih projektov (celovita obnova in prezentacija kulturnih spomenikov; izmere najpomembnejše dediščine; ogroženi kulturni spomeniki; mreža regionalnih muzejev na prostem);

- Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano s projekti CRPOV - Celostni razvoj podeželja in obnove vasi (žal pa načrtovanje oziroma ne vidijo naše aktivnejše vloge ne samo pri fizični prenovi ampak še posebno v interdisciplinarnih raziskavah obstoječega stanja podeželja, njegovih potencialov, načrtovanja novograđenj itn.);

- Ministrstvo za gospodarske dejavnosti - prek Sklada za razvoj malega gospodarstva in turizma na podeželju za objekte z obrtno ali turistično vsebino;

- Ministrstvo za ekonomske odnose in razvoj dodeljuje sredstva tudi v smislu državnih intervencij, namenjenih demografsko ogroženim območjem;

Pri tem moram poudariti dejstvo, da gre pri vseh omenjenih projektih praviloma za majhne, interventno dodeljene vsote,

in ne za namensko usklajen ter dolgoročen sistem dodeljevanja sredstev.

Od leta 1993 že potekajo razpisi posojil Stanovanjskega sklada Republike Slovenije, na katerih se lahko kandidira tudi za prenove (predvsem rekonstrukcije v gradbeniškem smislu) stanovanj in objektov na območjih, razglašeni za kulturne spomenike. Ti posegi pa so pogostokrat v nasprotju z interesi varstvene dejavnosti!

Kaj predvsem storiti na področju vastva nepremične etnološke dediščine?

Že vrsto let opozarjam na obravnvano problematiko in jo predstavljam v obliki predlogov, ki zadevajo predvsem **zakonske nedorečenosti in neusklajenosti** in to še posebno na ravni urbanističnih spomenikov:

1. Poleg neusklajenosti prostorskega zakona ugotavljamo neusklajenost varstvenega zakona z ostalimi zakoni, vezanimi na prenovi v celovitem smislu (npr. statični posegi izničijo stavbno strukturo; sanitarni in protipožarni zakon onemogočata prenekatero osnovne ali dopolnilne dejavnosti v spomeniških objektih; cestni zakon zahteva pri novogradnjah v urbanističnem spomeniku neustrezne odmike itd.). Te neusklajenosti in nedorečenosti je treba odpraviti.

2. Doreči podrobno vsebino dokumentov za načrtovanje in izvedbo pa tudi določitev in razmejitev nalog ter pristojnosti prizadetih strok in institucij, še posebno konservatorjev, urbanistov, planerjev.

3. Zagotoviti varstveni službi enakopravno vlogo glede na ostale, agresivnejše dejavnosti (urbanizem, arhitekturno projektiranje, kmetijstvo, cestno in vodno gospodarstvo).

4. Na zavodih uporabljati projektne modele za posege na nivojih idejnih projektov (ne izvedbenih).

5. Razširiti kazenske določbe tudi na dediščino.

6. Oblikovati posebne namenske sklade za prenovitvene posege in izmere ogroženih objektov.

7. Povečati stopnjo za znižanje dohodninske osnove, ki bi jo upravičenci lahko uveljavljali v letih uresničevanja svojih posegov.

8. Pospeševati mecenstvo.

9. Uskladiti zakon o davkih občanov s poli-

tiko dolgoročnega kreditiranja (ki naj omogoča posebne pogoje za kreditiranja posegov v spomeniškovarstveni fond).

10. Doreči večje ugodnosti za lastnike kulturnih spomenikov in kulturne dediščine, kakor tudi za obrtnike, gradbenike in izvajalce prenovitvenih del na kulturnih spomenikih in na kulturni dediščini.

11. Sprostiti lastništva praznih hiš in zazidljivih zemljišč v naseljih.

12. Uskladiti merila za opredelitev zazidljivih in nezazidljivih predelov vplivnih območij naselij.

Na **probleme varstva nepremične etnološke dediščine in na njihove možne rešitve** opozarjam v domačem in tujem strokovnem tisku in na strokovnih srečanjih. V fazi preverjanja je tudi gradivo "Izhodišča za nacionalni program varstva nepremične etnološke dediščine". Od sprejetja Zakona o naravni in kulturni dediščini (Ur.l. SRS 1/81) Delovna skupina etnologov konzervatorjev Slovenskega etnološkega društva pripravlja pripombe za njegovo izboljšanje, oziroma v zadnjih letih aktivno sodeluje pri pripravi nove varstvene zakonodaje. Pri tem moram poudariti pomembno dejstvo, da je problemska vsebina naših gradiv vseskozi sledila priporočilom strokovnih gradiv izvedencev Sveta Evrope.

Za varstvo nepremične etnološke dediščine in za varstveno dejavnost nasploh ugotavljam tudi dolgoročno izredno pomembno zahtevo po razmejitvi nalog med vsemi institucijami, ki se kakorkoli ukvarjajo s to problematiko (npr. muzeji, SAZU, Univerza), ter zahtevo po zagotovitvi stalnega sodelovanja in pretoka podatkov.

Tako pripravljamo na mojo pobudo tretje skupno poročilo Projektne skupine za zgodovinska središča Delovne skupnosti Alpe-Jadran z naslovom "Problematika stanja in varstva ljudskega stavbarstva v deželah Alpe-Jadran". Končno poročilo naj bi usmerjalo politiko vlad te skupnosti v smislu določanja ciljev, strategije in konkretnih pobud; še posebej v zvezi z varstvom, z obnovo ljudskega stavbarstva in z načrtovanjem novograđenj na podeželju na več ravneh - na družbeni, na gospodarski, na lastniški, na izvajalski in na pedagoško popularizacijski.

Temeljna načela gradnje stavb, ki jih uvrščamo v dediščino vsakdanjega življenja, so v prilagajanju človeka naravi in ne obratno, kot se dogaja sedaj. Izhajanje iz vsebine, potrebe, obstoječih (naravnih, zdravih) gradiv, preverjena izbira lokacije glede na naravne danosti in vremenske pogoje, varčevanje z energijo in gradivi, upoštevanje zasebnosti prebivalcev in soseske so nenapisana pravila, ki jih sedanja univerzalistična arhitektura, ob odsotnosti spodbud regijskih specifičnosti, ni uspela povzeti.

Opozarjam na tri pomembne vidike

CELOSTEN RAZVOJ PROSTORA MORA BITI NAČRTOVAN IN SONARAVEN

Branka Berce-Bratko

1.

Za varstvo sem prepričana, da mora biti integralno po mednarodni definiciji integralnega varstva. Iz tistega, kar je bilo tukaj predstavljeno - če nisem morebiti narobe razumela, ker pač nisem podrobno prebrala - izhaja, da je to le evalvacija, brez analize in sinteze. Sestavni del prostorskega planiranja mora biti tudi sinteza, saj bi bilo mogoče zaželeno le z integralno prenovo in regeneracijo. Toda problem je v tem, da ne razmejujemo dovolj med strokami v etičnem kodeksu. Polna usta so nas namreč interdisciplinarnosti, ko pa je treba tako interdisciplinarnost uresničevati, se zelo pogosto dogaja, da se taka interdisciplinarnost uresničuje s skupnim delom dveh ali treh oseb. Zato bi morali narediti mnogo več za odpravo problema Slovencev in Slovenije, da ne znamo delati interdisciplinarno, da ne znamo sodelovati.

Po definiciji zajema prostorsko planiranje varovanje in smotno rabo, usmerjanje razvoja dejavnosti v prostoru, nji-

Želela bi opozoriti na tri vidike!

Najprej sem hotela pri varstvu opozoriti na potrebno po interdisciplinarnosti. Ko smo govorili o avtentični kraški arhitekturi, nismo bolj podrobno govorili o integralni prenovi oziroma o regeneraciji in o tem, kaj to sploh je, kakor tudi nismo govorili o problematiki zakonodaje, na katero je bilo opozorjeno že v uvodnem referatu Tince Vidmar "Zaščita Krasa kot teritorija", ki ga sicer nismo slišali, lahko pa smo ga prebrali v gradivu za to omizje.

Drugo, kar se mi zdi zelo pomembno, saj so to več ali manj poudarjali vsi uvodni referenti, je potreba, da sodelujejo prebivalci. Kraško arhitekturo so ustvarili prebivalci Krasa, ki z njo živijo in ki bodo z njo živeli. Od njih je največ odvisno, kakšna bo ta arhitektura oziroma kakšen bo ta prostor. Kraški prostor je tako kvaliteten zaradi njih in z njimi!

Kot tretje pa sem hotela opozoriti na celoten etnični prostor Slovenije - na kar ste opozorili tudi drugi, saj Kras ni samo naš, slovenski matični kras, ampak je zelo velik del Krasa tudi v zamejstvu, zunaj Slovenije. Ko Slovenija vstopa v Evropsko unijo, imamo možnost s postopki in metodami prostorskega planiranja načrtovati za celotno etnično območje Slovencev. Evropa vse bolj postaja Evropa regij, v kateri nacionalne meje izgubljajo na svojem pomenu... To je zelo pomemben vidik, ki se ga premalo zavedamo...

hovo prostorsko organizacijo in določanje namenske rabe, in sicer tako, da omogoča trajnostni razvoj prostora in ljudi. Trajnostni razvoj pa je tak razvoj, da ohranja naravno okolje vsaj tako kvalitetno, če ne boljše, kot je v ničelnem stanju, za prihodnje rodove (Rio 92, Agenda 2000).

Prostorsko planiranje je urejanje prostora s plani in načrti bodisi na novih oziroma nepozidanih površinah, bodisi prenova oziroma regeneracija pozidanega prostora z namenom, da dosežemo celosten oziroma integralen razvoj prostora. Tehnike in metode prostorskega planiranja so med redko dopustnimi intervencijami v sicer tržnem gospodarstvu. Prav s prostorskim planom lahko

dosežemo določene strateške gospodarske cilje oziroma ohranimo določeno kulturno dediščino.

V državah Evropske unije ima prostorsko planiranje pozitiven predznak, ker z njim država tudi intervenira za dosego določenih gospodarskih, socialnih in ožje prostorskih ciljev. Pri nas pa se prostorsko planiranje enači z nekdanjim ekonomskim sistemom.

Prostorsko planiranje ima v novi državi negativen predznak, ker sama beseda plan in planiranje vzbujajo negativne povezave s socialističnim političnim sistemom in gospodarstvom. Zato je treba ločiti planiranje kot stroko od politike.

Del strnjene naselja v Svetem in pogled na veliko ter dobro vzdrževano domačijo Jakenčevih, ter kamniti suhozid in latnik pod njim ob poti - prvine kraške kulturne krajine

V tržnem sistemu in sistemu prostega gibanja kapitala mora prostorsko planiranje delovati nadsektorsko. Delovati nadsektorsko pa pomeni, da mora imeti - tudi po vstopu v Evropsko unijo - nacionalno zakonodajo, ker je samo nacionalna raven pristojna in odgovorna za celosten prostorski razvoj. Primeren oziroma trajnostni in uravnotežen razvoj pa bo lahko dosegla le s profesionalizirano stroko, ki bo tudi profesionalno organizirana in delovala. Razmejiti je treba med "planibilnimi" elementi in zakonodajo ter omogočiti podjetništvo z vsemi korektivi varstva okolja in ob kvalitetnem prostorskem razvoju s primerno vključitvijo tehnik in metod celostnega planiranja v tržnih razmerah s ciljem, da se razvija in ohranja prostorska identiteta Slovenije.

Celosten razvoj mora biti načrtovan in potekati po načelih trajnostnega oziroma sonaravnega razvoja prostora v najširšem pomenu besed: prostor in ljudje. Kot trajnostni razvoj ljudi razumemo ohranjanje in razvijanje identitete ljudi, ki pa je prostorsko-okoljska, gospodarska, družbena in ožje kulturna. Prav iz teh razlogov v prostorskem planiranju strokovno delimo kategorijo prostor v okoljsko-prostorski, družbeni in ožje kulturni prostor.

Cilji Slovenije glede regionalnega in prostorskega razvoja

Glede regionalnega in prostorskega razvoja so cilji Slovenije:
- spodbujanje trajnostnega oziroma sonaravnega razvoja,

RAZPRAVA

- ohranjanje biotske raznovrstnosti,
- zmanjševanje obremenitev okolja,
- sanacija in renaturacija degradiranega okolja,
- približevanje k Evropski uniji (Poročevalac Državnega zbora R Slovenije).

Ministrstvo za okolje in prostor je pripravilo Program za prevzem pravnega reda Evropske unije (acquis communautaire) za področje VARSTVO OKOLJA, v katerem so zajeta vsa jedra reform, ukrepov mikro in makroekonomske politike. Sestavni del tega po zakonu o ZVO so tudi Nacionalni program varstva okolja, dolgoročni prostorski plan države Slovenije, priprava scenarijev za transpozicijo okoljske zakonodaje, sprejem tabele o prenosu okoljske zakonodaje Evropske unije v slovensko zakonodajo, podrobna analiza vrzeli glede usklajenosti z Evropsko unijo, program za monitoring in dokončen prenos zakonodaje. Za doseg tega cilja je Ministrstvo za okolje in

prostor izdelalo Okoljsko pristopno strategijo Slovenije za vključevanje v Evropsko unijo in imamo Službo za evropske zadeve.

Po veljavni zakonodaji v Republiki Sloveniji sodi prostorsko planiranje pod resor varstvo okolja.

Predlogi za izboljšanje prostorskega planiranja

Za izboljšanje prostorskega planiranja se predlaga:

- uporaba novih tehnik in metod,
- posebna licenca za planerja in tudi posebna licenca za načrtovalca,
- postopke za pridobivanje in uresničevanje dovoljenj (poenostaviti, profesionalizirati, uskladiti z zakonodajo, urediti pravnomočno in učinkovito kontrolo v prostoru in zagotoviti izvedbo kontrole v prostoru),
- konkretizacija kontrole,

Celosten razvoj mora biti načrtovan in potekati po načelih trajnostnega oziroma sonaravnega razvoja prostora v najširšem pomenu besed: prostor in ljudje. Kot trajnostni razvoj ljudi razumemo ohranjanje in razvijanje identitete ljudi, ki pa je prostorsko-okoljska, gospodarska, družbena in ožje kulturna.

- konkretizacija večje demokratičnosti in soudeležbe prebivalcev v postopkih načrtovanja in uresničevanja prostorskega planiranja.

Velik problem je, ker prostorska zakonodaja zaostaja, čeprav je zaradi svoje zaščitne narave prednostna zakonodaja in del nacionalne zakonodaje, ki bi prav zato morala imeti prednost pri sprejemanju v Državnem zboru. Tudi ne vem, ali je bilo najbolj pametno, da smo ločili naravno in kulturno dediščino. To bo pokazal šele čas!

Razkol se kaže na vsebinski ravni nekdanj skupnih varstvenih kategorij, kot so narodni, regijski in krajinski parki, ki jih stroka obravnava kot izvirne naravovarstvene kategorije oziroma kot instrument, ki služi le ciljem varstva narave. Kulturnodediščinske sestavine prostora in vrednote postajajo vedno bolj zreducirane na sektorski interes v zavarovanem območju (kmetijstvo, gozdarstvo, poselitev). S pojmovanjem razvoja kot trajnostnega pa je dana možnost, da se območja organizirajo kot varstveno-razvojne oziroma gospodarske skupnosti, ki imajo po različnih ožjih območjih različne prednosti. V predelih naravnih vrednot je prvo varstvo, na območju kulturne krajine pa je prvi sonaravni razvoj. To pojmovanje omogoča integralni pristop od ožje kulturnega, socialnega, ekonomskega do varstvenega. Tak primer je lahko Unescova kategorija "biosferno območje", ki združuje varstvo z razvojem in izobraževanjem oziroma z raziskovanjem za hkratne cilje varstva in razvoja.

Področji varstva in razvoja sta v nasprotju samo, če ju gledamo **sektorsko** po posameznih vejah konzervatorstva. Če pogledamo **varstvo kot razvojni potencial** nekega območja ob omejitvah, ki nam jih nalagajo sprejete mednarodne konvencije, pa je **mogoče varstvo vgraditi v strategijo trajnostnega razvoja**. Na območjih zavarovane krajine in parkov prihaja občasno do podvajanja dela, do sektorskega obravnavanja, še pogosteje pa se dogaja, da varstvo narave le površno obravnava kulturno dediščino ali jo celo sploh ne obravnava.

Slovenija je sicer v svojem dolgoročnem prostorskem planu, ki ga je v decembru 1998 sprejel Državni zbor, zavarovala 30 % ozemlja kot parke oziroma

Jakenčev latnik
ob zidu pod cesto iz Svetega
proti starozgodovinskemu
zaselku Jašče

kot zavarovana območja. Ne vem pa, ali je to dovolj, saj sodita v to tudi Kras s Parkom Škocjanske jame in krajinski Park Lipica. Upoštevati moramo dejstvo, da je Slovenija z asociacijskim sporazumom v februarju 1999 sprostila nakup nepremičnin za tujce iz držav, ki so članice Evropske skupnosti...

Mislim, da so to zelo pomembna dejstva, na katera premalo opozarjamo. Veliko premalo opozarjamo tudi na to, da je Janez Vajkard Valvasor prvi opisal kraške pojave oziroma Cerkniško jezero in zato postal član Kraljeve akademije v Londonu. Župani občin vse Notranjske in kraškega dela Primorske so že leta 1993 podpisali pismo o nameri, s katerim so se želeli kot lokalne skupnosti prijaviti Unescu za Biosferno območje - tedaj imenovano Notranjski kras - da bi to območje razširili na ves matični Kras, Kočevsko, Risnjak in kras na Tržaškem s sedežem v Sloveniji. To bi lahko bil zgleden primer za sopozvezovanje varstvenih kategorij z razvojem na lokalni in pozneje tudi na mednarodni ravni.

2.

Glede sodelovanja prebivalstva so ugotovitve iz najnovejšega časa bolj spodbudne, saj je minister dr. Pavle Gantar 21. junija 1998 podpisal konvencijo o participaciji prebivalcev in o dostopu do informacij.

Ta zavezuje vsako državo-podpisnico, da brezpogojno omogoči vsem prebivalcem dobiti okoljske in prostorske informacije in da so vse uradne ustanove to zakonsko zavezane tudi zagotavljati.

3.

Na koncu pa sem hotela povedati še to, da slovensko avtohtono prebivalstvo pomeni otoke kulture, ki pripomorejo k raznovrstnosti in raznolikosti, kakršna je tako zelo cenjena na področju varstva narave, ne zavedamo pa se tega na področju identitete narodne skupnosti. Ta lahko v veliki meri pride do izraza s tehnikami in z metodami prostorskega planiranja, oziroma sta ji preprečeni kontinuiteta in razvoj prav z njimi tako v matični državi kot v zamejski deželi. Za ohranjanje in razvoj tega prostora je zelo pomembna identiteta teh prostorov, ki jih soustvarjajo prebivalci z načinom življenja in z življenjskim stilom neke lokalitete oziroma naselja, za katero se načrtuje in izdeluje prostorske plane ter izvedbene načrte.

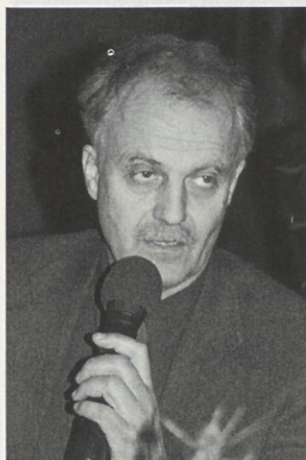
Dr. Branka Berce-Bratko, univ.dipl.etn. in umet.zgod., ekon. in doktorica urbanega in regionalnega planiranja - Raziskovalni sektor Državnega zbora R Slovenija, Šubičeva 4, 1000 Ljubljana

V našem odnosu do dediščine
govorimo o krizi, o kriznem stanju

RAZPRAVA

KRAS POSTAJA VELIKO VRTNO ZALEDJJE VSE TJA DO MILANA...

Peter Gabrijelčič

V našem odnosu do dediščine lahko govorimo o krizi, o kriznem stanju. Občutek krize se pojavlja v stroki vedno takrat, kadar z našim strokovnim instrumentarijem, z našo teorijo in njeno aplikacijo ne moremo predvideti bodočnosti, kar je sicer smisel vsake planerske teorije. Se pravi, da naše strokovne namere in naša pričakovanja ne zadenejo pravega cilja.

Čeprav smo si zastavili jasen cilj, zaščititi kulturne vrednote kraške stavbne dediščine, ne najdemo mehanizma, s katerim bi preprečili

njeno izginjanje in propadanje. Ugotavljamo torej, da je stavbna dediščina podvržena procesu degradacije, vendar pa nas že dejstvo, da občutimo tako stanje kot krizo, opogumlja, saj je zavedanje krize po definiciji začetek samozavedanja določenega problema in začetek njegovega razreševanja.

Reševanje problema pa je, seveda, vse prej kot le plitvo razmišljanje o le fizični pojavnosti historičnih sedimentov v prostoru, pač pa mora postati zelo kompleksno spraševanje o tem, kaj so resnični vzroki za propadanje stavbne dediščine, oziroma kakšna je njena objektivna uporabna in kulturna vrednost. Pri tem ugotavljamo, da je neka urbanistična ali arhitekturna struktura neka ostalina ali lupina, v kateri se je odvijalo življenje, in da je tudi produkt tega življenja ali produkt neke specifične kulture in proizvodnih, socialnih ter ostalih odnosov v tej kulturi. In vemo, da se s spreminjanjem kultur spreminjajo tudi kultura rabe prostora, kultura tehnologij izrabe tega prostora in s tem tudi bivalna kultura, delovna kultura.

Prav na Krasu lahko ugotavljamo te spremembe. In ko vidimo kot predstavniki neke meščanske kulture, kot njeni ljubitelji v teh fizičnih ostalinah njihovo estetsko vrednost ali, na primer, kulturno vrednost v smislu zgodovinskega spomina, potem smo s takšnim svojim stališčem v nasprotju s stališčem aktivnega prebivalstva, ki vidi v tem predvsem produkcijsko vrednost tega prostora. Z zamenjavo produkcije pa se, seveda, spreminja tudi potreba aktivnega prebivalstva in se pojavlja potreba po novih oblikah strukture.

Zato ni naključje, da so tisti, ki ohranjajo te strukture v njihovi avtentičnosti, predvsem ljubitelji, ki - kot pravimo - vidijo samo ta kulturni segment te dediščine, medtem ko so tisti, ki so glavni "krivci" ali povzročitelji te degradacije, tisti aktivni prebivalci, ki so zaradi svojih življenjskih razmer pač prisiljeni to strukturo tudi spreminjati.

Problem je razrešljiv, kot je bilo že rečeno, na mnogo širši ravni - na ravni dejstva, da se družba danes globalizira, da človek ni več tako prostorsko determiniran, kot je bil nekdaj; da identiteta njegovega bivanja v prostoru ne pomeni samo izključno lokacijo njegovega rojstva, ampak da tudi Slovenija postaja vse bolj neko enotno somestje, kakor govorimo na svetovni ravni o neki globalni vasi; in da se tudi znotraj te Slovenije začenja globalizacija dela in bivanja razslojevati. To pa pomeni, da postaja Slovenija eno veliko vrtno mesto, v katerem človek lahko razširja svoj življenjski prostor in ločuje mesto dela in bivanja, ali pa ga, obratno, zopet združuje. Pomeni, da lahko na eni strani postaja meščan tisti, ki vidi v Krasu svoj razširjeni bivalni prostor. Ali pa vidi prebivalec Krasa v širšem slovenskem prostoru tudi priložnost za tiste svoje delovne, produkcijske procese, kakršnih zaradi fizične determiniranosti Krasa in njegovih posebnosti na tej ožji kraški lokaciji ne more opravljati... To je en vidik!

Drugi vidik, ki ga tukaj izpostavljam, pa je vidik nekih strateških nacionalnih ciljev: da to območje krasa postaja po omenjenih kriterijih veliko atraktivno območje za razširitev življenjskega prostora našim sosedom onkraj meje! Vemo namreč, da Kras že postaja nekakšno veliko vrtno zaledje za vse območje Tržaškega zaliva in da njegov vpliv v tej funkciji sega še mnogo dlje, po vsej razvojni osi vse tja do Milana. Zato se moramo v tem smislu tudi spraševati, za koga ta prostor v bistvu ohranjamo - v pogojih nove Evrope, v katero vstopamo - in kako pri tem zavarovati naše nacionalne interese!?

Peter Gabrijelčič, univ.dipl.inž.arh. - redni profesor na Fakulteti za arhitekturo, Zoisova 12, 1000 Ljubljana

Pogledi z vidikov inšpektorata
za kulturno dediščino

NESKLADJE MED UPRAVNIMI POSTOPKI IN VARSTVENIMI ZAHTEVAMI

Franc Vardjan

obravnavati, in ker so tisti, ki prijavljajo, po novi zakonodaji zaščiteni, anonimni. Gre za novo zvrst prijavljanja. Prijave so lahko samo telefonične in ni treba, da so pisne... In prav zaradi tega je sedaj večji odziv prijaviteljev.

Preostalih 30 odstotkov pritožb je proti kršiteljem, torej tisto, kar je vezano na odlok za zaščito nekega kulturnega spomenika, prostora ali česarkoli. Pri tem gre za - v kraškem prostoru - pošastno nesorazmerje med pojmom nadomestna gradnja in pojmom prenova. Staro se opušta in spreminja se ravnoesje, ko izginja tradicionalno kme-

tijstvo. Še večje neskladje pa je med upravnimi postopki in varstvenimi zahtevami. V strokovnem smislu vodijo upravne postopke nemalokrat tudi ljudje, ki so po svoji izobrazbi neprimerni za zahtevnost takih delovnih mest in nenaklonjeni dediščini.

Drugo, kar moram povedati, je razsodba Ustavnega sodišča R Slovenije, ki je glede na zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine v nekem sporu odločilo, da je spomeniškovarstveno soglasje pri spreminjanju odlokov sicer obvezno, ni pa za občino in upravno enoto zavezujoče. Zato mora nova zakonodaja to dilemo razrešiti. Tudi

Vračam se na izhodišče, ki naj pozneje v razpravi in replikah velja kot opozorilo za ljudi v tem prostoru, o katerem se danes pogovarjamo: zakaj se ljudje pritožujejo, kako se pritožujejo in kaj so njihove pritožbe v vsebinskem smislu.

Če na našem inšpektoratu za kulturno dediščino kraški prostor obdelamo statistično, potem je 70 odstotkov pritožb na delo strokovnih služb; neglede na to, ali gre za konzervatorske pogoje ali za urbanistične pogoje! Ker moramo obravnavati s stališča varstva enakovredno zakonska določila, torej braniti državna ali občinska merila, in seveda tudi interese posameznikov, je ta podatek zaskrbljujoč. In prav tu prihaja do velikega neskladja... Ljudje često ne vedo, kakšne so pravice in dolžnosti imetnikov kulturnega spomenika, niti ne vedo, kdaj lahko država intervenira. Naštevam splošno, brez določenih primerov, ker posameznikov, pritožiteljev, kot veste, inšpektorat ne sme javno

RAZPRAVA

Levo: obnovljena Tavčarjeva hiša v Svetem in obnovljena domačija Čavrnjovih v Tomaju s sodelovanjem strokovnjakov (slika na levi strani)

ril, kaj je tisto, kar naj se ohrani. Zato imajo etnologi v strokovnih presojah nemalokrat težko delo. Tu so še "banalne" stvari, na primer: rezervoar za vodo, radijski in televizijski oddajnik, ki je celo dogovorjen po mednarodni konvenciji in v prostoru mora biti! Strokovna služba nasprotuje gradnji, investitorji se pritožujejo. Spori so pretežno tudi o tem, ali naj bo neka stavba z vidno kamnito fasado ali ometana. Tega se ljudje zelo dobro zavedajo in problem pogosto rešijo po svoje.

Omenim naj še nezaupanje imetnikov spomenikov v strokovne službe celo takrat, ko so zagotovljena sredstva države za prenovo. Imetnik ima, na primer, kapelico, in strokovna službami ima denar za njeno obnovo, a se boji hipoteke nanjo. Zato se boji posega, s tem pa nastane lastniško neskladje...

Premalo se zavedamo, da je sedaj zasebna lastnina ustavna nadgradnja in da se moramo zato navaditi na določene pravice in dolžnosti zasebnikov. Veliko bolj moramo z dogovori vplivati na zasebnika, da dovoli intervencije in da sodeluje. Tudi za naš inšpektorat velja določilo, da v hišo, ki je kulturni spomenik, brez dovoljenja njegovega lastnika, ne smem vstopiti. Tudi kot inšpektor ne!

odloki za razglašanje so slabo pripravljene, načelni in presplošni. Zato inšpektorji pri pregonu vsakič ne uspemo - zlasti ne na sodiščih. Značilno je, da vse pritožbe govorijo v prid liberalnejšemu odnosu do kulturne dediščine, do prostora, v mejah še dopustnih posegov.

Če primerjam razmere pri nas z razmerami v Avstriji in Italiji, bi pri nas že zdavnaj morali imeti ponovno valorizacijo prostora s fondom kulturne dediščine in prožnejša merila za varstvo v skladu z evropskimi normami. Mi smo v nekih primerih še tako togi, da je naravnost nerodno, ko se pogovarjamo s stranko, ki dokazuje, da je spomenik uničen, poškodovan in za bivanje neprimeren.

Pojav vikendaštva in vikendašev pomeni v bistvu, če se ozremo na kraški prostor in na sosednji predel Posočja, pomemben prispevek h varovanju arhitekture in prostora v smislu ohranjanja dediščine. Res da tam ni več krav in nekaterih drugih znakov tradicionalne rabe prostora, ampak vsaj arhitektura in druge vsebine, ki jih vikendaš-

tvo prinaša, ostajajo in so vidne, prostoru primerne. Zato je nesmiselno negativno gledati na vikendaštvo!

Osnovni razkorak pri sprejemanju zaščitne zakonodaje je v tem, da država, občina in drugi ne zagotavljajo sredstev za varovanje dediščine v interventnem ali kakršnem koli drugem smislu. Čim se zakonodaja sprejme, mora biti ob njej takoj kapital za interveniranje, sicer imetnik oziroma uporabnik dediščine ne bo varoval tako, kot si želimo in izključno na svoje stroške.

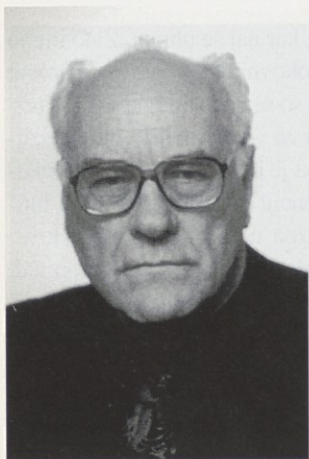
Še nekaj primerov...

Največ problemov je zaradi spremembe namembnosti objektov, na primer: mežnarjeve hiše ob cerkvi v mrtvašnico. Takoj nastopijo vprašanja, kaj je s spahnjenco, kaj je s streho, itn.? Fasada objekta se še ohrani, njegova vsebina pa se spremeni. Redke so dobre rešitve! Drugi problem je sprememba etnoloških spomenikov v gostinskorekreativne objekte; izginejo hlevi, svinjaki in pritikline. V odloku pa piše, kakšna dejavnost je dovoljena, zlasti rekreacijska in gostinska. Vendar ni natančnejših me-

Poudarjena vloga skupnosti prebivalcev v svojem prostoru

DOLŽNOST PREBIVALCEV JE NEGOVATI NASELBINSKI PROSTOR

France Rihtar

Nekaj razpravljalcev in tudi nekaj uvodnih referatov je omenilo poudarjeno vlogo skupnosti prebivalcev, konkretnega življa v prostoru, ki jo ima v oblikovanju svoje lastne krajine, svojega lastnega naselbinskega prostora. Tudi sam izpostavljam takšno njeno izključno pravico, vendar izpostavljam hkrati še njeno dolžnost ter odgovornost, da to lastno krajino, ta lasten naselbinski prostor tudi neguje.

S tem pa ne oporekam vsem razmišljanjem, naporom in prizadevanjem, ki so strokovna in bolj splošno usmerjena in ki se vključujejo v prizadevanja neke globalne, intelektualne skupnosti, ker so dragocena in ustvarjajo kulturno klimo, razpoloženje tudi znotraj prostora, ki vpliva na večanje zavesti prebivalcev-posestnikov dediščine, ki je - kakor kaže - tako dragocena, da je vsa ta okoljna, nacionalna globalna javnost tej misli tako naklonjena!

Glede na avtohtonost oziroma na avtentičnost prostora bi morali, ko govorimo o arhitektumem prostoru, ta izraz zamenjati za naselbinski prostor, predvsem pa za naselbinsko krajinski prostor. Gre namreč za izrazito integralen pojav, ki je nerazdružljivo medsebojno povezan. Pri tem spominjam samo na mnenje znanega italijanskega arhitekta Giancarla De Carla, ki je pri opisovanju mediteranske arhitekture dejal, da je ta pravzaprav taka, kakor da bi krajino gradil človek, in da so naselja taka, kakor da bi jih gradila narava. Hotel je poudariti, kako so v oblikovanju prostora isti razlogi nerazdružljivo prepleteni v neko harmonično skladnost.

Pri tem ne smemo pozabiti, kakor je na začetku tega omizja opozoril dr. Naško Križnar, da je kraška krajina, kraški naselbinski prostor produkt silno revnih, siromašnih razmer. Razmer, v katerih je ljudjem veliko pomenilo že vsako najmanjše mogoče olajšanje v prizadevanjih priti do svojega delčka prostora, ki je omogočal obstoj, in da je tukajšnje naseljevanje temeljilo na zelo kontinuiranem razvoju, ko so bili ljudje v bistvu prisiljeni prevzemati dediščino preteklosti. Sam pa celo menim, da je ta razvoj segal v prazgodovino, v zgodovino, ki je na nek način že začrtavala komunikacije. Kajti komunikacije so vedno tudi osnova za naselitveni prostor. Znotraj teh komunikacij je naselitveni prostor nastajal glede na pogoje, ki so bili na eni strani naravnega izvora in na drugi strani družbenega. Ta družbeni izvor pa pomeni tako ekonomske okoliščine kakor tudi tiste, za katere so se simbolno opredeljevali, ko so iskali vrednosti v svojem početju - vse z enim samim izključnim namenom: ustvariti prostor za preživetje v človeka vrednem okolju.

Danes vidimo, da se naša - kraška - pokrajina deli na dva fenomena. Enega je omenil kolega Janez Koželj; to je ta zunanji prostor, na hitro ali zelo birokratsko načrtovana raztre-

sena gradnja zunaj čvrstih, historičnih naselij. Drugi fenomen pa so tradicionalna naselja, ki se počasi oblikujejo in preoblikujejo ter prilagajajo novim potrebam. Te nove potrebe pa so pogosto neuskladjive z možnostmi, ki jih kraški prostor nudi. Zaradi tega to pomeni tudi preseljevanje v zunanji, v bolj odprt prostor... In tukaj se nekritično ponuja na eni strani netipična arhitektura - imenovana je bila kot neracionalna arhitektura, za kakršno mislim, da jo je po Slovenije pa tudi onkraj slovenskih mej cel kup - in na drugi strani arhitektura, ki je nasilno prikrojavana znotraj historičnih jeder. Ne prvi in ne drugi pojav ne prispevata k vrednosti okolja.

Kjer gre za arhitekturo, ki jo cenimo in jo kategoriziramo ali klasificiramo - od načrtovane, stilno opredeljene in vrednostne arhitekture do arhitekture, ki je anonimna, recimo zgolj povezovalna, arhitektura neke sklenjenosti - gre za vprašanje, kako se lahko opredelujemo do prostora. Predvsem moramo vedeti, kaj so temeljne vrednosti naselbinskega krajinskega prostora... Pravim, da je to sklenjenost prostora njegova hierarhija, zgrajenost in naravnost. To je nerazdružljiva povezanost krajinskega in naselbinskega prostora. To je nerazdružljiva povezanost prostora ulice in hiše. In to je nerazdružljiva povezanost borjača s hišo. Vse to je namreč sklenjeno! Ta prostor raste iz najmanjšega drobca, ki ga imajo in imamo kot zasebni posestniki v izključni lasti in v odločanju - vse do tistega delčka, ki nastane, na primer, kot klop, niša pred portonom in ki se čez vaško cesto združi v kržado... Za vse to se starejše vaške skupnosti oziroma njihovi starejši prebivalci še vedno čutijo odgovorne in jih zvečuje tudi zelo prizadevno rešujejo. In to niso le vprašanja o prometnih površinah! So tudi vprašanja o odvajanju padavinske vode, vprašanja o vodovodu, vprašanja o komunskih šumah. To so tudi vprašanja o kržadi kot prostoru za zbiranje

RAZPRAVA

skupnosti itn.! To so namreč še vedno naselja, v katerih so ljudje medsebojno še vedno povezani, in ki nosijo v sebi lastnosti družbeno-prostorske skupnosti. Žal vedno manj, kajti ta povezanost vedno bolj in bolj izginja. Izginja pa tudi celovita prisotnost naselbinsko krajinskega pojava. Ostali bodo morda le delci zanamcem v spomin!?

Neglede na to, kako se lotevamo raziskovalnega dela v kraškem prostoru, bi omenil še nekaj. Iz tistega, kar običajno zasledujemo - od abstraktnega, ko ugotavljamo določene lastnosti prostora in poskušamo odkriti njegove značilnosti prostora ter jih predstaviti v nekem družbeno razvojnem gospodarskem smislu - se moramo, če hočemo prostor temeljito spoznati, soočiti tudi s tistim, kar zahteva samo življenje in kar zahteva pravica tega življenja, da se oblikuje v nekem razvojnem smislu. To je percepcijski prostor, ki zajema tako razumsko kakor tudi emocionalno vsebino in vrednostno razmerje ljudi do pojavov tega prostora.

Gre torej za to, da je treba prostor naselja ali arhitekture obravnavati kot integralni, nerazdvojni del. Postopek sprejemanja, obravnavanja in priprave aktov mora zato nujno vključiti kot svoj temeljni del tudi skupnost, ki tam živi in ki je konkretno zainteresirana ter konkretno odvisna od pogojev za življenje v prostoru. Seveda pa je tudi nujna ustrezna pravna podlaga, ki mora omogočati nek način "mlejšje" kontrole ali vpogleda v nameravana preureditvena dejanja, ko gre za pripravo malenskih korektur v vnanji podobi hiše pa tudi v podobi prostora ulice. Bolj strogo pa naj bo vmešavanje stroke in uprave v tistie posege, ki zadevajo nacionalni interes in ki je tudi kulturni interes. Mislim na bolj splošna vprašanja o kulturno gospodarski podobi, ki zadevajo širši prostor naselja in krajine ter njeno sklenjeno izročilo!

REPLIKA

ODSOTNOST INTEGRALNEGA VARSTVA

Peter Fister

V navezavi na nekaj zadnjih razprav bi rad predstavil svojo repliko!

Prvo prosojnico nekateri poznate. To je plan varstva kulturne dediščine Slovenije, označen s posameznimi točkami, ki predstavljajo pač večje ali manjše število spomenikov z območji, v katerih naj bo varstvo teh spomenikov kot prednostno. Nikjer pa, žal, ni označenega tistega integralnega varstva, ki bi moralo zajeti tudi kraško regijo, čeprav tu govorimo o prednostnem varovanju Krasa kot celote, skupaj s posameznimi spomeniki in z njihovimi vplivnimi območji.

Druga prosojnica, ki sem jo želel pokazati, je primerjava med tem, kar zahtevajo svetovni in evropski dokumenti - na svetovni ravni in na evropski ravni - in kakšna je praksa pri nas... Ne da bi potrebovali dolgo razpravo, vemo, da mora biti to usklajeno med tremi dejavnostmi: 1. med varstvom krajine, varstvom ekosistemov, bioloških vrst variacij - govorimo o krajini kot celoti; 2. med uveljavljanjem trajne in ekološko uravnotežene proizvodnje hrane - gre za rabo prostora; in 3. med logistično podporo za raziskave, monitoringom, vzgojo - vse vezano na lokalne, regionalne in globalne specifične varstva in trajnostnega razvoja...

Na naši ravni imamo ločene zakone - imamo posebne naloge različnih ministrstev, ki se medresorsko obnašajo neusklajeno do tistega, kar bi morala delati skupaj - in imamo samo načelne ali nenačelne, največkrat verbalne podpore za take cilje... Na evropski ravni je, seveda, drugače. Velja načelo, da je krajina pomembna v njeni celovitosti, ki zajema naravne in ustvarjene danosti v njihovem kulturnem pomenu.

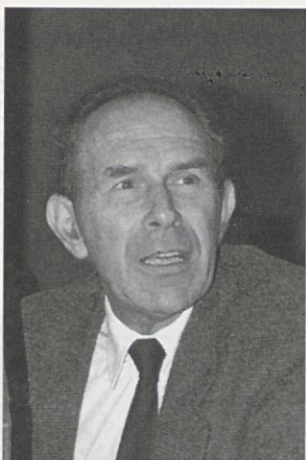
Pri nas se krajina razlaga drugače. Imamo toliko in toliko naravnih krajin, kakor so to opredelili na Fakulteti za biologijo. Imamo 74 arhitekturnih krajin, katerih avtor sem bil sam. In imamo toliko in toliko nekih tretjih "krajin", ki jih tako ali drugače varujemo ali želimo varovati. Potem poznamo še sestavine, ki so pravzaprav analiza tega prostora in ki morajo biti poznane pred vsakim načrtovanjem; to so: kvaliteta bivanja, raznolikost specifične vrednosti, zgodovinski pomeni, kulturne sestavine, gospodarstvo itd... Če povzamem: pri nas se vse te vrednote raziskujejo ločeno, po ločenih kanalih z ločenimi kriteriji in zato, seveda, niso usklajene - niti v prostorskem planiranju niti v spomeniškem varstvu. Taka je pač kritika našega sistema!

Če ponovim: vse presoje so ločene in zato niso neusklajene. Žal se ne snuje niti enotnega dokumentacijskega sistema, ki bi omogočal prekrivanje teh posameznih "layerjev" (ocen po plasteh) v nekem prostoru, ali pa se za potrebe nekega prostorskega plana zelo hitro in mimogrede opravi le na hitro izbrane detajle in naroči nekakšne ekspertize, ki seveda niso povezane v enoten kriterialni sistem.

Odpirajo se nove možnosti

KAJ PONUJA NOVI ZAKON O VARSTVU KULTURNE DEDIŠČINE?

Savin Jogan

Na kratko bom govoril o vprašanju, kakšne možnosti, kakšen okvir in podlago vidim v novem, pripravljajočem se zakonu o varstvu kulturne dediščine za varovanje stavbne in arhitekturne dediščine. Ta zakon je pred sprejetjem in bo po vsej verjetnosti sprejet še ta mesec (mišljen je bil december 1998 - op. uredništva), razen če se pojavijo še tri, štiri interpelacije zoper nesposobne in zlobne ministre, zaradi česar bi se stvar lahko zavlekla.*

Prvo vprašanje je opredelitev spomenikov, ki jih ta zakon zelo podrobno razčlenjuje, saj tu vidim možnost, da opredelimo tudi nekatere bistvene značilnosti stavbne in druge dediščine, o kateri govorimo. Med temi zgodovinskimi in kulturnimi spomeniki so najprej omenjeni spomeniki v ar-

hitekturi in stavbarstvu, umetnostnozgodovinski oziroma umetnostni in arhitekturni spomeniki, med katere šteje zakon tako posamezne stavbe kot skupine stavb, umetnostno pomembne sestavine stavbarstva, arhitekturne in umetniško pomembne detajle ter izdelke umetne obrti, ki se štejejo za posebne dosežke umetnosti, oblikovanja in arhitekture. To pa je že naslonka za mnoge stvari, o katerih se pogovarjamo za tem omizjem.

Med naselbinskimi spomeniki zakon našteva med drugimi tudi vaška naselja ter dele naselij, ki so najznačilnejši in so posebej pomembni dosežki v oblikovanju in urejanju prostora. Med etnološke spomenike šteje območja, stavbe, skupine stavb in oblikovane izdelke, ki izpričujejo načine življenja in dela Slovencev na določenem območju. In, slednjič, zakon opredeljuje tudi kulturno krajino, v kateri vidim možnost, da se povezuje in prepletata tako naravni del dediščine kot kulturni del dediščine, o čemer smo tudi že govorili.

Na taki podlagi in v tako profilirani mreži je, po mojem prepričanju, mogoče videti tudi možnost in podlago za to, da se bistvene sestavine kraškega stavbarstva in dediščine v vseh razsežnostih, o katerih smo danes že slišali, vključijo v učinkovitejšo zaščito.

Drugo vprašanje se nanaša na to, kako naj bi poskušali na tem področju obvarovati dediščino takih posegov, ki so neposredno škodljivi.

Predviden je sicer zapleten, v vsakem primeru pa širok, razčlenjen sistem nekaterih obveznih sestavin v postopku krajinskega planiranja, z zahtevo po pridobitvi vrste dokumentov. Najprej gre za strokovne zasnove. Te vključujejo sestavine, kot so: pregled območja in objektov, naselij in nji-

hovich delov, ki se štejejo za nepremično dediščino, prikaz stanja te dediščine, njena valorizacija, ocena njene ogroženosti in predlogi rešitev. Te strokovne zasnove so obvezna sestavina podlag za državni prostorski plan in za izdelavo podlag za občinske prostorske plane. V postopku sprejemanja občinskega prostorskega plana mora pripravljalec k rešitvam, ki so v zvezi z varstvom in ohranjanjem nepremične dediščine, obvezno priložiti mnenje zavoda za varstvo kulturne dediščine. Brez takega mnenja namreč ni mogoče niti sprejeti, niti potrditi občinskega prostorskega plana.

Posebni pravni akti, kulturnovarstveni pogoji in kulturnovarstvena soglasja s podobnim namenom in vsebino, torej s poudarkom na varovanju dediščine, se oblikujejo v postopkih sprejemanja dovoljenj za gradnjo novih in za rekonstrukcijo obstoječih objektov, za spremembo njihove namebnosti itn. Če projekt oziroma dokumentacija za gradnjo, adaptacijo ali spremembo namebnosti ni v skladu s kulturnovarstvenimi pogoji, pristojni organ sprejme odločitev, s katero se obvezno zavrne izdaja kulturnovarstvenega soglasja. Brez takega soglasja pa ni mogoče pridobiti dovoljenja za gradnjo, odobriti prigrasitev del, itn. Na prvi stopnji naj bi take dokumente izdajal zavod za varstvo kulturne dediščine; v prvih variantah zakona je bilo, kot smo brali v razpravi, več regionalnih zavodov, sedaj pa se ta slika poenotuje. Vsebinska odgovornosti teh zavodov oziroma odgovornosti enotnega zavoda pa se bistveno ne spreminja.

Gospod Franc Vardjan, republiški inšpektor za kulturno dediščino, je v svoji razpravi omenjal, da je bila dosedanja praksa na tem področju dosti neučinkovita. Imeli smo zavode, ki so zelo pridno pisali svoje mnenja, soglasja, negativna mnenja k pose-

* Zakon je bil sprejet 20. januarja 1999, v veljavi pa je od 20. februarja 1999!

RAZPRAVA

gom v prostor glede obnove spomenikov in glede takih rekonstrukcij, ki so vplivale na spomenike. Vendar je Ustavno sodišče RS 6. marca 1997 sklenilo, da so mnenja zavodov v postopku sprejemanja sicer nujna, upravna enota, ki v tem primeru tako odločbo izda, pa jih ni dolžna upoštevati. Po novem zakonu pa gre v vseh naštetih aktih za dokumente, brez katerih gradnja na zaščitenem območju, v naselju, ki je razglašeno za spomenik, ter obnova ali adaptacija zavarovane stavbe ni več mogoča in jo je mogoče preprečiti.

Novi zakon tudi določa, da se zavod za varstvo kulturne dediščine postavlja po zakonu za varovalca in nosilca interesa za varstvo dediščine. Do sedaj se je pogosto dogajalo, da zavod ni bil niti obveščen in da ni mogel uveljavljati te dimenzije varstva dediščine, če se prava stranka v postopku - lastnik ali investitor - za to nista ogrela. Z novim zakonom pa je torej ta stvar vendarle postavljena povsem drugače. In upamo, da bo tudi učinkovita!

Obnovljena domačija Pri Brajdnikovih v Križu, kjer je za portonom in zidom del borjača, namenjen parkirnim površinam - Fotografija: L.Lisjak

REPLIKA

TRI REPLIKE

Savin Jogan

Imam še tri replike, ki so v zvezi s tem, kar sem povedal v svoji razpravi, se pa navezujejo na to, kar je bilo povedano v razpravah!

Najprej replika na repliko!

Prof. dr. Fister je omenil kot sprejete ali kot predlagane štiri opredelitve krajine, ki figurirajo v tem našem prostoru. Dodajam še eno! V predlogu zakona o varstvu kulturne dediščine je opredeljena kulturna krajina kot spomeniško območje, katerega strukturo, razvoj in funkcijo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost v prostoru. In k temu bi dodal še, kar je določeno v zakonu; da se, namreč, vsa vprašanja v zvezi z razglašanjem take kulturne krajine urejajo v polnem soglasju med Ministrstvom za kulturo in Ministrstvom za okolje in prostor, kar vendarle pomeni zamete k neke drugačne kvalitete, saj vemo, da so bile te stvari pogosto na dveh ločenih bregovih...

Druga replika!

Gospa Zofija Klemen-Krek je govorila o tem, da bi bilo zelo koristno, če bi se vlada oziroma država izkazala na tem področju ne le s prepovedmi ampak tudi s stimulativnimi ukrepi, z omogočanjem raznih sredstev, z dostopom do sredstev itn. Povedal bi rad še nekaj, kar je bilo napisano v predlogu zakona o varstvu kulturne dediščine, vendar tega v njem ni več, ker smo to iz njega izločili!

Gre za idejo, da bi s tem zakonom umestili poseben sklad za varstvo kulturne dediščine, ki bi imel dve funkciji. Prvič, da bi se v ta sklad stekala sredstva, ki bi jih dobivali iz uporabe, od najema, na primer, gradov in drugih objektov, ki se uporabljajo za gostinske in druge storitve, pa od donacij, sponzorstva itn... In drugič, da bi se ta sredstva namenjala za dolgoročno sistematično obnovo in valorizacijo kulturnih spomenikov. Skratka, da bi se v nekem zaokroženem komplementarnem krogu ta sredstva obračala, ne pa, da bi se izgubljala v nekakšnem abstraktnem in vedno žejnem proračunu... Ideja je bila lepa, podprta, a je bila črtana zato, ker se je ugotovilo, da je v pripravi novi zakon o skladih, v katerem bo, seveda, ustrezno valorizirana na ustrezen način tudi kultura.

Tretja kratka replika pa se nanaša na tisto, kar omenja gospa Tinca Vidmar v svojem uvodnem referatu "Zaščita Krasa kot teritorija". Govori o predkupni pravici Sklada kmetijskih zemljišč in se pri prodaji stavbnih zemljišč zavzema za predkupno pravico občine in države.

To je bilo v zakonu zapisano že do sedaj, v novem zakonu pa je še bolj razčlenjeno, še jasnejše in je na doživljenjski način opredeljeno takole: Če spomenikov državnega pomena ne more kupiti država, je lahko drugi upravičenec, ki lahko intervenira, lokalna skupnost... Tako je in bo sistem v tej obliki dovolj razčlenjen! Težava je le v tem, da niti država niti občine za ta namen, ki je bistven za reševanje dediščine, nimajo predvidenega nobenega denarja. In ker vemo, kako finančniki zahtevajo, da se v letnem predračunu točno predvidi, kaj, kdaj in kako se bo nekega dne v proračunskem letu nek namensko določen denar porabil za nek dogovorjeni namen, na tržišču pa je drugače in se ne ve, kdaj je oziroma bo treba intervenirati in neko nepremičnino kupiti, za intervencije države oziroma občine ni stvarnih možnosti... Skratka, na to težavo je treba tudi tukaj opozoriti!

Pregled aktualnih dogajanj
v povezavi z izginjanjem stavbne dediščine Krasa
in kaj bi bilo na različnih ravneh potrebno storiti

PRENOVA STAVBNE DEDIŠČINE V RAZVOJU KRASA SI MORA IZBORITI PRILOŽNOST

Ljubo Lah

Bom verjetno drugi za županom, ki se imam tukaj kot govorec za Kraševca. In zdi se mi prav, da smo prišli tudi Kraševci sami do besede!

Kljub temu, da sem o Krasu in kraški arhitekturi napisal in objavil že več razprav in raziskav, se mi zdi sedaj nesmiselno vračati se k tem razpravam in ugotavljati, kaj so značilnosti kraške arhitekture, kaj ji daje njeno avtentičnost, identiteto, vrednost, itn.

Menim, da je ta dan vredno posvetiti predvsem pragmatičnim ciljem. Po mojem mnenju je treba preveriti iz različnih zornih kotov, kje so stvari neustrezno urejene in kje so vzroki za vidno propadanje ter uničevanje kraške arhitekture, saj po trikratnih strokovnih srečanjih - zgodila so se v sedemdesetih letih, leta 1984 in leta 1985 - na današnjem še vedno ugotavljamo iste stvari in ponovno bijemo plat zvonâ.

Hvale vredno je že to, da je uredništvo revije Kras zbralo za isto mizo ljudi, ki se na zelo različne načine vpletamo v dogajanja na Krasu in v usodo izginjajoče kraške arhitekture. Tudi iz tega razloga imam za nadaljevanje pripravljen kritičen pretres dogajanj, povezanih z usodo arhitekture. Pretres dogajanj, kakor jih vidim sam in kakor jih vidi tudi stroka ali, bolje rečeno, del stroke. In kakor jih vidim iz svoje čisto poklicne vloge ter kot Kraševce hkrati!

Zagotovo je nemogoče dati povsem celovito oceno v kratkem času, ki nam je tukaj na voljo, zdi pa se mi vseeno nujno narediti kratko inventuro dogajanj. Razdelil sem jo na štiri različne ravni, in sicer na raven posameznika, na raven dogajanj v občini oziroma lokalni skupnosti, na raven stroke in na raven države.

Svoje misli bom skrčil na kar se da racionalen obseg, kajti imam sicer pripravljen za to omizje precej dolg prispevek. Izpustil bom vse tisto, kar je bilo do sedaj že povedano. In pri tem si bom pomagal s tehniko ter svoje ključne misli projiciral z grafoskopom na pričujoče projekcijsko platno!

**Odnos Kraševcev
do svoje arhitekture
je bil nikakršen,
a se hitro spreminja...**

Ta pregled bi rad začel kar pri posamezniku, pri povprečnem Kraševcu... Kako Kraševci razumejo ali razumemo svojo arhitekturo, kakšen odnos imamo do nje? Tak, zelo pogost in mogoče pretirano poenostavljen, ampak kar prevladujoč odgovor bi bil - nikakršen! Žal je to dejstvo! Dejstvo je namreč, da v preteklosti nismo bili niti naučeni niti privzgojeni spoznavati in ohranjati

Stavbna dediščina v Kazljah, ki nezadržno izginja...

tisto, kar imamo. Ključno pa se mi dandanes zdi to, da se ta odnos zelo hitro spreminja. In sem vesel, da se take spremembe dogajajo! Ni več, namreč, razprodaj okenskih ert, ni več razprodaj kamnitih stopnic in drugih klesanih izdelkov. Stvari ne izginjajo več izpod podstrešij v privatne zbirke, stare hiše pridobivajo vrednost... To je vzpodbudno!

Vse bolj sem prepričan, da se oblasti tako na lokalni ravni kakor tudi država in stroka ne zavedajo zelo preprostega fenomena tako imenovane "logične ovojnice" pri posamezniku. Znano je, da se posameznik v danih okoliščinah vede tako, da si vselej poišče oziroma se odloča za zanj, vsaj na videz, najbolj ugodno rešitev. To omenjeno "logično ovojnico" tvori sistem razmer in okoliščin, v katerih posameznik živi. Te razmere pa ustvarjajo zakoni, odloki, predpisi, pravilniki, norme pa tudi različne davščine, takse, prispevki, subvencije, podpore, ki nas obkrožajo in vplivajo na naše osebne odločitve. In tega se je treba zavedati! Tu se odpirajo ali zapirajo vrata ustreznim sistemskim rešitvam!

Ne bi hotel zagovarjati Kraševcev, ker so uničevali lastno arhitekturo. Se je pa vselej treba tudi vprašati, kaj smo sploh stori, da bi zadostili njihovim elementarnim

potrebam, ko si povsem upravičeno želijo urejati in urediti bivanje in življenje?

Znano je - in to spozna tudi tisti, ki se samo sprehaja po Krasu - da Kraševceve reče: "Naredil bom tisto, kar se mi splača!" Vendar tega ne smemo razumeti zgolj kot presojo z nekakšnega ekonomskega, komercialnega vidika! Dejansko pomeni to zelo celovito presojo nečesa - seveda iz njegovega zornega kota; z njegovim videnjem in razumevanjem stvari. Se pravi, iz njegove "logične ovojnice". In to je treba upoštevati, pa tudi spoštovati!

Seveda se tak odnos pojavlja tudi na drugih področjih Kraševčevega dela, ne samo v njegovem odnosu do arhitekturne dediščine. Zato je zelo pomembno, da vsi skupaj naredimo čim več za to, da se obzorja človekovega vedenja, razumevanja, vrednotenja čim bolj razširjajo in da mu organizirano poskušamo izboljševati življenjske pogoje - tudi v odnosu do kulturne dediščine! In to že od osnovne šole naprej uveljavljati, kajti brez osveščenosti, na primer, v odnosu do vrednosti arhitekturne dediščine, kakršna se pojavlja šele v zadnjih dvajsetih letih, ni upanja na viden napredek in na spremembe. Moja generacija, recimo, v osnovni šoli ni slišala o kraški arhitekturi skorajda ničesar. Bore malo!

Lokalne skupnosti brez razvojnih strategij in ustreznih prostorskih dokumentov

Drugi del inventure dogajanj je treba opraviti na **ravni lokalnih oblasti**. V mislih imam raven lokalnih skupnosti, kamor sodijo poleg občin tudi krajevne in vaške skupnosti. Menim, da je s tem povsem določeno, katere ravni se dotikamo!

Prva ugotovitev je, da je treba izoblikovati zelo jasno lokalno razvojno strategijo, kajti ocenjujem, da smo ta čas prepuščeni nekakšnemu spontanemu razvoju. Vedeti je treba, kakšen razvoj hočemo, kaj je dobro, česa si želimo, in hkrati, kaj je slabo, česa si ne želimo in kaj je zato treba spodbujati. Teh elementarnih pogledov nimamo razjasnjenih.

Trdim tudi, da imamo zelo zastarele in povsem neustrezne prostorske dokumente. Zlasti za Kras sem o tem popolnoma prepričan! Prostorski urditveni plani - PUPi so nedorečeni, nejasni, deklarativni - skratka neživljenjski. To kritiko pač moramo kot stroka prevzeti nase. Zato nas čaka ogromno dela, da bomo ustvarili take dokumente, ki jih bomo znali in uspeli tudi uresničiti.

Na lokalni ravni bo treba sprejeti tudi splet odločitev, kaj bomo na Krasu dejansko ščitili, varovali, ohranjali in vzdrževali in do česa bomo pozorni in imeli poseben odnos. Režim urejanja vaških jeder bo, recimo, moral biti drugačen od režima in pogojev za nove gradnje zunaj takih jeder... Tu imamo na voljo zelo uporabno osnovo! Če povlečemo iz predalov stare, franciskejske katastre iz začetka 19. stoletja, natančno vidimo, do kod so segala ta vaška jedra in kje se nahajala ta avtentična arhitektura. Pojem "dvokrajev", ki ga pri nas upravlja profesor Janez Koželj, je na Krasu zelo pogost in izrazit prav zaradi tega, ker imamo na eni strani zaključena strnjena vaška jedra in na drugi strani pahljačasto razraščajočo razpršeno gradnjo, ki se nekako lepi na ta jedra.

Zelo pomembno je tudi, da se začnemo pogovarjati in da si razjasnimo pojav tako imenovanih sekundarnih bivališč oziroma vikendov na Krasu! V osnovi sam pojav

RAZPRAVA

Domačija, ki še zmore čakanja
na ustrezno prenovo.

ne more biti nujno sporen in zgolj negativen, saj menim, da se da uskladiti navidezno različne interese. Mislim, da se nenaklonjenost Kraševcev vikendašem ponekod zmanjšuje. V sodobnem svetu je povsem normalno in sprejemljivo, na primer, da imajo Parižani sekundarna bivališča v vsej svoji bližnji in daljni okolici, da jih imata tudi Trst in Furlanija, Ljubljana... in zdi se mi, da ta pojav na Krasu ne sme dobiti negativnega predznaka! Zelo pomembno pa je, kaj se s temi sekundarnimi bivališči dogaja, na kakšen način in kje se gradijo ali obnavljajo in na kakšen način se njihovi prebivalci vključujejo v življenje naselij oziroma vaških skupnosti... O njih imam zelo pozitivno mnenje, saj ima marsikateri prišlek na Kras mnogo bolj senzibilen odnos do okolice, stavbne in kulturne dediščine kot pa marsikateri domačin!

Neizbežno je tudi dejstvo, da bo prišlo na Krasu do lastniškega prestrukturiranja. Če hočemo ohraniti krajino, je zagotovo ne bo mogoče ohraniti v sedanjih lastniški

Tisto, kar vsekakor lahko zagotovijo in praktično izpeljejo občine na svoji lokalni ravni, pa je, da lahko organizirajo svetovanje za občane – kar, na primer, ponuja Gradbeni center ZRMK, ki v sodelovanju z raznimi strokovnjaki lahko hitro zagotovi storitve, ki zagotavljajo, da investitorji Kraševci ne bi ostajali golih rok in prepuščeni komercialnim vidikom, kar se tiče njihove arhitekturne zapuščine. Zato mislim, da je treba dati vso podporo pilotskim projektom, s katerimi se tudi preizkuša, ali so tiste metode, ki jih želimo uvrstiti, dobre ali slabe, ter jih po potrebi korigirati.

strukturi. Še posebej ne zato, ker ima ena in ista parcela po dva, tri, štiri lastnike ali celo deset lastnikov in ko je lastnik neke parcele lahko tudi v deležu ene petstotine, tisočine itd. To so realne ovire za doseganje ustreznega razvoja. Potrebno bo sprejeti ukrepe, ki bodo spodbujali aktiven odnos do lastnine, naj gre za zapuščene hiše ali za prvovrstne njivske površine!

Skratka, na lokalni ravni bo treba razvijati usmerjevalne mehanizme, torej poleg normativnih, kot so zakoni, odloki in pravilniki, tudi stimulacijske ali spodbujevalne in destimulacijske ali zaviralne ukrepe, o čemer je govoril že dr. Savin Jogan. Brez kombinacije enih in drugih ukrepov je nemogoče doseči zaželeno cilje. Na to obliko usmerjanja razvoja javno opozarjam že vrsto let!

Postavljanje in uvajanje takih mehanizmov je zelo odgovorna naloga lokalnih oblasti in zdi se mi, da jih občine same niso sposobne razviti in uveljaviti z obstoječim kadrom. Da bi to dosegle s strokovnim kadrom, ki posluje po komercialnih kriterijih, se mi zdi nedosegljiv cilj. Kajti teh stvari se ne da razrešiti z ustanovitvijo neke družbe – delniške ali z omejeno odgovornostjo, ker te delujejo po lastnih interesih in po lastnih kriterijih, saj je majhna verjetnost, da bi pripravljale vse potrebne dokumente izključno v korist in dobro javnih interesov in na škodo lastnih. Mislim, da je tu naloga države, ob ustrezni reorganizaciji svojih služb, zagotoviti take regijske oziroma pokrajinske službe, ki bodo sposobne celovito in nedvi-

sno "servisirati" urejanje prostora. Sem namreč zelo skeptičen, da bi se to moglo zgoditi z organizacijami, ki poslujejo na komercialnih osnovah! Reorganizacija služb na področju urejanja prostora je namreč nujna. Občinske službe so razpadle, zato nujno potrebujemo nekakšne regionalne, interdisciplinarne službe. Kot stroka smo svoje predloge ministrstvu ponudili že leta 1995, pravega odgovora in utemeljitev, zakaj predlogi niso upravičeni, pa nismo dobili. Zato je očitno, da se vrtimo v nekakšnem začaranem krogu.

Tisto, kar vsekakor lahko zagotovijo in praktično izpeljejo občine na svoji lokalni ravni, pa je, da lahko organizirajo svetovanje za občane – kar, na primer, ponuja Gradbeni center ZRMK, ki v sodelovanju z raznimi strokovnjaki lahko hitro zagotovi storitve, ki zagotavljajo, da investitorji Kraševci ne bi ostajali golih rok in prepuščeni komercialnim vidikom, kar se tiče njihove arhitekturne zapuščine. Zato mislim, da je treba dati vso podporo pilotskim projektom, s katerimi se tudi preizkuša, ali so tiste metode, ki jih želimo uvrstiti, dobre ali slabe, ter jih po potrebi korigirati.

Da bo hiša prava, "všečna", mora imeti svojega arhitekta

Naslednji del inventure je treba opraviti **na strokovni ravni**. Menim, da je

ustvarjena zmeda, kaj pojmovati kot kraško arhitekturo v smislu naslova današnje okroglice mize in v tu že večkrat poudarjenem smislu avtentične, pristne, izvirne kraške arhitekture. Torej nekaj, kar se ujema z originalom, kakor ta slovenska beseda to pač opredeljuje. Ne sme namreč priti do zlorabe pojma kraška arhitektura! To se mi zdi bistveno!

Sam pravim, da kraška arhitektura ni vsaka hiša, ki stoji na Krasu, niti ni to vsaka arhitektura avtorjev, čeprav jo je zgradila pod imenom skupine "Kras"! To še niso zagotovila, da je nekaj dejansko kraška arhitektura!

Drugo, kar se mi v stroki zdi zelo pomembno, je to, da pridemo k profesionalizaciji dela! S tem mislim, da tako, kot je imela hiša nekdaj svoje mojstre, ki so jo gradili, se pravi zidarje, kamnoseke, tesarje, itn., mora hiša imeti danes svojega arhitekta, ki skrbi, da je končni izdelek usklajen - pravi. V času avstroogrškega cesarja Franca Jožefa so v zakonodajo napisali tudi, da mora biti izdelek všečen in "hišno lice ne sme biti neokusno in povleči se ima tako, da očesu ne škoduje". Arhitekti morajo postati odgovorni za izvajanje svojih projektov - tudi manj obsežnih in elitnih. Menim, da je strokovnjakov dovolj, ukvarjamo pa se pretirano z dokumentacijo in bijemo prave papirnate bitke. Rezultati so po mojem mnenju v povprečju slabi, nezadovoljivi in končno se tudi strokovnjaka pojmuje kot odvečni stro-

Zidarski mojster Boris Živec iz Velikega Dola

šek, čeprav se natančno ve, kolikšna naj bi bila vrednost priprave dokumentacije - kakor sem si upal zapisati - med 2 odstotkoma in 4 odstotki vrednosti celotne investicije. Tudi na lastni koži sem že večkrat doživel, da te je nekdo pripravljen poslušati in te tudi plačati do tako imenovane faze idejne zasnove, ko mu razrešiš njegov problem; potem, ko je zadevo treba spremljati, za to ni več volje niti zakonskih obvez ne drugih sredstev, ki bi sodelovanje vsaj spodbujala, če že ne zahtevale, terjale... To se mi zdi, da

je ena izmed temeljnih napak, zaradi katerih ne prihaja do zaželenih in dobrih rešitev pri "vsakdanji" arhitekturi!

In končno, mislim, da je treba dati na strokovni ravni tudi podporo vsem izvajalcem, ki so se kakor koli pokazali za dobre na Krasu. Mislim, da jih imamo nekaj. Eden med njimi je tudi tukaj med nami, za tem omizjem - gospod Boris Živec, s katerim smo se o tem pogovarjali. Dejansko se mi zdi, da je treba začeti z zelo selektivnim obnašanjem do vseh izvajalcev, ki se pojavljajo v tem prostoru. Pomeni, da bo sčasoma treba preprosto ocenjevati njihovo delo in ugotavljati, kdo je za kaj resnično usposobljen. Prav gotovo nismo vsi za vse usposobljeni in gotovo to velja tudi za izvajalce. To razlikovanje je nujno. In pri raznih praktičnih problemih, s katerimi se ubadajo nekateri izvajalci, ko - recimo - želijo prekriti skralasto streho, pa si ne morejo za to pridobiti niti materiala, da bi mogli opraviti svoje delo, je dolžnost širše skupnosti, da bodisi omogoči odprtje kakšnega opuščenega kamnoloma za skrle in njihov odkop ali pa da ustrezno subvencionira stroške.

Razvita Evropa ne pozna samograditeljstva, kakršno je dovoljeno pri nas!

Zadnji in najbolj obsežen ter najbolj zahteven del inventure pa bi se moral zgoditi **na ravni države**. Trdim, da je država raven tista, na kateri je mogoče najbolj hitro in učinkovito usmerjati razvoj. Država ima sicer največkrat posreden, vendar izjemno močan vpliv na dogajanje.

Menim, da ni mogoče soglašati le z deklarativnimi opredelitvami na državni ravni. Veliko stvari je lepo zapisanih; tako, preprosto povedano in kot je dr. Živa Deu tudi sama priznala, da so videti kot neke vrste pobožne želje, ki pa se v praksi ne uresničujejo in se ne morejo uresničevati.

Zakaj ima država zelo pomemben vpliv in moč? Vsaj tri pristojnosti oziroma tri ključna področja obstajajo, ki si jih država jemlje v svojo posest.

Prvič: Država ima pristojnost nad pripravo zakonodaje in nad državnimi planskimi dokumenti. Toda med temi dokumenti najdemo tudi take opredelitve, kakršnih zahodna Evropa ne pozna. Tako imamo mi,

Uspeh je lahko že sanacija na pol podrtega dvoriščnega zidu - na kržadi v Pliskovici.

Bo Štanjel kdaj ponovno zaživel kot prebujeni princ s Krasa?
Bo postal živo mesto muzej in promocijsko središče vsega Krasa?

na primer, uzakonjeno tako imenovano samograditeljstvo. Zakon o graditvi objektov dovoljuje vsakomur, da lahko v lastni režiji zgradi objekt ali ga obnavlja v obsegu do 250 kvadratnih metrov površine. Prav to pa je eden izmed poglavitnih izvirnih grehov nad stavbno dediščino na Krasu. Razvita Evropa namreč samograditeljstva ne pozna v taki obliki, kakršnega smo razvili pri nas. Tisto, kar zakon terja kot nekakšno strokovno nadzorstvo, je absolutno premalo in je nesmiselno v razmerah, kakršne vladajo pri nas.

Vloga države pri pripravi zakona o naravnih in kulturni dediščini, novega zakona o urejanju prostora itn., je izjemno velika. Nujno bo treba spremeniti poglede na vrednotenje uspešnosti posameznih zakonov! Dokler preverjanje ne bo postalo z vidika vsakdanjih situacij tudi merilo, ali je nek zakon dober, do takrat bomo producirali zelo slabe zakone. Zelo pomembno pa je tudi, po kakšni poti zakoni nastajajo... Zakon ne more biti sestavljanka, ki jo pripravi skupina

petih strokovnjakov in jo kot neke vrste oktroirano ustavo vsili vsem državljanom in stroki. Tu moramo postati mnogo bolj zreli in se zavedati, da je priprava takega zakona zelo pomembna, kot je, na primer, zakon o graditvi objektov ali urejanju prostora, ki takorekoč doleti vsakega krajana. Zagotoviti je potrebno ustrezno proceduro v strokovni in preostali javnosti. Nastajati mora postopoma ter z nekim razumnim sodelovanjem vseh vpletenih akterjev.

Drugič, pomembno je tudi, da ima država pristojnot nad organizacijo služb za urejanje prostora. Rekel sem že, da so te službe neustrezne, bi pa to podkrepil še s splošno znanim in z izjemno visoko izraženim soglasjem v stroki - nekdanje občinske strokovne službe so z drobljenjem občin takorekoč obglavljene! Sedaj so nesposobne celovito obvladovati lasten prostor s potrebnimi prostorskimi dokumenti in v celoti voditi razvojne programe. Izjeme so morda mestne občine in nekatera bivša središča nekdanjih občin.

Tretjič, država si lasti tudi pregled nad izvajanjem in uspešnostjo državno financiranih projektov. Žal imamo tukaj vsi ti, za katere se projekti pravzaprav izvajajo, zgolj posreden vpliv nad pregledom, kaj je dobro izvedeno in kaj ni. Tu je zato treba postaviti stvari na glavo in kljub temu, da država omogoča financiranje državnih objektov, bo treba del poresojanja o njihovi uspešnosti prestaviti na nižje ravni.

Sklepna misel

Ta svoj kratek pregled oziroma kratko inventuro dogajanj bi raje končal s pozitivnimi dosežki na državni ravni! Rad bi izrekel zahvalo tistim, ki so pomagali, da so določene stvari na Krasu pač nastale.

Dobili smo nekaj zelo pomembnih publikacij. Med njimi je posebnega pomena reprezentančna monografija o Krasu, zaen-

krat le v angleškem jeziku, a nastaja tudi slovenski prevod. Ni pa edina! Spomnimo se še Pozzettove knjige o arhitektu Fabianiju, pa knjig gospoda Pertota o kamniti dediščini, itn.! Kraševci imamo revijo "Kras", vendar zagnanega, prosvetljevalnega dela uredništva revije in njihovih sodelavcev ne znamo še dodobra uporabiti, izkoristiti in uveljaviti. Zagotovo je pomemben dosežek v prostoru ustanovitev regijskega parka Škocjanske jame. Veliko manj znana je ustanovitev medresorskega odbora za Kras in njegovega operativnega organa, to je projektne sveta za Kras. To je posebno medministrsko telo, ki naj bi skrbelo za neke vrste usklajenost vseh državno financiranih projektov, ki so usmerjeni na področje Krasa. Želja je, naj bi projektni svet deloval čim bolj operativno in čim bolj zavzeto. In mislim, da so tu še rezerve v uspešnosti njegovega delovanja... Zelo naklonjeno oceno so dobili tudi uresničeni programi Phare iz sklada za male projekte. Če se spomnite, je bila v novembru (1998 - op.ur.) javna predstavitev osemnajstih uresničenih projektov, in mislim, da so ti projekti velika spodbuda, da bo še več uspešnega sodelovanja na tem prostoru in da se prek majhnih, drobnih izkušenj lahko dosega tudi mnogo bolj zahtevne in obsežnejše cilje... In, ne nazadnje, se mi zdi, da so pozitivno usmerjena tudi vsa prizadevanja, ki so sedaj vezana na Štanjel.

In, ko končujem, mogoče samo še to, kar je cilj te okroglice oziroma današnjega srečanja in kar naj bi temu sledilo! Bistveno se mi zdi, da iz vsega povedanega poskušamo ugotoviti - temu pravim - največji skupni imenovalac med udeleženci in ga po pripravi ožjega kroga udeležencev izoblikovati v priporočilo ali v apel, poslanico - kakorkoli

bomo že to imenovali - ter ga poslati vsem odgovornim ter vpletenim v dogajanje na Krasu - od ustreznih ministrstev in stroke do lokalnih oblasti. Bilo bi nesmiselno, če bi po srečanju ostali le magnetofonski trakovi brez ustreznega odziva. Ne smemo pa si, po drugi strani, postavljati pretirano velikih in nedosegljivih ciljev! Pot do njih je v malih korakih!

Mag. Ljubo Lah, dipl.inž.arh. -
asistent na Fakulteti za arhitekturo,
Zoisova 12, 1000 Ljubljana

Pot malih korakov
h končnemu cilju.
Prenova domačije na Krasu,
ki je bila že na pol poti
v izginotje.

Avtor vseh fotografij: L. Lah

Z DAVČNIMNI OLAJŠAVAMI OHRANJATI ARHITEKTURNO DEDIŠČINO

Dušan Rebolj

Kar je mag. Ljubo Lah predlagal na koncu svoje razprave kot svoje pričakovanje od tega omizje, je bilo tudi izhodišče izdajateljem revije Kras pri odločitvi o pripravi in izvedbi te okrogle mize. Takšen pogovor je tudi pot do izvirnih informacij in v njih izraženih pogledov, stališč o kraški avtentični arhitekturi in o razlogih, zaradi katerih ta izgineva. In je tudi način ter možnost, da se različni vidiki medsebojno soočijo in v medsebojnem kritičnem pristopu bogatijo.

Zato je razumljivo, da bomo vse povedano za tem omizjem predstavili v reviji Kras. Podobno, kot smo to storili po okroglih, ki smo jih doslej organizirali o vplivu ženske na varovanje kraške kulturne in naravne dediščine, o varovanju kraške podtalnice pred onesnaževanjem z gospodinjstvi in komunalnimi odpadki, o vinskih cestah, o možnostih, da se razumno zaustavi zaraščanje Krasa, itn.

Tudi izdajateljem revije Kras je že od začetka njenega izhajanja poseben izziv in naloga hkrati, da bi spodbudili organizacijo svetovanja in materialne pomoč tistim, ki bi radi prenovili ali obnovili svoje objekte in jim povrnili kraško avtentičnost. Na nek način to spodbujamo tudi s tem, da o hišah in domačijah na Krasu, ki so naprodaj, obveščamo tiste kupce, za katere se ve, da bodo sami ob pomoči strokovnjakov to storili tako, kakor si Kras zasluži.

V načrtu imamo skupaj s Fakulteto za arhitekturo ob finančni pomoči sredstev Sveta Evrope in Evropske unije in domačih sponzorjev organizirati na Krasu work shop ali delavnico za prenovitelje stavbne dediščine. Po ustreznem prijavnem postopku naj bi zainteresentom za prenovu objektov svetovali strokovnjaki in študentje arhitekture do predlogov idejnih rešitev. Izoblikovane predloge rešitev naj bi po delavnici predstavili na ustrezni razstavi ter v reviji Kras.

In da bi lahko mogli lastniki svoje stavbno dediščino prenavljati ceneje, bomo s ključnimi ugotovitvami in predlogi tega omizja v obliki apela predlagali vladi in Državnemu zboru v razmislek ustrezne odločitve. Njihov končni rezultat naj bi bila uveljavitev take zakonodaje, ki bi lastnike razpadajoče in prenovne potrebne stavbne dediščine - tudi na Krasu - z davčnimi olajšavami spodbujala to dediščino obnavljati in revitalizirati. Če so to zamisel uspeli izpeljati in uresničiti drugod v Evropi, jo moramo poskusiti uresničiti tudi pri nas!

Vzroki za izginjanje
Kraške dediščine

Darko Likar

Privlačnost Krasa je že dolgo znana. Že Valvazor opisuje zanimivosti kraških pojavov. Obiskovanje Krasa je že tradicija. Tudi njegova degradacija in strokovni poskusi za ohranjanja njegove privlačnosti niso novost. Vsa pozitivna usmeritev in veliko zanimanje za ta prostor pa nista dovolj, da bi zaustavili postopno izginjanje kraške dediščine.

Privlačnost Krasa izhaja iz njegove celote. Množica posegov, tako malih kot večjih, pa to privlačnost razjeda, čeprav izhajajo iz človekove najbolj plemenite želje po izboljšanju kakovosti svojega življenja. Kje je vzrok za dejanja, ki sicer rešujejo posameznikove kratkoročne probleme, a hkrati zmanjšujejo njegove razvojne prednosti? Je vzrok morda v pomanjkanju denarja ali v pomanjkanju gospodarskih možnosti?

Ta hipotetični vzrok lahko takoj ovržemo, saj vidimo na Krasu dovolj primerov, kjer sta prav dobra gospodarska osnova in dobra investicijska sposobnost tisti, ki najbolj prispevata k zmanjševanju privlačnosti celote. Glavni vzrok je, da se človekove vsakodnevne aktivnosti za izboljšanje življenja miselno ločujejo od obstoječih vrednosti (motivi privlačnosti).

Tako misel lažje preverimo, če izločimo lastna mnenja o svojem delovanju in preverimo, kaj mislijo o nas drugi.

OHRANITI PRIVLAČNOST KRASA IN ODPRAVITI VZROKE, KI KRAS RAZJEDAJO

Krajina - Škocjan: Želji po ohranitvi privlačnosti Krasa (varstvo) in izboljšane kakovosti življenja (razvoj) sta dve plati iste medalje: varstvo ne more biti uspešno brez trajnega razvoja, razvoj pa ne mora biti trajen brez varstva.

Zato sem pripravil nekakšno zrcalo nam vsem; izkaznico o tem, kako nas v svetu vidijo drugi. S preprostimi formulacijami so nas ocenili evropski strokovnjaki. V poročilu izvedencev Sveta Evrope o Škofji Loki (1994 in 1996) so pozitivno - dobromerno - naravnani nasveti, kako iz obstoječega stanja doseči razvoj.

Degradacija Krasa tudi zaradi nesodelovanja med investitorji in stroko

Is študije najbolj izstopa, da so eksperti med kratkim obiskom pri nas opa-

zili splošno medsebojno nezaupanje in posledice, ki iz tega izhajajo. Zato so posebej poudarili, da je demokracija razvijanje dialoga v skupnosti. Namesto vizij, načrtov izboljšav in ugotavljanja kakovosti z merljivostjo rezultatov ter namesto postopnega samoizboljševanja velja pri nas, na prostorskem nivoju, vsesplošno nezaupanje. Prebivalci ne zaupajo strokovnjakom in upravi. Strokovnjaki pa nemočno opazujejo, kako se njihovo delo ne upošteva in označuje le kot nepomemben papir. Čeprav vsi skupaj razmišljamo v isto smer, nastajajo zaradi vsestranskega nezaupanja številni problemi. Tudi degradacija Krasa izhaja predvsem iz pomanjkanja vsesplošnega odprtega javnega dialoga!

Zaradi tega nezaupanja se je v preteklosti dogajalo, da so tisti, ki so bolje znali vrednotiti starine in našo dediščino, pobrali vse predmete, ki so bili vrednejši, in jih odtujili ali pa celo prodali ali odnesli v tujino. Danes se tega že zavedamo in tako so na boljšem trgu, na primer, zelo iskani etnološki predmeti. Tudi s Krasa! V naslednji stopnji so ljudje pobirali ali zelo poceni kupovali kamnoseške detajle s Krasa. Pozneje so iznajdljivi tuji trgovci, z zamenjavo staro za novo, izvabljali od ljudi staro kvaliteto pohištvo in jim dajali zanj sodoben surogat. A degradacija se tu ni ustavila; sedaj prehaja ta stopnja že na nepremičnine, na objekte in na prostor kot celoto. Zato je najpomembnejše, da se lastnik - če gremo v lastniški sistem - zaveda vrednosti svojega lastništva oziroma svoje nepremičnine. Za njeno realno oceno pa si mora večina prebivalcev pomagati s strokovnjakom. Taka je praksa tudi v tujini!

Naši strokovnjaki za ocenjevanje vrednosti nepremičnin so cenejši kot v tujini, saj stanejo od 2 do 7 odstotkov investicijske vrednosti objekta, medtem ko so v tujini ti deleži mnogo večji (več kot 10 odstotkov). Čeprav je tako razmerje za naročnike nedvomno ugodno, pa se poskuša prihraniti prav pri projektih. Torej tam, kjer se odloča o kakovosti, vrednosti in učinkovitosti.

Pri nas se lastniki nepremičnin še ne zavedajo, kakšna je stvarna vrednost njihovih objektov in drugih nepremičnin. Zato tudi ne vedo, če jih tisti, ki se te vrednosti zavedajo, opeharijo ali pa jim povzročijo škodo. Preveč ljudi pri nas, namreč, razmišlja le o novem, češ da je le-to boljše in vrednejše. Ne izhajajo iz dejanske ocene stanja, (dejan-

skih možnosti), temveč iz želja po lepši prihodnosti, a brez preverjanja dejanske vrednosti takega ravnanja in ugotavljanja učinkovitosti ter dejanske stopnje napredka.

Evropski eksperti menijo o enosmerni usmeritvi v "novo": "Večina zgodovinskih mest je danes na novih razpotjih svoje zgodovinskega razvoja. Tehnologija, industrializacija in mobilnost ustvarjajo urbane strukture, ki smo jih nekoč imenovali napredne in revolucionarne. Vprašanje pa je, ali so ta mesta uspela ustvariti pogoje za učinkovito izboljšanje kakovosti življenja, ali pa so se ravnala in širila samo po obsegu?" Kakovost družbe preverjajo z vprašanji, kot na primer: "Ali se je razvila dejansko boljša ali pa zgolj potrošniško naravnana družba?" In iz takih vprašanj postopno razvijajo razmišljanje o identiteti prostora, ugotavljajo dovzetnost prebivalstva za spremembe in zmožnost za sprejem strateških opcij. Stateško opcijo ali vizijo označujejo na naslednji način: "Strateška opcija je, da moramo proučiti preteklost in sedanost, če hočemo opredeliti usmeritve za prihodnost". Taka strateška opcija je osnova za novo družbeno vizijo. Zgodovinski prostor se mora predvsem zavedati svoje pretekle dediščine in jo na novo opredeliti kot prednost za svojo prihodnost, ki naj usmerja nadaljnji razvoj in napredek.

Naložbe v prenovalo objektov povečujejo njihovo vrednost in kakovost prostora

Kako pa gledamo na to pri nas? Čeprav dobro vemo, da se pri nas razvija potrošniško naravnana, se pravi "neakovostna" družba in to na račun kakovosti okolja, premalo storimo za ustrezen preobrat. Prvi korak preobrata bi bil, če bi se začeli na vseh ravneh med seboj pogovarjati vsaj tako odprto, kot se pogovarjajo Evropejci, saj bi bilo potem zadreg, ki jih ugotavljamo, bistveno manj.

Pomanjkanje dialoga izhaja iz slabih izkušenj v preteklosti. Tako imamo strokovnjaki za prenovalo in razvoj številne slabe

Kraški kal pri Skopem

izkušnje iz množice konkretnih situacij. Ohranjanje kulturne dediščine se zdi razumljiva le za posamezne izjemne spomenike. Pri večini stavbne dediščine - v Sloveniji imamo okrog 6000 naselij in torej tudi toliko starih jader - se dediščina zdi neopravičeno kot ovira za razvoj. Pri tem tudi številni prenovitveni uspehi ne zaležejo veliko pri oblikovanju javnega mnenja.

V Evropi prevladuje naslednja zahteva: Povečanje kakovostne vrednosti prostora in posameznih nepremičnin mora postati med najpomembnejšimi merili pri odločanju o usmeritvah v prihodnost. Pri nas pa ne pomagajo niti pozitivne iskušnje, kakršna je, na primer, ko je po nekem končanem projektu njegov naročnik zadovoljen ugotovil, da je s prenovalo objekta pridobil na svoji investicijski vrednosti. Objekt je dal oceniti pred prenovitvijo in še enkrat po prenovi. Zapriseženi sodni cenilec je ugotovil - čeprav objekt ni bil prenovljen v celoti - njegovo znatno povečano vrednost. Lastnik preнове je spoznal, da je pridobil mnogo več, kot bi pridobil z novim objektom... In vesel je tudi strokovnjak, ko naročnik ugotavlja, da arhitekti dvigujemo vrednost njegovi nepremičnini. Naročnik preнове je bil še posebej zadovoljen, ker so mu pred odločitvijo za sodelovanje strokovnjaka svetovali, da je podedovano kakovostno stavbo bolje porušiti, ker da se prvotnega objekta za-

radi visoke cene sploh ne spleča obnavljati. Taki "nasveti" so bili na pamet, brez ustrezne študije, s katero bi investitor pred svojo odločitvijo lahko ocenil, ali bo s prenovalo pridobil ali izgubil na skupni vrednosti objekta.

Drugje se svetovanju brez izračunov izogibajo. Posebno v zgodovinskih ambientih! Izhajajo iz vrednostne in računske ocene stanja. V svojih razvojnih projektih najprej poskušajo rešiti, kar je res vredno, in zavarovati kakovosten prostor ter se šele potem postopno usmeriti k večji kakovosti v skladu z razpoložljivimi zmožnostmi.

Evropski svetovalci so opazili težave, s katerimi se ukvarjamo pri nas. Zato so zapisali: "Skupni porabljeni čas za projekte obnove v Ljubljani, ki po podatkih traja od štirih let do šest let, je za uresničevanje takih projektov veliko predolg". V razmerah tržnega gospodarstva bodo taki roki vse bolj nevzdržni. Očitno obstoječi sistem uprave in načrtovanja pa tudi zakoni in predpisi v gradbeništvu niso primerni za obnovitvena in restavratorska dela. Tovrstne ovire so spoznali v mnogih industrijsko razvitih državah, ko so začeli gradbeništvo preusmerjati od čistih novogradenj tudi na prevzemanje obnovitvenih del. V njihovi oceni tudi piše: "Ko se takih razmer zavemo in jih priznamo, se lahko začne spreminjati zakone in pravila ter uveljavljati prestrukturiranje gradbeništva".

Del naselja - vhod v Štanjel

Kamniki oporniki za latnik v Kazljah

Kraški dimnik / Vse fotografije R. Marn

Evropejci so nam zelo razumljivo napisali tudi, kaj je dobro in kje so napake: "Nadalje je ta posebna zakonodaja v skladu z modelom načrtovanja, ki je uspel v nadzoru razvoja mesta in je pomagal zaščititi podeželje in izjemne površine, vendar je njegov vpliv omejen na določene zelo specifične primere, včasih na škodo drugih sektorjev, za katere se meni, da so nezanimivi glede zaščite urbane in ruralne arhitekturne dediščine."

Pogosto pozabljamo, da izhajamo iz države, ki nas je od malega vzgajala, da bomo gradili le novo realnost, in je zato staro veljalo za slabo. Zahodni sistem, v katerega se želimo vključiti, ima drugačne vrednote. Glavno vizijo zahodnih držav bi lahko predstavili z naslednjo mislijo: To, kar je - se pravi, vključno s hišami, z naravo in z vsem, kar je v prostoru - je priložnost in orodje za gradnjo naše bodočnosti.

Torej gre za dve povsem različni izhodišči! Radi bi se sicer šli tržno gospodarstvo, a imamo v ozadju še vse napake prejšnjega družbenega sistema. Pri tem pa tudi nimamo celovite ocene za tisto, kar je nedvomno bilo dobro. V podzavesti še vedno živimo z zastarelo tezo, da bo država odmrta. Dejansko je država aparat za urejanje celote - javnega, skupnih interesov in zato specifična oblika človekove organizacije. Državni aparati različnih držav so različne

kakovosti. Zato je treba obstoječe slabosti temeljito analizirati ter ugotoviti, kje so ovire, in slabosti odpraviti. Prav nič ni treba čakati na spreminjanje vsega sistema.

Stara kraška hiša je energetsko varčna...

Pred nedavnim smo opravili poskus prenove, s katerim smo preverili, kakšna je trenutna naravnost prebivalstva za kaj takega. Z nižjo ceno od nove gradnje smo uspeli ustvariti večjo vrednost, kot bi jo predstavljal podrt in nanovo zgrajen objekt. Poskus je uspel in prebivalci so z delom zadovoljni. S to prenovo smo se tudi prepričali, da se pri nas, kljub pomanjkanju starih obrtniških znanj, splača prenavljati tudi objekte, ki niso najvišje kakovosti.

Je pa pri takem delu še veliko težav, ki izhajajo iz prevladujočih usmeritev prebivalstva v novo gradnjo. Predvsem je treba preprečiti tržno-gradbeno špekulacijo. Tržno-gradbeni špekulanti namreč le navidezno prenavljajo hiše. Kupujejo stare hiše, jih podro in postavijo nove v podobnem videzu. Že samo zaradi razlike med debelino starih (debelih) in novih (tankih) zidov se tloris na enaki stavbni površini poveča. Špekulant tako pri prodaji pridobi pri vsakem nadstropju približno 20.000 DEM. Zato sto-

ri vse, da doseže porušitev stare hiše in da zgradi novo. Kupcu, seveda, "pozabi" omeniti, da bo zaradi manjše mase zidov in zaradi manjše energijske akumulacije nova hiša energetsko potratnejša in zvočno slabše izolirana. Ne potebujemo kakšnih posebnih instrumentov, da ugotovimo, kako je v stari kraški hiši poleti prijetno hladno in kako pozimi taka hiša ne potrebuje veliko energije za ogrevanje prostorov. Kraške hiše so bile namreč grajene izkustveno za težke življenjske pogoje in zato za majhno porabo ogrevalne energije. Stara kraška hiša je energetsko varčna.

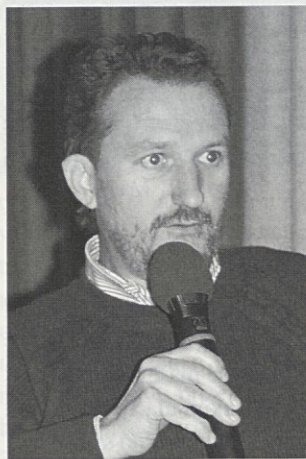
Naj torej povzamem povedano! Eksperti Sveta Evrope so nas opozorili, kje, pri čem in zakaj delamo napake, nam hkrati ob naši majhnosti priznali kakovost prostora, s katerim gospodarimo, ter nam posredovali še svoje izkušnje. In nad tem se moramo zamisliti, seveda pa se iz tega tudi kaj naučiti za dejansko izboljšanje kakovosti življenja!

Dr. Darko Likar, univ.dipl.inž.arh. - asistent na Fakulteti za arhitekturo, Zoisova 12, 1000 Ljubljana

Izkušnje javnega zavoda Park Škocjanske jame

PRISLUHNILI SMO LJUDEM IN JIM POMAGAMO

Črtomir Pečar

Obračam se tu tudi na stroko! Tukaj smo spet zbrani tisti, ki smo o pomembnosti kraške izvirne arhitekture prepričani - kar je bilo povedano že na začetku tega omizja. Apeliram pa na to, da bi stvari, ki se jih bomo dogovorili, tudi dosledno uresničili. In seveda, da se za to zagotovi določena finančna sredstva, bodisi nepovratna ali ugodna posojila, hkrati pa tudi uveljavi določene davčne olajšave za konkretne primere, kakor se je za to zavzel že izdajatelj revije Kras Dušan Rebolj. Tudi, če utegne do uveljavitve kaj takega trajati kar nekaj let, morda celo desetletje, ali pa tudi ne?

In sedaj k problemom!

Najprej, kako nadomestiti določeno rabo nekega zavarovanega objekta... V Parku Škocjanske jame je, na primer, Betančeva hiša v Betanji št. 2, ki je zavarovana kot etnološki spomenik. Bila je stanovanjska hiša, krita s skrlami; ob njej je gospodarsko poslopje, a v njej ne živi nihče več... Če jo hočemo v celoti prenoviti, naj bi služila svojim nekdanjim namenom. Toda, kje so ljudje in kje so domače živali za tak nekdanji namen? Teh ni! Bodoči lastnik pa si želi hišo obnoviti oziroma prenoviti za novo funkcijo, za novo vsebino. Ali naj bi bila to preureditev hiše v apartmajski tip za turistično rabo in oddajanje turistom in preureditev gospodarskega poslopja v manjši gostinski objekt za strežbo tipične kraške kuhinje? Ali kaj drugega?

Bojim pa se, da bodo strokovne službe pristojnega zavoda za spomeniško varstvo ugovarjale, da to ni mogoče, ker da se s takim konceptom spreminja namembnost in s tem raba zavarovanega objekta. Zato se vsiljuje vprašanje, kaj storiti in kako?

Je tudi vprašanje, kako sanirati, odpraviti določene probleme, ki se pojavlja-

jo! Zid objekta je, na primer, postavljen na živi skali. In s severne strani zamaka, kadar so obilne padavine. Skozenj dobesečno curlja. Na vprašanje, kako to odpraviti, strokovna služba predlaga zgraditi prezračevalni kanal. Kako, v živo skalo? Kadar bo deževalo, bo še vedno zamakalo! Zato je treba zid porušiti in ga nanovo pravilno sezidati z ureditvijo ustrezne izolacije. In to kamnit zid, ne opečnat!

Potem pridemo do normativnih vprašanj, kateri spoštovanje zatre prenekatero pobudo... Če naj že bo, ne primer, nekje gostinski lokal, vemo, da mora imeti toliko in toliko kvadratnih metrov sanitarij, ki zaradi normativnih zadev objektu odvzamejo od 40 do 45 kvadratnih metrov površine, prizidek pa ni dovoljen. Enako velja za vprašanje o svetlih višinah, saj vemo, da so bile kraške hiše zvečine nizke, predpis pa zahteva za javne in poljavne objekte višino 2,5 metra ali celo 3 metre! Si mislite, kaj to pomeni za arhitekta-projektanta, da te zahteve uskladi z

RAZPRAVA

Urejanje poti za pešce - obiskovalce Parka Škocjanske jame
Fotografija: Fotoagencija Kras

zahtevami spomeniške službe? In kaj to pomeni finančno za investitorja?

To je en segment mojega razmišljanja in iz njega izhajajočih vprašanj! Drugi segment razmišljanja je odgovor na vprašanje, kako smo se dela lotili v javnem zavodu Park Škocjanske jame pri svetovanju, prepričevanju in pomoči ter zagotavljanju finančnih spodbud prebivalcem parka. Rešitev je samo ena! Čeprav ni to naša, izvirna ali osnovna dolžnost, smo se vendarle v zavodu odločili prisluhniti ljudem, se z njimi pogovarjati, se jim približati in jih poskušati prepričati ter jim svetovati ob pomoči zunanjih strokovnjakov. In lahko rečem, da se stvari razvijajo v pravo smer. Skupaj z Ministrstvom za okolje in prostor pripravljamo uredbo o finančnih subvencijah in dotacijah nepovratnih sredstev za prenovu stavbne dediščine v parku Škocjanske jame. Poleg tega sedaj ljudem ni več treba hoditi po občinskih in republiških uradih od vrat do vrat, ampak to sedaj storimo zanje mi. Imamo pač to sre-

čo, da je parkovno območje relativno majhno, z majhnim številom stavbnih enot in da na prostoru parka živi sedaj le 69 ljudi.

Zato je moja teza in tudi zahteva, ob vsem spoštovanju naše stavbne dediščine, da je treba nekatere konzervatorske kriterije vendarle včasih nekoliko omiliti in jih približati življenjski ravni prebivalcev, kakor je že govoril dr. France Rihtar. Stvari so se v dvesto letih vendarle spremenile. Za objekte, če hočemo, da bodo obnovljeni in ohranjeni, je treba njihovim lastnikom pomagati izbrati in določiti novo vsebino, ki odgovarja sedanjemu času in prostoru v njem. Če je sedaj to park, pomeni, da v njem potrebujemo tudi ustrezne turistične spalne zmogljivosti - seveda v okviru obstoječe prenovljene stavbne dediščine in ne v okviru novih gradenj!

Tukaj vidim možne spodbude in pravo smer, kar se je tudi v parku potrdilo v našem dobrem sodelovanju s strokovnimi službami, z Zavodom za varstvo naravne in

kulturne dediščine Gorica v Novi Gorici in z Upravo RS za kulturno dediščino. Res pa je tudi, da si je država v zakonu eksplicitno vzela pravico, da sprejme prostorski izvedbeni načrt, o prostorskem izvedbenem aktu - prostorskih ureditvenih pogojih za obnovo vsega parka - pa v zakonu ne govori nič. In ker se prostorskega izvedbenega načrta ne more narediti prej, predno ni sprejet program varstva, smo se v Parku Škocjanske jame odločili, da gremo sami v izdelavo prostorskih ureditvenih pogojev za območje vsega parka. V ureditvenem načrtu, ki naj bi ga pozneje pripravila in sprejela država, bi iz njega izvzeli naselja Škocjan, Betanja in Matavun. Ob pripravi programa prostorskih ureditvenih pogojev za območje parka pa je strokovna služba zahtevala, kar se mi zdi pravilno, izdelavo posebnih strokovnih podlag za zasnovo varstva stavbne dediščine. A, žal, v enem letu ni bilo narejeno nič! Ne vem, ali tega ne znajo ali tega nočejo?

In za konec še nekaj! Država, kakor je poudarila generalna sekretarka Slovenske komisije za Unesco Zofija Klemen Krek, je potrebovala kar deset let, predno je sprejela zakon o regijskem parku Škocjanske jame, obenem pa sploh ni vedela, kaj s tem zakonom prevzema na svoja ramena. Pred sprejetjem zakona ni bila narejena nikakršna inventarizacija na območju parka, če izvzamem nekaj manjših segmentov, predvsem kulturne dediščine! Zato smo to v poldrugem letu, odkar deluje javni zavod Park Škocjanske jame, naredili sami ali za to pridobili ustrezne strokovne ustanove. Da vsaj vemo, kaj imamo, s čim razpolagamo in da smo lahko na tej osnovi pripravili strokovne podlage za izdelavo programa varstva in razvoja v parku, kar je sedaj v fazi osnutka.

Črtomir Pečar - vodja službe
za urbanistično načrtovanje v javnem zavodu
Park Škocjanske jame, Škocjan 2, 6215 Divača

Gradovi in dvorci
so pomembni členi
kraške avtentične
arhitekture

CIVILIZACIJSKO NEZREL, BARBARSKI ODNOS DO GRAJSKIH RUŠEVIN

Nataša Štupar Šumi

V usodnem izginevanju kraške avtentične arhitekture niso samo naselja, ampak so tudi gradovi in dvorci, ki so bili značilne prostorske dominante in središča družbenih dogajanj: odločilni oblikovalci kraškega prostora.

Na gradovih so bili upravni sedeži gastaldij(1) in zemljiških gospodstev, katerim je bilo podložno kmečko prebivalstvo na hubnih(2) enotah, v številnih vaških naseljih, ki so bila že tedaj grajena po strogih fevdalnih načelih.

Za postavljanje gradov, mest ali vasi so veljala lakonska, vendar učinkovita pravila. O tem govori zgodovinski register(3) iz leta 1258, v katerem takratni

oglejski patriarh Gregorio da Montelongo odreja rušenje gradu Gotnik nad vasjo Žabiče v Brkinih, ki ga je brez patriarhovega dovoljenja sezidal grof Vinter iz Pazina. In ob tem podatku lahko razmišljamo, kaj vse bi dal porušiti na Krasu patriarh danes!?

Gradovi in dvorci pospešeno izginevajo s propadom fevdalizma, ogromno škodo pa je utrpela ta zvrst arhitekturnih spomenikov v prvi in drugi svetovni vojni. Povojne razmere so omogočale le redke obnove, saj so pomembnejše spomeniške akcije stekle le na gradu Rihem-

berk, na štanjelskem gradu - Castel Sant'Angel in na dvorcu Bosizio na Vogrskem, vendar se tudi te vlečejo v desetletja.

Večina fevdalnih gradov na Krasu je sedaj v ruševinah, med katerimi še vedno dominirajo nad naselji Stari vipavski grad, Svetokriški grad, Novi grad, grad Školj, grad Stara Jablanica, grad Sočerb in še drugi kot mogočne slikovite ruševine.

Grajske ruševine in razpoznavne lokacije nekdanjih gradov in dvorcev so še vedno kastelološko(4) in arheološko pomembne spomeniške ostaline.

Wagnerjeva litografija vipavskega naselja ob izvrih Vipave, nad katerim dominirajo ruševine Starega vipavskega gradu

Mogočni renesančni stolp
je poslednji ostanek
Novograjskega gradu
nad naseljem Podgrad

Številni gradovi in dvorci so bili
prezidani tako temeljito, da so povsem
izgubili spomeniška svojstva.

Taka razmišljanja so potrebna, ko opazujemo in ugotavljamo civilizacijsko nezrel, včasih celo barbarski odnos do grajskih ruševin, ki danes služijo za kamnolome. Na nekaterih gradovih so vneti iskalci zakladov z obširnimi prekopi uničili arheološke plasti, kar bo otežilo ali onemogočilo morebitne arheološke raziskave. Kastelologija iz dneva v dan izgublja potencialne prostorske točke strokovno-znanstvenih raziskav, pomembnih za tipologijo in stavbni razvoj gradov in dvorcev. Tako bodo ostali poznoantične vile, utrjene hiše, utrjene kmetije in srednjeveški patriarški dvori na historičnem ozemlju Krasa znani le še iz virov in literature!

1) gastald(us) = vrsta upravnih organov (včasih zgolj županov) na ozemlju oglejskega patriarha; gastaldija: področje pod gastaldovo upravo (npr.: tolminska gastaldija)

2) huba = kmetija

3) regest = prepis ali izvleček iz pomembnih spisov ali listin

4) kastel = trdnjava; kasteološki = trdnjavski

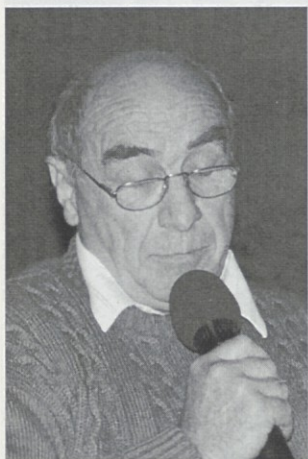

Monumentalna ruševina Socerb s stolpom čaka na arheološke in kasteološke raziskave
fotografija J. Gorjup

KAJ SPLOH HOČEMO S KRASOM?

Peter Habič

Opozoril bom samo na pokrajino Kras, ki jo obravnavamo in ki smo jo danes uspeli predstaviti v celoti v zvezi njeno kulturno krajino oziroma arhitekturo z njenimi problemi. To zato, da bi videli, kako je komaj samo še nekaj več kot 30 odstotkov njegovega dela poseljenega, se pravi, da na njem živijo ljudje. In da bi videli, kako je skoraj 70 odstotkov njenega območja depopulacijskega, kjer človek ne more več normalno živeti, pa zato odmirajo vasi, naselja in zaselki. Z njihovim odmiranjem namreč nastajajo problemi, o katerih smo govorili!

Pred dvajsetimi leti smo delali predstavo o naselitvi Krasa, da bi videli, kako so na njem razporejeni kulturna površina, obdelovalna površina, pašniška površi-

na in gozdna površina - to je tista, ki se zarašča. Za temeljito predstavitev tega bi najbrž potrebovali poseben pogovor, saj je treba poglobljeno poseči v prostor, če hočemo videti, kaj se v njem dejansko dogaja. Dr. Naško Križnar je utemeljil, zakaj je treba kulturno krajino obravnavati celovito; tudi glede njenega prostora in njenih razsežnosti. A žal tokrat nismo imeli možnosti, da bi primerjali naše razmere z razmerami na italijanski strani Krasa, kjer je proces suburbanizacije intenzivnejši kot pri nas. In upoštevati je treba, da je za suburbanizacija z italijanske strani segla z določenimi vplivi tudi na naš Kras, zlasti pri obnovi kraških zgradb z vplivom in uvajanjem nekraških, bolj furlanskih oblikovnih prvin, in z uporabo kraški gradnji tujega gradbenega materiala.

Mene pa pri vsem tem zanima, kdo je odgovoren in kdo pripravlja predlog Unesco za zavarovanje Krasa z njegovim vpisom v Unescov Seznam svetovne dediščine? Ali je to medresorska komisija ali je to komisija, ki je bila imenovana pri Ministrstvu za kulturo pred leti in ki je pripravila predlog za vpis Škocjanskih jam v to dediščino, pa sedaj ne dela, ker se ne ujame z Ministrstvom za okolje in prostor, ali je to tista pobuda, ki jo je Ministrstvo za okolje in prostor ponudilo za regijski Kraški park in za katerega domžalsko podjetje Oikos pripravljajo izhodišča za upravljanje parka?

Za nadaljevanje tega, kar pomeni okrogla miza revije Kras in Fakultete za arhitekturo "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?" pa se mi zdi, da bi bilo koristno, če bi se neka strokovna skupina lotila smernic za urejanje kulturne krajine Krasa. Zato, da ne bi taval in poskušali to urediti na neustrezen način, ampak da bi naredili najprej nekakšen začetni priročnik in z njim

spodbudili razprave ter izkristalizirali tudi najbolj primerne ukrepe. Če na Krasu gori, gasilci znajo gasiti. Že vedo, kaj se dela! Če pa je v krizi kraška kulturna krajina, iz današnje razprave vidim, da še nimamo orodja, s katerim bi to krizo odločno odpravili.

Problem pa je tudi vizija... Kaj pravzaprav sploh hočemo s Krasom? Bo ta Kras živel še naprej s polovičnim številom ljudi od nekdanjega števila njegovih prebivalcev, s 70-odstotnim zmanjšanim številom živine od nekdanje na tem prostoru? Ali se bo na tem prostoru obdelovalo samo še polja s trto za teran, vse drugo pa opustilo? Za drobnico smo pa tako ali tako že pred leti odločili, da na Kras ne spada, pa se zato še sedaj le še redki posamezniki opogumijo za njeno gojitev!

Če povzamem, je torej temeljni problem odgovor na vprašanje, kaj sploh hočemo s tem prostorom? Če bomo znali jasno izoblikovati odgovor in sprejeti ustrezne odločitve, bomo tudi lažje razrešili urbanistične, arhitekturne in krajinske probleme Krasa!

Dr. Peter Habič, univ.dipl.geogr. - do svoje smrti 24.12.1998 predsednik strokovnega sveta javnega zavoda Park Škocjanske jame

Stanje s kraško kulturno krajino je kritično

RAZPRAVA

REVIJA KRAS NAJ ORGANIZIRA ŠE KAKŠEN POSVET

Gojko Zupan

Držal se bom načela o racionalnosti, ki sem se ga naučil pred dvema dnevoma na posvetovanju o kraškem kamnu. Dve posvetovanji o krasu isti teden sta najbrž preveč, vendar bi morali z določenimi ciljnim simpoziji nadaljevati!

En problem so mednarodno zavarovane Škocjanske jame, drug problem je Lipica, ki je v Sloveniji razglašena za zaščiteno kobilarno. Pravkar je vlada potrdila, da lahko prav v teh prostorih (sedeli smo v hotelu Maestozo - avtorjeva. op.) širijo igralnico, upam da ne še s kakšnimi ukrajinskimi zadevami ali podobnim!? ... Vse to so za kulturno dediščino kritične zadeve, na katere lahko vplivamo tudi s tistim, kar danes še ni bilo omenjeno. Mislim na civilno družbo, za katero sodim, da tudi na Krasu manjka. To je tista osveščena skupina ljudi, ki ne bo olajševala pogojev za življenje z raznimi

neustreznimi gradnjami, ampak jih bo oteževala, saj se zaveda, kaj je njena dolžnost. Ne zaradi Ljubljane in ne zaradi Evrope. Zaradi Kraševcev samih!

Drugo, kar me moti, je to, da bi morali bolj poudariti avtonomnost stroke - katerekoli, ki tukaj sodelujejo. Ne le interdisciplinarno, kar je nujno in razumljivo, ampak avtohtonost v tistem smislu, ko vemo, na primer, kaj je zdravilstvo, kaj je medicina, kaj je arhitektura in kaj je samograditeljstvo. In, če smo začeli ta pogovor s četrtno arhitektov, in čestitam za to, kajti zdajle jih je že ena tretjina, vsak čas pa jih bo celó polovica ter še nekaj uradnikov, moramo na obravnavano gledati širše. Kajti v naslovu okrogle mize je poudarjena "avtentična arhitektura" in s tem likovna dejavnost, ki jo tukaj gledamo v bistvu preozko in premalo v povezavi z ljudmi ter s tisto notranjo strukturo, s kakršno in kakor ta arhitektura živi.

Ne strinjam se z idejo, naj bi bila individualna hiša tisto, kar nosi kraško arhitekturo. Hiša je sicer res njeno meso, toda nosi jo vendarle hierarhija, ki je na eni strani prostorska, kot je omenil dr. Peter Habič ter ilustriral, kako je likovno kras najbolj spremenil gozdarski inženir Josef Ressel. Na drugi strani je to hierarhija od gradov ter njihove preobrazbe in notranjih razporedov do cerkvâ, ki jih je omenila dr. Nataša Stopar Šumijeva. Reprezentativne stavbe so vzorci, iz katerih se prebivalci učijo, so se učili. To pomeni, da so ljudje nekoč že imeli nekakšne mnenjske voditelje in neke referenčne primere, kakršni jim sedaj manjkajo - ne glede na kakovostne in v stroki odmevne dosežke skupine Kras. Zato bi morali te hierarhije obnoviti, ponovno vzpostaviti. In imeti bi morali mnenjske voditelje, ki bi v

medijih, kot so revija Kras in drugi, propagirali dobre rešitve v prostoru in vplivali nanje, namesto da spoznanja o tem ostajajo v komaj dostopnih zapisih v kakšnih knjigah na knjižnih policah, kot je, na primer, zadnja obsežna monografija Klasični Kras brez kazal itn.

Najširše je treba usmeriti taka spoznanja, kot se zdaj kažejo, na primer, na tržaški razstavi Podrecca - Černigoj, ki pove, da je bil Kras rešen pred degradacijo in ohranjen tudi zato, ker je bil obmejna regija in na nek način zaprt, hkrati pa regija izmenjave - najbolj likovnih izdelkov Lojzeta Spacala, Zorana Mušiča in njima podobnih. In iz takih spoznanj se je treba nekaj naučiti. Nadaljevati je treba namreč duhovno nadgrnjo, ki bo peljala naprej, ne glede na to, ali se bomo zaradi nekega zakona pregovarjali še pet ali deset let.

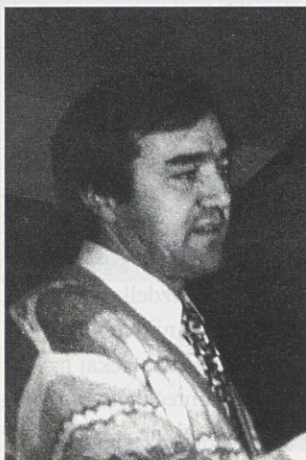
Zato predlagam, naj bi revija Kras, če le imajo ljudje, ki stojijo za njo, dovolj energije, organizirala še kakšen posvet samo za Lipico, samo za Škocjanske jame in še za kaj, saj smo danes tukaj jasno slišali, kako kritično je stanje s kraško kulturno krajino nasploh. Le tako bo vse to postalo še bolj medijsko odprto in vse manj bomo o vsem tem govorili le samim sebi!

Mag. Gojko Zupan, univ.dipl.umetn.zgod. - pomočnik direktorja, Uprava RS za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, Plečnikov trg 2, 1000 Ljubljana

Odlok o spremembah in dopolnitvah
prostorskih sestavin dolgoročnega
in srednjeročnega družbenega plana R Slovenije:

V OBSTOJEČO STAVBNO DEDIŠČINO NI MOŽEN VSAKRŠEN POSEG

Vladimir Mljač

V svojem prispevku se omejujem na osvetlitev nekaterih zakonskih podlag, ki narekujejo in omogočajo strokovno kakovostno pripravo in uresničevanje občinskih planskih dokumentov v smislu ohranjanja in vzdrževanja kulturne dediščine, v katero vsakakor sodi tudi avtentična kraška arhitektura.

Opozarjam na najnovejši planski dokument Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana Republike Slovenije (OdPSDP), ki ga je sprejel Državni zbor Republike Slovenije in je objavljen 19. februarja 1999 v Uradnem listu RS št.

11/99. Podobna vsebina je bila sicer v veljavi že pred spremembo odloka, vendar poglejmo, kaj določa njegovo najnovejšo besedilo!

(8) V podpoglavju Usmerjanje poselitve se za točko 3.4.6. doda točka 3.4.6.1., ki se glasi:

“3.4.6.1. Poselitev se usmerja v ureditvena območja naselij, redefinirana na osnovi dopolnjenih navodil o vsebini in metodologiji izdelave strokovnih podlag in prostorskih sestavin planskih aktov občin. Pri urejanju naselij je potrebno izkoristiti stavbna zemljišča v naselju z aktivno prenovo obstoječega stavbnega fonda, s sanacijo degradiranih urbanih območij in z aktiviranjem nezadostno izkoriščenih stavbnih zemljišč. Izjemoma se lahko naselje širi, ob upoštevanju drugih obveznih izhodišč, v primerih, če razvoj znotraj strmjenega naselja ni možen ali bi bistveno poslabšal kvaliteto bivalnih pogojev.

Celotno poglavje Usmerjanje poselitve je obvezno izhodišče.”

(7) V podpoglavju Raba prostora in krajinska preobrazba se besedilo točke 3.4.16 nadomesti z besedilom, ki se glasi:

“Država in lokalne skupnosti bodo aktivno vključevale naravno in kulturno dediščino v urejanje prostora z ukrepi, ki bodo zagotovili ohranitev dediščine in njeno vzdrževanje kot del določenega prostora, njeno primerno rabo ter uveljavljanje razvojnih potreb in strategij Republike Slovenije, kot so trajnostna raba naravnih in s strani človeka ustvarjenih virov, ohranjanje kul-

turne identitete in biotske raznovrstnosti ter ustvarjanje kvalitetnega življenjskega okolja.

Država skrbi za varstvo naravne in kulturne dediščine z zavarovanji in instrumenti urejanja prostora, še zlasti za ohranjanje regionalno pomembnih objektov in območij naravne in kulturne dediščine. Glede druge dediščine, vpisane v uradne zbirke podatkov, pa zagotavlja predvsem delovanje varstva v dejavnosti urejanja prostora.”

V nadaljevanju tega poglavja pa navaja:

“Na območjih in objektih naravne in kulturne dediščine je pri pripravi prostorskih aktov občin treba obvezno upoštevati naslednje smernice:

- zasnovano varstva naravne dediščine iz Inventarja najpomembnejše naravne dediščine,

- zasnovano varstva kulturne dediščine iz Zbirnega registra kulturne dediščine,

- načela celostnega varstva dediščine je treba upoštevati pri prostorskem planiranju in urbanističnem načrtovanju (integralno varstvo),

- načrtovanje posegov v prostor mora temeljiti na predhodni analizi naravnih in kulturnih značilnosti prostora,

- v največji možni meri varovati dediščino na mestu samem,

- načrtovati posege in dejavnosti v prostor na način, da ne prizadenejo varovalnih vrednot ali materialne substance dediščine.

Beneški stolp Tabor v Lokvi iz leta 1485, v katerem je vojaški muzej. - Fotografija: Agencija Kras

- Na območjih zasnove varstva naravne in kulturne dediščine se kot obvezne usmeritve upoštevajo naslednje specifične smernice za prostorsko planiranje in urbanistično načrtovanje, ki se izven območij zasnove uporabljajo kot priporočila za:

...
Antropogeno okolje

- poleg kulturne dediščine upoštevati tudi druge kakovostne starejše grajene ali kako drugače ustvarjene prostorske prvine zaradi materialnega, gospodarskega, kulturnega in socialnega pomena,

- pospeševati kulturno adaptivno uporabo obstoječega antropogenega okolja in vzpodbujati programe celostne obnove in razvoja, posebno tiste za ohranitev vrednot in lokalnega prebivalstva..."

Vse navedeno pomeni, da je treba v občinskih planih zagotoviti vsaj minimalni standard varstva dediščine.

Danes lahko ugotovimo, da občine ne uresničujejo predvidenih nalog s področja varstva dediščine. Še več! Po letu 1990 in še posebej po letu 1994 (sprememba lokalne samouprave) so praktično opustile ukvarjanje s to vsebino. K temu je pripomogel tudi pomanjkljiv nadzor občinskih planov na osnovi 49. in 50. člena Zakona o urejanju prostora in pomanjkljivo znanje izdelovalcev planov ter upravnih služb o problematiki varstva.

Na navedeno opozarjam za razjasnitev pojma "prostorske sestavine planov", ki so na lokalni ravni v izključni pristojnosti

občin in jih je upravni organ, pristojen za odločanje o posegih v prostor, dolžan brezpogojno upoštevati. Seveda se tu pojavi

problem zelo načelnih in splošnih določil o varovanju dediščine. Posebno, ko gre za neevidentirane in za nezavarovane objekte. To pa ne bi smelo pomeniti, da je v tem primeru možen kakršen koli poseg v obstoječo stavbno dediščino.

Smatram, da bi si občine lahko pomagale z neodvisnimi strokovnjaki, ki bi jih v prvi fazi vključile v postopke sprememb in dopolnitev prostorsko ureditvenih pogojev, pozneje pa v izdelavo novih diferenciranih prostorsko ureditvenih planov za posamezna naselja na Krasu. Menim tudi, da bi morale kraške občine skupaj izbrati kredibilnega prostorskega svetovalca, ki bi opravljal vsaj planski del za vse občine hkrati.

Vladimir Mlijač, univ.dipl.inž.prom. -
vodja Oddelka za okolje in prostor,
Upravna enota Sežana,
Partizanska 4, 6210 Sežana

Gotska kapela
Marijhe Pomočnice v Lokvi,
katere streha je krita
s kamnitimi ploščami - skrilji -
Fotografija: Agencija Kras

Ob izidu Ferrarijeve kronike "Murva Fabianijevih"

KRAS KOT VRAČANJE K MIRU

Anja Muck-Župan

Pri tržaški založbi Mladika je izšla v slovenskem prevodu iz italijanščine Eveline Umek knjiga Renata Ferrarija "Murva Fabianijevih" s podnaslovom "Stoletje miru na Krasu". V marcu so jo predstavili najprej na večeru Društva slovenskih izobražencev v Trstu in potem še v Spacalovi galeriji v Štanjelu.

Uredništvo revije Kras je pridobilo za spremno besedo k knjigi o Fabianijevem rodu iz Kobdilja njihovo potomko Anjo Muck-Župan, ki je napisala tudi svoj uvod. Hkrati pa je uredništvo iz knjige izbralo še krajši odlomek iz šestnajstega poglavja z naslovom "Pri Svetem Gregorju"

Ferrarijeva knjiga v slovenščini "Murva Fabianijevih" je naprodaj v tržaški založbi Mladika, Ulica Donizetti 3, v Tržaški knjigarni, Ulica sv. Frančiška 20 in v Katoliški knjigarni v Gorici po ceni 29.000 lir. V Sloveniji je naprodaj v knjigarnah v Kopru, Novi Gorici in Ljubljani, med drugim tudi v knjigarni MK Konzorcij v Ljubljani, Slovenska 29. Maloprodajna cena s prometnim davkom je 3.045 SIT.

Spoštovana bralka,
spoštovani bralec!

Pred vami je predstavitev družinske kronike *Murva Fabianijevih - stoletje miru na Krasu* (Il gelso dei Fabiani - Un secolo di pace sul Carso), italijanskega pisatelja Renata Ferrarija. Vesela sem, da je prišlo do prevoda v slovenščino in da je knjiga izšla pri založbi Mladika, ki je slovenska tržaška založba. Zahvaljujem se uredniku g. Mariju Mavru za trud in skrb. Menim,

da je pomembno, da se Slovenci srečamo še z enim delom našega literarnega izročila, ki je hkrati naš in ne-naš, multikulturalen v žlahtem pomenu besede. Knjiga govori o ljudeh, ki so bili vedno Slovenci, z močnim čutom za slovenstvo, in obenem del drugega sveta, v etničnem in socialnem smislu. Menim, da je tudi to del naše, slovenske zgodovine, na katerega smo lahko ponosni.

Napisala sem spremno besedo. V spremni besedi bi lahko pisala o Maksu Fabianiju kot o najznamenitejšemu članu rodbine, lahko bi pisala o posestvu Sržentovih ali o slikoviti kraški pokrajini, ki ga obdaja - toda verjamem, da znajo to drugi bolje od mene ali da vi sami, cenjeni bralci, bolje kot jaz poznate čudovit kraški svet. Zato sem vas želela popeljati v svet glavnih ali manj glavnih oseb knjige, ki jih družijo ljubezen, zlasti pa povezuje ljubezni in miru - glavnega pogoja, da se ljubezen sploh ohranja. Kras s svojo stanovitnostjo in trdnostjo razumem kot simbol miru, kot presežnost našega omejenega bivanja, strahov pred končnostjo in zato varen pristan za vsakega, ki razume in čuti s to kontradiktorno pokrajino. Želim vam prijetno branje.

Ne vem, ali je usodnejša pokrajina ali pa vez, ki se je spletla med mano in ljudmi, nekoč živečimi na tej vitalni zemlji. Vsakič, ko se vračam na Kras, se v meni ponotranjita sonce in veter, ki se tako direktno ne soočita nikjer v Sloveniji. Dva elementa, dva prvinska vira energije. Rodna gruda. Kakšen arhaičen izraz! Vedno sem bežala v prihodnost; zdelo se mi je čistejša, bolj umita kot preteklost. Le to usodno vrašanje, vračanje na Kras, je del preteklosti, ki očisti dušo in duha. Rodna gruda. Pljuča se raztezajo preko vsega telesa in dihaajo svež zrak, vpijajo svetlobo morja, ki je daleč in blizu, na meji pričakovanja. Kapljice vode so tako nedosegljive; ujameš jih in izpiješ pobožno, kot največje bogastvo. Vino je cenejše in to je znamenje tega, da je revščina pokrajine relativna. Ali stoletja preživela murva še obrodi sadove? Tako rada bi z njenim trpkosladkim okusom postregla ženici, ki je ne more več doseči.

Ali si Italijanka, ali si Avstrijka, ali si Slovenka? Na tvojem nagrobnem kamnu ni sledi žalosti. Nobene popotnice v brezdanje. Pravijo, da si globoko, globoko verovala. Na kamnu piše, da si bila nadvse čednostna žena. Vse, kar se nanaša na tvoje življenje, na preteklo, ostaja del sijajne bodočnosti. Ni prostora za solzo, kajti brez pomena je njena bolečina. Vse se vrača in obnavlja. Vsaka trgatev. Umiranje pa je tako ali tako vsakodnevno, v vsakem drobnem opraviilu, celo v vsakem rojstvu umre delček naše pomembnosti. Načrt, ki ga ne doumemo, potek in smisel naših življenj je vedno del naše presežnosti. Kaj je važno: biti tu ali tam? Kaj je važno: domovati na tem ali na onem svetu? Biti pripadnik slovenstva, nemštva, italijanstva? Vse te majhne oznache, s katerimi smo tako zaposleni, nam ne pripadajo. Z njimi začasno upravljamo, včasih jih zlorabljamo, včasih iz njih stkemo pesmi. Moja pesem, slovenska pesem, govori iste stavke kot tvoja, nemška. In tvoja italijanska, in tvoja madžarska, hrvaška. Le zveni drugače. Otroški jok tvojih štirinajstih potomcev pa tebi ni nikoli zvenel drugače kot ljubeče. Charlotte von Koffler, poročena Fabiani. Kolikokrat si zahrepenela po vrnitvi, po vrnitvi domov v Trst, kjer bi ostajala nedotakljiva dama visoke družbe, kolikokrat si zahrepenela po samostanski prazni maternici? Tega nihče ne izve. Načrt za tvoje življenje je bil drugačen. Zasadila si drevo, še trdnješe od murve na domačem dvorišču. Koliko nas je zdaj, potomcev? Saj se sploh ne poznamo. Slovenci, Italijani, Avstrijci, zamorci. Živimo. In v tem nemirnem svetu, polnem sovraštva, preprirov, vojn, razhajanj, nadutosti in namišljenih veličin, je življenje pač največja dobrina. Postati kmetica, odlikovati se po štirinajstih rojstvih, pa je posebnost brez primere. Lažje nam je z gumbom upravljati stroj in, če je tako nujno, z njim uničevati stvarstvo. Lažje, kot pa prepustiti telo rezki bolečini poroda, brez vsakega znanja, v odvisnosti od navadne, preproste sreče. Biti avanturist ljubezni, prepustiti se ji v njeni totalni zahtevnosti, pomeni simbolično zmagati nad močjo nagrobnega kamna. Kajti ljubezen je samopremagovanje, ne pa premagovanje drugih. Zato pravijo, da bi bilo na svetu bolje, če bi se večkrat čutilo in razmišljalo na ženski način. Toda skrivnost genske kode, naše spolnosti, in pa jezika, ki ga govorim, je neprimerno manjša od procesa vračanja k rojstvu in smrti, od prepletenosti preteklosti in prihodnosti, od tanjšanja naše končnosti - spomina in nove in nove ljubezni...

Terezija Pavlič je pribežala iz vasi Cesta. Mater in očeta so ji ubili tuji, francoski vojaki. Terezija je bila kmetica z dušo in srcem, ni mogla doumeti, čemu je na svetu sovraštvo in čemu se vrstijo krvave svadbe. Je mar človeški pohlep vzrok vsega zla? Ali pa so nekateri ljudje in narodi po naravi močnejši in ustvarjeni za to, da vladajo? Johan Fabiani jo je poročil, morda zato, ker se mu je zasmilila in v njem sprožila prvinski, zaščitniški instinkt. Morda pa je v svoji globini želel poplačati dolg, ki ga je imel kot veleposestnik do ponižane tlačanke; morda je moral opravičiti svojo plemenitost z žrtvovanjem. Ali je rod Fabianijev res rod roparskih

vitezov? So mar res vsi plemiči v preteklosti prišli do naziva in denarja s plenjenjem in umori? Koliko ljubezni, koliko neskončne ljubezni je torej potrebno, da operejo svojo krivdo, da najdejo mir, kraški mir časa, ki se je ustavil, da bi stvarjem vrnil pravi obraz....

Maks je bil verjetno nenavaden, čudaški človek. Verjetno je filozofiral, ustvarjal, segal do sonca, trgal v potnih sragah porojene umetnine, jih primerjal z matematiko, da bi jim vrnil razum, obupni poskus človeka po definiranju nemogočega. Koga je ljubil Maks Fabiani? Ali je bila njemu prihranjena nuja ljubezni, nuja žrtvovanja? Ah, on je zdavnaj razkričal svoje prsi, jih razdal tujim ulicam, mestom, pokrajinam, nebesom. Ustvaril je eno prvih zračnih plovil. Naredil načrt za prezračevanje Milana. Moj duh ga ne dosega, ne dosega ga moja energija. V meni je pustil sledi, sledi neskončnega hrepenenja po širjenju meja človeškosti, po prometejskem izzivanju, tako ljudskemu in domačem... Tudi ti ga čutiš v sebi, in ti, in ti... Miru ni, ne sme biti.

Tudi Anka je živelja na Krasu. Anka je bila preprosta deklica, pastirica, Šarlotina prijateljica. Ženskica, ki se je rodila z znanjem o življenju. Nekateri potrebujejo dolgi vek, da ločijo bistvo od nebitstva, koga je vredno ljubiti in koga ne - kaj je pomen rojstva in kaj pomen mozaičnih delčkov vsakdanjika. Tudi prijateljstvo, ki je brez fatalnih čustvenih dimenzij, je znamenje vztrajanja in zvestobe. Anka se ni nikoli pokorila avtoriteti, bila je neke vrste ciganka, ki je počela stvari zaradi vzgibov premetenega srca. Miru ni potrebovala, ker je bil nemir sestavni del njenega živahnega značaja in ga nikoli ni razumela drugače kot kraško burjo, soočanje s trdnostjo snovi. Mir je bil kolo sreče, enkrat spodaj kot nemir, drugič nemir zgoraj kot mir...

Angela ni nikoli živela na Krasu. Tja je pripeljala le svojo hčerko Carlotto, da je spoznala ljubljenege Antona. Angela je bila tržaška madam, lepa in občutljiva, nežna in muhasta. Poročila se je z uravnovešenim, dobrosrčnim Nemcem, Tirolcem. Bila sta utečena v svojih nasprotjih, on hladen in pravičen, ona topla in nenatančna. Nista se veliko spraševala o smislu življenja, bila sta plehka predstavnika visokega razreda, on aristokrat in trgovec, ona potomka beneškega arhitekta. Tudi zakonca von Koffler, tako kot Anka s Krasa, nista potrebovala miru. Le da sta onadva črpala iz dediščine bogatih in plemenitih prednikov, ki jima je zagotavljala vsa potrebno stabilnost, Anka pa je črpala iz revščine, ki jo je odvezovala vsake pokorščine ali drugačne nesvobode.

Ana, moja prababica, se je rodila na Krasu. Pravijo, da je bila asketska, stroga gospa, inteligentna, ljubeča do svojih petih otrok, ki jih je kaj kmalu morala sama preživljati in študirati. Kras se je v njenem času zamajal, mir dežele je bil načrt, vas so skoraj požgali okupatorji, dogajali so se zločini, kot v času Napoleonovih osvajanj. Fabianijevo posestvo je izgubljalo sijaj, izgubilo je Šarloto in z njo zadnjega gospodarja, ki je presejal človeške delitve in razprtije med narodi. Posestvo Fabianijevih je zapustil poslednji potomec in zazijala je praznina odseljenega duha; duha, ki razume svojo zemljo kot mati otroka, vsak njen diha in vsako ječanje. Mir dežele se je vračal, v počasnih lokih, toda družina Fabianijevih živi naprej le v spominih in legendah in v večstoletni murvi. Kar ostaja, je pomen človeka, posameznika, ki mu je bilo omogočeno življenje zaradi žrtvujoče matere Šarlote; ostaja grozdje razpršenih potomcev, ki ne vedo drug za drugega, a nosijo v sebi nespremenjen zapis ledij, zapis o premagovanju želje po miru in po vračanju v končni pristan, zibelko naših ponovnih rojstev...

Odlomek iz Ferrarijeve knjige
"Murva Fabianijevih"

PRI SVETEM GREGORJU

K Svetemu Gregorju, ki ni daleč, sva šla peš. Prvič, odkar sva se srečala, sva bila v zadregi. Kot da bi se zavedala, da pomeni najino romanje na pokopališče skok v prepad, če lahko tako imenujem ljubezen. Ali bi naju angeli, padala duše, zadržali?

Povzpela sva se na goli in pusti grič. Borovega gozdička, ki zdaj pokriva strmo južno pobočje, takrat še ni bilo. Okrušeno obzidje pokopališča, ki je v celoti zavzemalo vrh griča, je bilo vidno z vseh strani, od daleč je bilo podobno trdnjavi.

"Glejte," je rekel Anton in odprl lesena vratca, skozi katera je bil edini vhod na pokopališče.

Vstopila sem prva in takoj me je presenetila neizmerena tišina. Izpovedala sem že svojo občutljivost do različnih stopenj in do različne intenzivnosti tišine. Bilo je čudno, tudi zunaj vratc ni bilo kakšnega omembe vrednega hrupa, toda na samem pokopališču je tišina bila dodana tišini. Na enak način kot se lahko hrup poveča in ga merimo v decibelih, tako lahko tudi njegovo zmanjšanje do absolutne tišine, ki je enaka tisti, v kateri živi kdo s popolnoma neuporabnimi bobniči, opazimo in merimo. Zadnji zvok, ki sem ga ujela, je bila beseda "glejte", ki jo je izustil Anton. Povzročila je odsekan, kratek hrup, votel odmev, podoben tistemu, ki ga včasih slišimo, ko se v senčnatem, strmem gorskem žlebu sproži kamen. Rahlo preplašena sem se stisnila k Antonu.

"Nebo ima danes barvo tvojih oči," je rekel Anton. Z nasmehom se se mu zahvalila za poklon, vendar nisem znala reči ničesar. Srce mi je močno utripalo.

Čeprav se izpostavljam smehu, se zadržujem pri najini plašnosti, kajti prav iz najinega vedenja je očitno, kako so se časi in človeško obnašanje spremenili.

Da bi zmanjšala svoje vznemirjenje, sem obrnila svojo pozornost k grobovom, gomilam in nagrobnikom.

Večkrat sem prebrala ime Fabiani pa tudi Fabjan, to je vzbudilo mojo radovednost.

"Ti Fabjan so vaši sorodniki?" sem vprašala.

"Res," je zamrmral Anton, "to vprašanje sem si večkrat zastavil tudi sam. Ni gotovo, ampak je verjetno. Vsi ti Fabjani v vasi, ki so jo ustanovili Fabianiji, ki so se gotovo prvi naselili tukaj, so po mojem mnenju sorodniki. Veste, da zakon predvideva majorat. Po njem samo najstarejši sorodnik moškega spola deduje posest, vsi drugi pa morajo oditi. Vsi pa ne gredo daleč. Nekateri raje ostanejo doma, kajti mi vsi močno ljubimo svojo zemljo in naš dom je samo Kobdilj. Vendar ne odidejo praznih rok, dobijo odškodnino, kupijo nekaj zemlje in se ustalijo v vasi, ki je slovenska. Po malem izgubljajo izvirne značilnosti, morda hote ali v dogovoru z matično družino. Da bi ohranili spoštljivo ravnodušnost do družine, iz katere iz-

hajajo, in do posesti, do katere nimajo nobene pravice več, ne oni ne njihovi potomci, raje postanejo popolni tujci in spreminijo tudi ime. Seveda je to samo po sebi kruto, toda ko ne bi tako ravnali, bi bila posest že zdavnaj razkosana."*)

"Kakšni so odnosi med družino Fabiani in vaščani Kobdilja?" sem vprašala.

"Družina Fabiani je bila do vaščanov vedno hote odmaknjena, vendar so bili odnosi vedno obarvani z velikodušnostjo in vzajemnim sodelovanjem," je odgovoril.

Medtem sva obkrožila cerkvico, ki se dviga sredi pokopališča.

"Tu," je rekel Anton, "je najstarejši nagrobnik družine Fabiani."

Nisem znala latinščine in nisem razumela ničesar, kar je pisalo na nagrobniku. Samo ime mi je bilo jasno in naziv, ki je stal nad njim.

"Nobilis Dominus," sem glasno ponovila. "Ali to pomeni, da ste plemiči?"

"Da," je odgovoril Anton, "prvi Fabianiji, ki so prišli sem, so bili grofje."

"To vam ne pomeni veliko," sem presenečeno ugotovila.

"Sploh nič," je odgovoril.

"Nekateri dajejo temu velik pomen," sem ugovarjala.

"Človek je toliko plemenit, kolikor velja," je mirno rekel Anton. "Pikolit je plemenito vino samo zato, ker je vrhunsko. In ne bo nič boljše ali slabše, če ga bomo imenovali princ ali vojvoda. Tako je tudi z nami."

"Rekli ste mi, da družina Fabiani ohranja to svojo odmaknjenost do vasi. Ali ni to plemiška oholost?" sem izzivalno vprašala in "ali bi se poročili z žensko, ki ni na vaši ravni in iz vašega družbenega sloja?" sem dodala.

"No," je odgovoril Anton, "kar zadeva oholost, mi-slim, da je to pretirano. Ali se vam zdim ohol? Ne, rezerviranost je v našem značaju. Dokler moremo, bi radi ostali to, kar smo bili. Lahko se poboljšamo, nikoli pa poslabšamo. To nima nobenega opravlja s plemiškimi nazivi. Ali bi se oženil s kmetico? Da, bi se. Oženil bi se, ko bi imela tiste lastnosti, ki jih pri ženski iščem in predvsem ko bi bil zaljubljen vanjo. Moj oče je oženil slovensko kmetico iz Ceste. Moja mati je kmetica."

...

*) Razlaga o nastanku priimkov Fabiani in Fabjan je zgolj avtorjeva domneva. Iz dosegljivih virov, iz župnijskega arhiva v Kobjeglavi je razvidno, da so v času, ko se zgodba dogaja, pisali iste priimke pri isti družini Fabiani in Fabian. Na pokopališču pri Svetem Gregorju pa najdemo tudi priimek Fabjan. (op. prevajalke).

Kaj pa, če je pravo razkošje prostor?

Prav ta hip morda najbolj občutite, da je med vsemi razkošji, ki si jih človek lahko privošči, prostor najdragocenejši. Da bi vam približali to razkošje, smo mu pri Renaultu dali obliko in ime **Espace**. Namenili smo mu izjemno inteligentne notranje rešitve, razširili pojem udobja do neslučenih razsežnosti in ga opremili z bogato opremo, ki se mirno kosa z najdražjimi limuzinami. Tri verzije motorja (2.0 - V6 avtomatik - 2.2dT). Tri ravni opreme. **Renault Espace**. Izvirne ideje poganjajo svet.

RENAULT
AVTO
ŽIVLJENJA

RENAULT **011**
pogon

KO BANKA PRIDE K VAM

Bančne storitve preko
telefona ali interneta
Doma in v tujini

- Pregled stanja in prometa na
vaših računih (žiro, tekoči, devizni)
- Plačevanje s položnico ali
splošnim prenosnim nalogom

<http://www.skb.net>
e-mail: skb.net@skb.si
e-mail: info@skb.si

SKB BANKA D.D.

Za Danes. In za Jutri.

GLAVNI POKROVITELJ
OLIMPIJSKE
REPRESENTANCE

*Dobrodošli v hiši
kongresnega turizma!*

Združili smo dobro in lepo, koristno in prijetno,
ker smo prepričani, da je v enem ubranem dnevu dovolj časa
za uspešno poslovno ali strokovno srečanje in sprostitev.
Gostimo priložnostne poslovne večere in zahtevnejše konferenčne
oziroma kongresne prireditve. Pustite se navdušiti z visokim
standardom storitev, vrhunsko tehnično opremljenostjo
in gostoljubnostjo gostinskih mojstrov.
Uspešni dnevi se lahko začnejo z rekreativnim jutrom
in končajo s sproščenim večerom!

Vigri je več kot igra.

Hoteli Igralnice Turizem

svoboden kot ptica

Mobitel
in Društvo za
opazovanje in
proučevanje
ptic
Slovenije

3

nagradni fotografski natečaj

Glavna tema
natečaja je
bela štorčija
- ptica leta 1999.
Natečaj je
anonimen in je
razdeljen na več
tekmovalnih
kategorij.
Prispela dela
bo ocenila
strokovna žirija.

Zadnji rok za
oddajo fotografij
je 1. oktober 1999.

Informacije o posameznih kategorijah in pogojih natečaja dobite na Društvu za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije
DOPPS, Žibertova 1, Ljubljana, med 10. in 14. uro ali po telefonu/faksu 061 133 95 16, mobitel 0609 625 210 ter na
Mobitelovi domači strani na internetu: www.mobitel.si

mobitel

SLOVENSKI OPERATER NMT & GSM

[WWW.MOBITEL.SI](http://www.mobitel.si)